



T.C.

**NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
TASAVVUF BİLİM DALI**

**BOZKIRLI ABDULLAH FEVZİ EFENDİ'NİN
TEVESSÜL VE VESİLE ANLAYIŞI**

MUSTAFA DEMİR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN
DOÇ. DR. BETÜL GÜRER**

KONYA-2019



T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü



YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Mustafa DEMİR
	Numarası	128106011031
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı/ Tasavvuf Bilim Dalı
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Betül GÜRER
	Tezin Adı	Bozkırlı Abdullah Fevzi Efendi'nin Tevessül ve Vesile Anlayışı

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan Bozkırlı Abdullah Fevzi Efendi'nin Tevessül ve Vesile Anlayışı başlıklı bu çalışma 06/12/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Doç. Dr.	Betül GÜRER	
2	Prof. Dr.	Dilaver GÜRER	
3	Dr.Öğrt. Üyesi	Süleyman NAROL	

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Mustafa DEMİR		
	Numarası	128106011031		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı/ Tasavvuf Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	Bozkırlı Abdullah Fevzi Efendi'nin Tevessül ve Vesile Anlayışı			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Mustafa DEMİR
İmzası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Mustafa DEMİR		
	Numarası	128106011031		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı/ Tasavvuf Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Betül GÜRER		
Tezin Adı	Bozkırlı Abdullah Fevzi Efendi'nin Tevessül ve Vesile Anlayışı			

ÖZET

Konya, Selçuklular ve Osmanlılardan günümüze gelinceye kadar şöhreti İslam dünyasına yayılmış bir çok alim ve mutasavvıfın yaşadığı bir İslam kültür ve medeniyet şehridir. Araştırma konusu olan Bozkırlı Abdullah Fevzi Efendi, Osmanlı Devleti'nin son döneminde Konya'da bulunan medreselerde eğitim almış, zamanın siyâsal kargaşası dolayısıyla bir müddet kaçak hayatı sürmüş ve eserlerinin bir bölümünü bu zaman diliminde kaleme almış bir alimdir.

İslam coğrafyasında yayılma alanı bulmuş; temel felsefesi tevhit ve şirk olan Vehhabî akımının tevessül ve vesile anlayışını eleştiren eseri ise araştırma konumuzdur.

Çalışma bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Abdullah Fevzi Efendi'nin hayatı, eserleri ve dönemin toplumsal, ilmî ve tasavvufî yapısı ele alınmaktadır. Birinci bölümde tevessül ve vesile kavramları ve ilgili istilâhlar üzerinde durulmakta; ikinci bölümde ise Abdullah Fevzi Efendi'nin Vehhabîlere karşı kaleme aldığı eserleri incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tevessül, vesile, Vehhâbî, medrese, tasavvuf, Bozkırlı Abdullah Fevzi Efendi

Author's	Name and Surname	Mustafa DEMİR		
	Student Number	128106011031		
	Department	Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı/ Tasavvuf Bilim Dalı		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Doç. Dr. Betül GÜRER		
Title of the Thesis/Dissertation	Bozqırlı Abd Allah Fawzi Affandi's Thought of Tawassul and Wasilah			

ABSTRACT

Konya, a city that is famous for sufis and wises from Seljuks and Ottomans which have known in the entire Islamic World. Konya is a city of Islamic Culture and Civilization. Our research matter is Bozqırlı Abdullah Fevzi Efendi, who studied in this city's universities at the late Ottoman era; lived a fugitive life for a while because of that time's political chaos. He also wrote down some of his boks in this times. Our research matter is the author's criticism of Wahhabi movement which spread to some Islamic countries in last centruies. Wahhabism's fundamental views are combination of Tawhid (Islamic monotheism) and Shirk (Sin of polytheism) beliefs.

The research is consisted of an entrance part and two main parts. In the entrance part, not only life of Abdullah Fevzi Efendi and his Works but also that era's social, scientific and mystical (sofism) structure are mentioned. At the first part in the research, Tawassul and Wasilah notions are emphasized; at the second part Abdullah Fevzi Efendi's writings which are criticizing Wahhabism are reviewed.

Key Words: Tawassul, wasilah, Wahhabi, madrasah, tasawwuf, Bozqırlı Abd Allah Fawzi Affandi

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	i
ÖNSÖZ.....	iii
KISALTMALAR.....	vi

GİRİŞ

ABDULLAH FEVZİ EFENDİ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE TASAVVUFÎ KİŞİLİĞİ

1. Yaşadığı Dönemdeki Toplumsal, İlmî Ve Tasavvufî Hayat.....	1
2. Abdullah Fevzi Efendi'nin Hayatı.....	9
3. İlmî Ve Tasavvufî Kişiliği.....	12
4. Eserleri.....	16

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLÂMÎ GELENEKTE TEVESSÜL VE VESİLE

1.1. Tevessül ve Vesile Kavramlarının Tanımı	24
1.2. Tevessül ve Vesile Kavramlarının Ortaya Çıkışı	28
1.3. Tevessül ve Vesile İle İlişkilendirilen Kavramlar	29
1.3.1. İstimdâd	29
1.3.2. Râbita	30
1.3.3. İstigâse.....	34
1.3.4. İstiâne	35
1.4. Kur'an'da Tevessül ve Vesile Kavramları ve Müfessirlerin Yorumları.....	37
1.5. Hadislerde Tevessül ve Vesile Kavramları ve Muhaddislerin Yorumları.....	46
1.6. Mutasavvıfların Tevessül ve Vesileyle İlgili Yorumları	50
1.7. Genel Olarak Tevessül ve Vesile Çeşitleri	54

1.7.1. İttifakla Kabul Edilen Tevessül Çeşitleri	54
1.7.1.1. Allah'ın (c.c.) İsim ve Sıfatları İle Tevessül	54
1.7.1.2. Sâlih Amel İle Tevessül	57
1.7.1.3. Hayatta Olan Sâlih Kişilerin Duası İle Tevessül.....	61
1.7.2. Hakkında İhtilaf Edilen Tevessül Çeşitleri	63
1.7.2.1. Şahıs İle Tevessül.....	63
1.7.2.2. Allah (c.c.) Katındaki Mertebe İle Tevessül	64
1.7.2.3. Vefat Eden Peygamberler ve Sâlih Kimseler İle Tevessül	70
1.7.2.4. Melekler İle Tevessül	74
1.7.2.5. Kur'an-ı Kerim, Kutsal Zaman ve Mekanlarla Tevessül	76

İKİNCİ BÖLÜM

ABDULLAH FEVZİ EFENDİ'NİN TEVESSÜL VE VESİLE ANLAYIŞI

2.1. Abdullah Fevzi Efendi'nin Tevessül ve Vesileyle İlgili Görüşleri.....	82
2.1.1. Tevessülün Erkân ve Amacı	82
2.1.2. Tevessül Şekilleri	83
2.1.2.1 Hayatta Olan Sâlih Kimseler İle Tevessül	85
2.1.2.2 Vefat Etmiş Olan Sâlih Kimseler İle Tevessül.....	88
2.2. İbn Teymiye ve Taraftarlarına Karşı Tutunduğu Tavır	91
SONUÇ	97
BİBLİYOGRAFYA	99

ÖNSÖZ

Hayatına değer katma ve anlamlandırma çabası içerisinde olan insanoğlu yaratılışından itibaren madde ve mânâ ilişkisini kavramaya çalışmış ve Yüce bir güç olan Yaratıcı'ya bağlanma ve onunla yakınlık kurma gayretinde olmuştur. Yaratılış itibarıyla herhangi bir varlığa tapınma ve inanma eğiliminden kaynaklanan bu yaklaşım onu, ruhî gelişiminin tekâmülü ve inandığı varlığa kurbiyet için çeşitli yollara sevk etmiştir. İnsanoğlu geçmişten günümüze gelene değin bu yakınlaşma bağlamında farklı metodları tecrübe etmiş, içinden çıkamadığı sıkıntılı ve zor süreçlerde kutsalına sığınmış ve ona çeşitli vesilelerle ulaşmaya gayret etmiştir. İlk insan Hz. Adem'den (a.s.) başlayarak antik medeniyetlere, ilkel kabile dinlerine ve hatta tarihsel süreç içerisinde semavî dinlere varıncaya kadar Yaratan ve yaratılan ilişkisinde çoğu zaman bir gizem ve mistik bir olgunun varlığı da yadsınamaz bir gerçeklik olmuştur.

Mistisizmi yer ve zamandan bağımsız; insanî bir olgu olarak değerlendirmek mümkündür. Tarih sahnesinde yer almış medeniyetlerin hemen hemen tamamında böylesi bir mistik yön bulunmakla birlikte, İslâm kültür ve medeniyetinde yer alan mistizm ise Tasavvuf olarak da değerlendirilebilir.

Tasavvuf; diğer ilim dallarının kendisi ile beslendiği ve yer yer diğer ilim dallarını besleyen; İslâm'ın özünü ve ruhî yönünü oluşturan; diğer bir deyişle pratik ve içsel yönü üzerinde duran bir ilim dalıdır. Bu bağlamda tasavvuf ilminde sıkça karşılaşılan ve örneklerine rastlanan, insanın rûhî tekâmülü ve Yaratıcıya kurbiyeti için başvurduğu yollardan birisi de 'vuslat ve herhangi bir şeyle yakınlık kurmak' anlamına gelen tevessül ve vesile olgusudur. Tasavvuf literatürünü gözden geçirdiğimizde velîlerin mâneviyatından yardım isteme düşüncesinin ilk sûflerden itibaren mevcut olduğu bilinen bir gerçekliktir.

Günümüze gelinceye kadar tevessül ve vesile hakkında birçok tartışma yaşanmıştır. Yaşanan tartışmalar ve meselenin günümüzde dahi yer yer gündemi meşgul etmekte oluşu Abdullah Fevzi Efendi'nin Osmanlıdan Cumhuriyete geçiş döneminde ilmi kişiliği ile bir köprü vazifesi görmesi ve konu üzerinde derinlemesine yapmış olduğu değerlendirmeleri konuyu incelememizin ve araştırmamızın başlıca nedenlerinden birisi olmuştur.

Abdullah Fevzi Efendi imkânların kısıtlı olduğu, Osmanlıdan Cumhuriyete geçiş dönemi diyebileceğimiz zorlu bir zaman diliminde (1912-1943) eserlerini kaleme almış; eserlerinin büyük bir kısmını ‘bela ve musibet yılları’ (1919-1923) olarak adlandırdığı, dağ ve arazi şartlarında yazabilmiştir.

Prof. Dr. Ali Osman KOÇKUZU, Abdullah Fevzi Efendi’nin eserlerinin bir kısmını ‘*Risaleler*’ adı altında yayınlamıştır. Çalışmamız esnasında adı geçen eserden de yararlanılarak öncelikle Abdullah Fevzi Efendi’nin yaşadığı dönemdeki dînî, siyasî ve sosyal yapı üzerinde durulmuş; sonrasında adı geçen kavramların ilişkili olduğu diğer kavramlar, islâm âlimlerince bu kavramların anlamlandırılması ve bahsi geçen kavramların çeşitlerine değinilerek Abdullah Fevzi Efendi’nin hayatı, eserleri, ilmî ve tasavvufî kişiliği hakkında bilgiler verilmiştir. Son olarak Abdullah Fevzi Efendi’nin tevessül ve vesile anlayışının yanı sıra vesile ve tevessülü reddedenlere yönelik kaleme almış olduğu çalışmalar göz önünde bulundurarak genel bir değerlendirmede bulunulmuştur. “Bozkırlı Abdullah Fevzi Efendi’nin Tevessül ve Vesile Anlayışı” isimli çalışmamız, bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Abdullah Fevzi Efendi’nin yaşadığı dönemdeki toplumsal, ilmî ve tasavvufî hayat üzerinde durulmuş; Abdullah Fevzi Efendi’nin hayatı ve eserlerinin yanısıra ilmî ve tasavvufî kişiliğine değinilmiştir. Yaşadığı dönemin (1883-1943) sosyal, kültürel ve siyasal yapısının hayatını nasıl şekillendirdiğine değinilerek hakkında genel bilgilere yer verilmiştir.

Birinci bölümde vesile ve tevessül kavramlarının tanımı, ıstılâhî anlamı ve ilgili olduğu kavramlar üzerinde durulmuş; tarihsel süreç içerisinde nasıl kullanılageldiğine dair örnekler verilerek çeşitli açıklamalarda bulunulmuş ve konu hakkında kavramsal bir çerçeve ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ardından kavramların Kur’an-ı Kerim ve hadis-i şeriflerde nasıl kullanıldığına değinilmiş, ilgili ayetlerin tefsir ve açıklamalarına yer verilmiş; hadislerin ise şerhlerine ve değerlendirilmelerine başvurulmuştur. Sonrasında İslâm âlimlerinin bu kavramlar hakkındaki görüşleri zikredilerek mutasavvıfların konuya yaklaşımları ele alınmıştır.

İkinci bölümde ise Abdullah Fevzi Efendi’nin vesile ve tevessül olgusuna yaklaşımı genel olarak ele alınmış, başta İbn Teymiyye ve İbn Abdülvahhab olmak üzere Vehhâbîlerin tevessül hakkındaki görüşlerine değinilmiş ve Abdullah Fevzi

Efendi'nin bu görüşlere yönelttiği eleştirilere ve takındığı tavır ele alınmıştır. Bu görüş ve değerlendirmelerin ardından Osmanlı bakiyesi ve Cumhuriyet dönemi âlimlerinden Abdullah Fevzi Efendi'nin değerlendirmeleri bağlamında kısa bir değerlendirme yapılarak çalışmamız sonlandırılmıştır. Hiç şüpesiz Abdullah Fevzi Efendi ve daha niceleri üzerinde çokça çalışma gerektiren, eser ve görüşlerinin günyüzüne çıkarılması için gayret gösterilmesi gereken âlimlerimizdendir.

Çalışmamız esnasında tavsiye ve eleştirileri ile bizlere kılavuzluk eden kıymetli hocam Prof. Dr. Dilaver GÜRER'e, iş yoğunluğuna rağmen çalışmamızın şekillenmesinde emeği geçen ve bizlere kıymetli zamanlarını ayıran değerli hocam Doç. Dr. İbrahim İŞİTAN'a, Dr. Öğrt. Üyesi Süleyman NAROL'a ve çalışma konumuzun belirlenmesinde, hazırlama ve yazım aşamalarında sabırla tarafıma rehberlik eden, görüş ve önerilerini esirgemeyen değerli danışman hocam Doç. Dr. Betül GÜRER'e şükran ve minnetlerimi sunarım.

Mustafa DEMİR

Konya - 2019

KISALTMALAR

a.e. : Aynı eser

a.g.e. : Adı geçen eser

a.g.m. : Adı geçen makale

a.s. : Aleyhisselâm.

b. : Bin (Oğlu)

b.y. : Basım yeri yok

bkz. : Bakınız

c.c. : Celle Celâluh

çev. : Çeviren

DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi

Dr. : Doktor

h. : Hicri

Hz. : Hazreti

haz. : Hazırlayan

m. : Miladi

R. : Rumî

Osm. : Osmanlıca

ö. : Ölüm

r.a. : Radıyallâhu anh

Prof. : Profesör

s. : Sayfa

ss. : Sayfa sayısı

(s.a.v.) : Sallallâhü aleyhi ve sellem

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

t.y. : Tarih yok

trc. : Tercüme

vb. : ve benzeri

vd. : ve diğerleri

yy. : Yüz yıl

GİRİŞ

ABDULLAH FEVZİ EFENDİ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE TASAVVUFÎ KİŞİLİĞİ

1. Yaşadığı Dönemdeki Toplumsal, İlmî Ve Tasavvufî Hayat

Selçuklu Devletine başkentlik yapmış olan Konya bu devirden itibaren asırlar boyu ilim ve hikmetin beşiği olmuş, yetiştirdiği ve barındırdığı ilim ehli şahsiyetler ve hikmet ehli kimselerle mümbit bir şehir olma özelliğini günümüze kadar korumuştur. Öyle ki Mevlânâ'dan (ö. 672/1273) Şems'e (ö. 645/1247), Sadreddin Konevî'den (ö. 673/1274) Ebu Said Muhammed Hâdimî'ye (ö. 1176/1762) kadar adını zikredemediğimiz pek çok âlim ve gönül eri bu topraklarda yaşamış, toplumu irşâd etmelerinin yanı sıra, şehri de maddî ve manevî anlamda imar etmişlerdir. Konya ve çevresinin Selçuklu, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerini içine alan yaklaşık bin yıllık bir ilmî altyapıya ve birikime sahip olduğu bilinmektedir. Bünyesinde birçok medrese¹ barındıran Konya'nın, merkezi otoritenin son derece zayıfladığı XIX. yüzyıl sonlarında da birçok medrese ve tekkeye ev sahipliği yaptığı görülmektedir. Öyle ki bu dönemde Konya'nın çoğu ilçe ve beldesinde ve hatta köylerinde dahi medrese ve tekkelere rastlamak mümkündür. Bu bile Konya'nın ve Konya halkının ilme ve ilim adamına verdiği değeri göstermesi bakımından önemlidir.

Konya ve çevresi XIX. yüzyıla gelinceye değin bahsi geçen özelliğini koruyagelmiştir. Konumuz olan Abdullah Fevzi Efendi'yi daha iyi anlamak için yaşadığı dönem Konya ve çevresinin sosyal ve siyasal hayatının yanı sıra Konya'nın ilmî ve tasavvufî yapısına da değinmek yerinde olacaktır.

Yaklaşık altı asır boyunca hüküm sürmüş olan Osmanlı İmparatorluğu'nun XIX. yy. gelindiğinde artık çökme noktasına geldiği görülmektedir. Yaşanan savaşlar ve siyasi kargaşalar neticesinde İmparatorluk yıkılma aşamasına gelmiş, yaşanan bu ve benzeri gelişmelerden Anadolu da payını almış; toplum sosyal, siyasal ve ekonomik anlamda çok büyük zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. XIX. yy. da yaşanan bu gelişmelerden eğitim ve öğretimin yanı sıra özerk bir teşkilat dokusu ve

¹ Bkz: Konyalı, İ. Hakkı, *Abideleri Ve Kitabeleriyle Konya Tarihi*, Konya, 2007, s. 286-305.

kendine has bir ideolojik anlayışı olan tarikatlar da nasibini almıştır. Tarikat, medrese ve tekkelerin modernleşme, merkezileşme ve kapitalleşme baskıları karşısında geçirdikleri sosyal ve ekonomik değişimin ise bu dönemde kaçınılmaz hale geldiği görülmektedir.²

Devlet ve toplum dinamikleri değiştikçe tarikatlar da bu değişim ve dönüşümden az ya da çok nasibini almıştır. Osmanlı ilk döneminden itibaren başta vakıf-tekke-medrese modelinin yaygınlaştırılması olmak üzere çeşitli yollarla sisteme adapte edilen tarikatların yaşanan sosyal ve siyasal değişim ve dönüşüm neticesinde amaçlanan modern, laik ve kapitalist toplum anlayışına ya adapte olmak ya da tasfiye edilerek sistemin dışına itilmek durumunda kaldıkları görülmektedir. Bu bağlamda sadece iktisadi ve ekonomik gelişmeler penceresinden bakıldığında bile tarikatların sosyal, toplumsal değişim ve dönüşüm süreçlerine adapte olabilecek yapısal bir dinamizme sahip oldukları da açıkça görülmektedir. Bahsi geçen bu dönemde güçsüz ve cılız olan tekke ve zâviyeler tasfiye edilirken, gücü ve prestiji yerinde olan tekkelere karşı daha müsamahalı yaklaşılmış ancak devletin gerek nezaret gerekse meşihat kanalıyla ihdas ettiği kurum ve kurullar aracılığıyla kudreti ve otoritesi bunlara da kabul ettirilmiştir. Yeni dönemde Vakfiye Nezâreti kurulmadan önce vakıfları denetimi ve tasarrufu altında bulunduran ulema ile daha çok vakıf gelirlerini tasarruf ederken gördüğümüz meşâyihin etkin ve güçlü konumunu kaybettiği görülmektedir.³

Kadim bir geleneğin devamı olup güçlü siyasal ve toplumsal bağları olan tarikatların bu dönemde bir taraftan geleneksel ayrıcalıklarını kaybetmeme diğer yandan da modernleşme ile birlikte gelen baskılara karşı din, tarikat, tekke, devlet, toplum, ekonomi gibi hemen her alandaki geleneksel anlayışlarını sorgulayarak yeni düzene adapte olma mücadelesi vermeye başladıkları görülmektedir. Böylesi bir değişim ve dönüşüm kaygısı bir yandan seküler kurum ve kurullarla barışık yeni bir tarikat anlayışı yaratırken diğer yandan da tarikatları geleneksel bağlarından kısmen de olsa uzaklaştırmıştır.⁴

² Işık, Zekeriya, “XIX. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Sosyo-Ekonomik Değişim Süreci ve Tarikatlar”, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 8, Sayı 2, Aralık 2015, s. 568.

³ Öztürk, Nazif, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, Ankara, 1995, s. 74.

⁴ Işık, a.g.m., s. 569.

XIX. yy. Konya ve çevresinde toplum her ne kadar sosyo-ekonomik sıkıntılar içerisinde bocalamakta olsa da genel olarak halkın ilme ve ilim adamına sevgi ve muhabbetini kaybetmediği görülmektedir. Nitekim böylesi zorlu şartların yaşanmakta olduğu bu dönemde Anadolu insanı ilmi ve ilim adamını desteklemekten geri durmamıştır. Zira başta Anadolu olmak üzere Konya ve çevresinde hatta bazı belde ve köylere varıncaya kadar açılmakta olan medreseler bunun bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir.

XVIII. yüzyıldan itibaren Konya ve çevresinde özellikle eğitim alanında, hızlı bir değişim, dönüşüm ve gelişme gözlenmektedir. Bu durumu sayıları XIX. yüzyılda hızla yükselen, çok sayıdaki yeni medrese, mekteb, tekke vb. nin kuruluşundan anlamak mümkündür. Osmanlı döneminde Konya’da kurulduğu tespit edilen toplam 49 medresenin 45’inin kuruluşu, bu dönemde gerçekleşmiştir. XIX. yüzyılın sonlarına doğru, Osmanlı Devleti’nde, eğitim-öğretim faaliyetlerine açık en fazla medresenin Konya vilâyetinde bulunduğu, vilâyet sâlnâmelerinin verilerinden anlaşılmaktadır. Medrese kurma çalışmalarında görülen bu patlamanın yanı sıra Konya’da aynı dönemde çok sayıda mekteb, tekke, zâviye ve cami’nin ortaya çıktığı dikkati çekmektedir. Bütün bunların yanı sıra XVIII. yüzyılın başlarından itibaren vilâyetin değişik yerlerinde kütüphanelerin açıldığını ve döneme özgü kitapların yanı sıra İslâmî eserlerinin vakfedildiği görülmektedir.⁵

Konya’nın ilmî alanda böylesine bir değişim ve dönüşüm içerisinde olmasında başta ilim ehli şahsiyetlerin ve sûfilerin, bilhassa Nakşibendî Tarikatı mensuplarının rolü çok büyüktür. Açılan 45 medreseden 38’inin (yüzde 82) kurucusu ve vakfi, ayrıca pek çok mekteb, kütüphane, tekke ve cami kuruluşlarında da baş rolü alan ulemâ veya sûfilerdir. 1800-1850 yılları arasında Konya’da on yeni medresenin daha kurulduğu görülmektedir. Dahası, klasik Osmanlı eğitim kurumlarının çöküşe terk edildiği XIX. yüzyılın ikinci yarısında, Konya’da açılan medrese sayısının yirmiyi bulduğu rahatlıkla söylenebilir.⁶ Görüldüğü üzere bu dönemde vakıf-tekke ve medrese beraberliğinin diğer sosyal alanlarda olduğu gibi medrese kurma ve yaşatma bağlamında da çok yönlü bir özdeşliğe dönüştüğü ve büyük oranda yaygınlaştığı

⁵ Sarıkaya, Yaşar, “Osmanlı Dönemi Konya’sında Medrese Kurucusu ve Patronu Olarak Sûfiler ve Âlimler (18.-19. Yüzyıllar)”, *Turkish Studies*, Volume 2 /1, Frankfurt, 2007, s. 163.

⁶ Sarıkaya, a.g.e., s. 172.

söylemek mümkündür. Böylesi bir tutum ise toplumun tarikatlara olan sempati ve ilgisini daha da arttırmış ve pekiştirmiştir. Ebu Manneh o dönemde yaşanan bu yeni durumu şu şekilde ifade etmektedir: “Bölgede faaliyet gösteren Kâdirî ve Rifâî tarikatlarının XIX. yy. başlarında durumu içler acısıydı. Fakat Şeyh Hâlid sûfliğe olan ilgiyi tekrar artırdı. Kendisine tahsis edilen zaviyeyi hem bir tarikatı yaymak için hem de İslâmî konular üzerine çalışmak için etkin bir merkez haline getirdi.”⁷

Konya ve çevresinde medreselerin ve din eğitiminin itibar kazanması ve yükselmesinde en önemli etkenin ulemâ ve sûfiler olduğu araştırmamız esnasında gözlemlenmiştir. Medreselerin yurt genelinde itibar kaybettiği bir dönemde, halkı organize ederek, böylesi kurumların Konya’da revaç bulmasını ve rağbet görmesini sağlayan âlim ve sûfileri daha yakından tanımak; çalışma konumuz olan Abdullah Fevzi Efendi’nin de bu medreselerde öğrenim gördüğü düşünüldüğünde konumuzun daha iyi anlaşılması sağlayacağını düşündüğümüzden dolayı konunun önemine binaen üzerinde durmak faydalı olacaktır.

Nakşebendî Tarikatı’nın Hadim ve Konya başta olmak üzere Anadolu’nun muhtelif yerlerinde hızla yayıldığı ve buralarda kök saldığı; XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren ve özellikle Mevlânâ Hâlid el-Bağdâdî (ö. 1242/1827) döneminde bu gelişimin artarak devam ettiği görülmektedir. Memiş Efendi ismiyle bilinen Bozkırlı Muhammed Kudsî (ö. 1268/1852), Şeyh Hâlid’i Bağdat’ta ziyaret etmiş ve ona mürid olmuştur. Şeyhin halifesi olarak tekrar memleketine dönen Memiş Efendi, yetiştirdiği müridlerini, Anadolu’nun değişik şehirlerine göndermiştir. Müridlerin gittikleri yerlerde Nakşebendîyye’nin Hâlidîyye kolunu yaymak için tekke ve medreseler açtıkları ve geliri yüksek vakıflar kurdukları bilinmektedir.⁸ Bu dönemde Konya’da, Nakşiler tarafından finanse edilen ve işletilen bir çok medrese kurulmuştur. Çalışmamıza konu olan Abdullah Fevzi Efendi de Muhammed Kudsî Efendi’nin kız tarafından torunlarından. Bu bağlamda kendisinin de büyük dedesinin temellerini attığı ve kuruculuğunu Konya Valisi Ebubekir Sami Paşa’nın (ö. 1275/1858) yapmış olduğu, Bekir Sami Paşa Medresesi’nde eğitim alarak çok yönlü bir şekilde yetiştiği görülmektedir.

⁷ Abu Manneh, Butrus, “Hâlidîliğin Yükselişine ve Gelişmesine Yeni Bir Bakış”, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sûfiler*, Ankara, 2005, s. 267-304.

⁸ Sarıkaya, a.g.e., s. 179.

Ebubekir Sami Paşa tarafından kurulan, kurucusunun adını taşıyan ve ayrıca ‘Paşa Dairesi’ ismiyle de anılan medrese, Nakşebendîlerin Konya’daki önemli eğitim kurumlarından birisidir. Medrese, Ebubekir Sami Paşa’nın Konya valiliği sırasında, kurulmuştur. Bu medresede görev yapan müderrisler, aynı zamanda Nakşebendî Tarikatı’nın önde gelen şeyhlerindendirler. 1848’de 20 talebeye ders veren ilk müderris Hacı Himmet Efendi (ö. 1279/1862), bir Nakşebendî şeyhidir. Ondan sonra görev yapan Mehmed Bahaeddin Efendi (ö. 1324/1906), Konya ve civarında büyük tesirleri olan nüfuz sahibi bir Nakşebendîdir. Yukarda ismi geçen Hâlidî şeyhi Muhammed Kudsî Efendi (Memiş Efendi)’nin oğlu olan Mehmed Bahaeddin, 1906’da vefât ettiğiğinde arkasında bir çok öğrencinin yanında, Tasavvuf ve Akâid ile ilgili bazı eserler de bırakmıştır.⁹

Ebubekir Sami Paşa Medresesi’nin, Konya ve Osmanlı eğitim tarihi açısından özel ve bir o kadar da önemli bir yeri olduğu görülmektedir. Çünkü bu medrese, yukarda zikredilen Muhammed Bahaeddin’in üç oğlu Zeynelabidin, Rıfat ve Ahmed Ziya Efendiler tarafından tasarlanan, ıslah edilmiş modern bir medrese düşüncesinin hayata geçirildiği bir medresedir. Üçü de Nakşebendî olan kardeşler, bu medresede klasik İslâm ilimlerinin yanında, modern batı bilimlerinin de okutulmasını planlamışlardır. Başkent İstanbul’da medreselerle ilgili tartışmaların sürüp gittiği, yönetimin, özellikle ulemâ ve talebelere gelen medreseleri ıslah taleplerini henüz karşılıksız bıraktığı bir sırada, Konya’da, yeni kurulan *Islâh-ı Medâris-i İslâmiyye Cemiyeti Hayriyyesi*, ilk önemli modern medrese projesini gerçekleştirmiştir.¹⁰ Cemiyetin cazibesi, dönemin önde gelen ulemâ, tüccar ve siyasetçilerinin büyük teveccüh ve desteğini kazanacak kadar yüksekti. Cemiyete üye olanlar arasında büyük müfessir Muhammed Hamdi Yazır (1878-1942), Konya mebusu Sâlim Efendi ve 1920’de Şeyhülislâm olan Mustafa Sabri Efendi (1869-1954) gibi şahsiyetler bulunmaktadır.¹¹ İktidardaki İttihad ve Terakki Fırkası’nın soğuk baktığı proje, buna rağmen İstanbul’da geniş yankı

⁹ Özönder, Hasan, *Konya Velileri*, ikinci baskı, Konya, 1990, s. 239-242.

¹⁰ Bilgili, İsmail, “Bekir Sami Paşa Nakşî-Hâlidî Zaviyesinin Konya Islâh-ı Medâris-i İslâmiye Medresesine Dönüşümü ve Zaviyenin Para Vakfıyesi”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2019, sayı: 47, s. 35.

¹¹ Konyalı, İ. Hakkı, “Konya’da İslâm Üniversitesi -Islâh-ı Medâris-i İslâmiye”, *Yeni Asya*, 29 Eylül 1971, sayı: 574, s. 4.

uyandırmış; başkentte yayınlanan ve Türkçülüğü yayın ilkelerinden biri sayan İkdam Gazetesi, Konya’da açılan yeni medreseyi, bütün İslâm âlemi için çok önemli bir girişim olarak değerlendirilmiştir.¹²

Şehirdeki ve şehir dışındaki nüfuz sahibi bir çok esnaf, tüccar, siyasetçi, eğitimci ve ulemânın desteğini arkasına alan bu proje, 1908 yılında, daha önce restore edilen Ebubekir Sami Paşa Medresesi binasında hayata geçirildi.¹³ Yeni medresede, sınıflardan başka kütüphane, konferans salonu, laboratuvar ve öğretmenevi de bulunuyordu. Dersler, modern bir müfredat programına uygun olarak başladı. Eğitim ve öğretimde, yeni didaktik ve pedagojik metodlar uygulamaya konuldu. Aralarında, proje sahibi üç kardeşin yanısıra, Musa Kazım, Refik Bey ve bir Ermeni’nin de bulunduğu tanınmış bir öğretmen kadrosuna sahip olan medresede, geleneksel ilimlerin yanında, Fizik, Kimya, Coğrafya gibi yeni branşlarda da dersler veriliyordu. Fransızca, Osmanlı medrese geleneğinde ilk kez, bu medresede, yabancı dil olarak ders programına alınmıştı.¹⁴

Konya ulemâsının ürettiği, İslâm-Osmanlı eğitim-öğretim deneyiminin bu yeni ürünü, pek uzun ömürlü olmadı. Birinci Dünya Harbi’nin başlamasından kısa bir süre sonra, iktidardaki İttihad ve Terakki Fırkası hükümeti tarafından kapatıldı. İktidar, medreseyi, kurulduğundan beri muhalefetin bir projesi olarak görüyordu. Zira medresenin hocalarından olan olan Zeynelabidin Efendi İttihad ve Terakki Fırkası muhaliflerindendi. Konya bölgesi Hürriyet ve İtilaf Fırkası liderlerinden Zeynelabidin Efendi’nin nüfuzu altındaydı. Hürriyet ve İtilaf Fırkasının en kolay şekilde örgütlendiği il Konya idi. Fırka, Sille ve Bozkır ilçelerinde de faaliyetlerini sürdürmekteydi.¹⁵

Kendisi de bu medresede eğitim almış olan ünlü tarihçi İbrahim Hakkı Konyalı Bekir Sami Paşa Medresesiyle ilgili olarak şu bilgileri vermektedir; “Medrese; Hükümet Caddesi’nde Sanatlar Okulu’nun solunda idi. Sağ tarafından Süleymaniye Davdaslı Hoca Medresesi’ne bitişikti. İstiklâl Savaşı’ndan sonra

¹² Bkz.: Yazıcı, Nesimi, “İkdam”, *DİA*, c. XXII, ss. 24-25.

¹³ Konyalı, *Konya Tarihi*, s. 790.

¹⁴ Bilgili, a.g.m., ss. 36-39.

¹⁵ Karaca, Taha Niyazi, “Milli Mücadele’de Bozkır İsyanları”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 16, 2004/1, ss. 169-190.

Medrese yıkılarak bahçe halinde Sanatlar Okulu'na ilâve edilmiştir. İttisâlinde cadde üzerinde bir de mescidi vardı. Kapısının üstündeki taşta üç satır halinde şu tâlik kitabe okunurdu:

*Hıdîv-i pâk-sîret Âsaf-ı memdûh-haslet kim
 Kubâb-ı çarha etmiş süllem-i dergâhı isti'lâ
 Zemin-i ma'delette himmet-i vâlâsı necm-efşân
 Binây-ı hayırda mimâr-ı re'yi hendese-pîrâ
 Nukûd-i fikri masrûf olmada ihyâ-yı hayrâta
 Husûsâ etti bu zîbâ ibâdethâneyi inşâ
 İbâdethâne-i dârü'l-füyûz-i ilm ü irfân kim
 Nukûş-i sakf ü sathı Nakşibendâne feyz-bahşâ
 Kanâdil-i ziyâsın ahzeder Şems-i hakîkatten
 Ki oldu sâyesi hemsâye-i Hurşîd-i Mevlânâ
 Cemâat okusun Midhat bu zîbâ tam târihim
 Zehî bu mescidi etti binâ Sâmî Bekir Paşa.”¹⁶*

Nâzım Midhat'ın hazırladığı tarih manzumesinin son mısrası ebcet hesabına göre hesaplandığında medresenin h. 1266-m. 1845 yılında Sami Bekir Paşa tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır.¹⁷

Konyalı devamla Konya'da h. 1327 tarihinde medreselerin yenilenmesi için 'İslâh-ı Medâris-i İslâmiyye Cemiyeti' adlı bir cemiyet kurulmuş olduğunu, medresenin üç tarafındaki odaların yıktırılarak yerlerine ikişer katlı modern hücreler, dersaneler, konferans salonları yaptırıldığını, medresede Arapça'nın yanı sıra fizik ve kimya gibi fen bilimlerinin de okutulduğunu¹⁸ aktarmaktadır.

Medrese yedi sene devam etti. I. Dünya Harbi esnasında İttihad ve Terakki Partisi'nin düşmanlığı ile kapatıldı. Başka bir ifade ile bu modern ilim

¹⁶ Konyalı, *Konya Tarihi*, s. 286.

¹⁷ A.e., s. 287.

¹⁸ Konyalı, *Konya Tarihi*, s. 790.

yuvası siyasî rekabete kurban gitti. Konya'nın seçkin ilim adamları, mebusları ve bazı senatörleri buradan feyz almışlardı. Bu eserin naçiz müellifi de mektebin ilk ve son talebesi ve ilk sınıfların öğretmeni idi. İttihat ve Terakki İktidarı'nın bir Şeyhü'l İslâm'ı bu medresenin taklitlerini kurdurmuştu. Bekir Sami Paşa Konya Valiliği yapmış ve Selanik Valisi iken de 1858 yılında vefat etmiştir.¹⁹

Kendisi ile yapılan bir röportajda Konyalı, “İslah-ı Medaris-i İslâmiye” medresesinden bahis açılınca o günü yaşıyorcasına heyecanlandığını ifade ederek şunları kaydetmektedir: “İslâm'ın düşmanı olduğu taassup, bu üniversitenin kapısından içeri girmemiştir. Bu medrese maddî ve manevî ilimleri toplayan ve o vakte kadar geniş sınırları olan Osmanlı İmparatorluğu'nda bir eşi daha olmayan öğretim müessesiydi. Öğrenim süresi on iki yıldır. Buradan çıkanlar maddî ve manevî ilimlerle kendilerini cihazlandırıyorlar, doğu ve uzak doğu ülkelerinden birinin dilini öğreniyorlardı. Onlara doğu ve uzak doğu ülkelerinde İslâmiyet'i yaşatma görevi verilmesi düşünülmüş, planlanmıştı.” İbrahim Hakkı Konyalı Sami Paşa Medresesi'ne hukuk mektebi müdürü Refik, Şeyhülislâm Mustafa Sabri, Konya Mebusu Küçük Hamdi (Elmalılı Hamdi Yazır), âyan âzâsından Şeyhzade Zeynel Abidin, kardeşleri Rıfat ve Ziya, Ahmet Tevhit, Hacı Üveyszade Mustafa, Konya Müftüsü Ömer Lütfi, Fahrettin Efendi ve buna benzer birçok zevatın ya okumak için yahut da ziyaret için geldiklerinden bahsetmektedir. Medresede eğitim veren Fransızca hocasının ise bir Ermeni olduğunu söylemekte ancak ismini zikretmemektedir.²⁰

Abdullah Fevzi Efendi'nin bizzat eğitim aldığı Paşadaresi Medresesi görüldüğü gibi birçok âlim ve fâzıl zevat yetiştirmiştir. Hiç şüphesiz bunda medresenin hocalarının ileri görüşlülüğü ve çağın gerekliliklerini yakından müşahade etmeleri etkili olmuştur. Bu itibarla başta Zeynelabidin Efendi ve kardeşleri Rıfat Efendi ve Ziya Efendi'lerin öğrencilerin çok yönlü yetiştirmeleri için verdikleri çaba yadsınamaz.

¹⁹ A.e., s. 288.

²⁰ Ertekin, Mehmet Zahir, “İbrahim Hakkı Konyalı ve Eserlerinde Sanat Tarihi”, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 33, Erzurum, 2014, s. 9-36.

2. Abdullah Fevzi Efendi'nin Hayatı

Abdullah Fevzi Efendi'nin hayatı hakkında çeşitli bilgiler diğer başlıklar altında da verileceğinden, bu bölümde onun hayatı hakkında özet mahiyetinde bilgiler vermenin konu bütünlüğü açısından yerinde olacağı kanaatindeyiz.

Abdullah Fevzi Efendi (Tanrıkulu) R. 1299/ m. 1883 yılında Konya'nın Bozkır ilçesine bağlı Üçpınar (Hocaköy) köyünde dünyaya gelmiştir. Büyük İslâm âlimi ve mutasavvıfı Muhammed Kutsi Efendi (Memiş Efendi)'nin kız tarafından torunu²¹ olan Abdullah Fevzi Efendi'nin babası; Bozkır kadısı ve maden müdürü olan Abdullah Efendi'nin oğlu Yusuf Efendi'dir. Annesi Fatıma Hanım ise yine Muhammed Kutsi Efendi'nin kızı olan Havva Hanım'ın kızıdır. Dolayısıyla Abdullah Fevzi Efendi, yörede genellikle Memiş Efendi olarak bilinmekte olan Muhammed Kutsi Efendi'nin torununun oğludur. Abdullah Fevzi Efendi'nin büyük dedesi olan Memiş Efendi, Mevlânâ Hâlid Bağdâdî'den icazet almış, Ebu Said Hâdimî'nin eğitim ve öğretim metodunu bölgede kurmuş olduğu medreselerle devam ettiren bir Nakşî-Hâlidî mürşittir. İlmi topluma sevdirecek ilim taliplilerinin artmasına vesile olan, kendisi de bu hususta topluma örnek olan, evlatları ve yetiştirdiği âlimlerle toplumu ilmî ve ahlakî anlamda etkilemiş bir şahsiyettir. Memiş Efendi kendisi gibi çocuklarını da dönemin imkanları ölçüsünde yetiştirmiş ve soyundan aralarında Abdullah Fevzi Efendi'nin de bulunduğu yirmiye yakın âlim çıkmıştır. Bu anlamda Abdullah Fevzi Efendi'nin ilmî ve tasavvufî kişiliğini şekillendiren de dedesi Memiş Efendi'nin temellerini attığı, ilim, amel ve ahlakı bir bütün olarak bünyesinde barındıran Nakşî- Hâlidî geleneğidir demek mümkündür.

Bahaeddin Efendi yukarıda bahsi geçen bu geleneğin Konya ve civarındaki temsilcilerinden bir diğeridir. Memiş Efendi'nin en büyük oğludur. Konya Valiliği yapmış olan Ebubekir Sami Paşa tarafından 1845 yılında yaptırılan Bekir Sami Paşa Medresesi'nde müderrislik ve Nakşebendî Tarikatı Hâlidîye kolunun postnişinliğini yapmıştır. Abdullah Fevzi Efendi daha ziyade Bahaeddin Efendi'nin oğulları olan Zeynelabidin, Rıfat ve Ahmed Ziya Efendilerin rahle-i tedrislerinden geçmiş ve ilmî ve tasavvufî anlamda

²¹ Koçkuzu, Ali Osman, *Bozkırlı Abdullah Fevzi Efendi Risaleler*, İz Yayınları, İstanbul, 2012, s. 602.

yetiştirilmiştir. İlköğrenimini köyünde tamamlayan Abdullah Fevzi Efendi daha sonra Konya'ya gelmiş ve ünlü âlim ve mutasavvıf ve aynı zamanda Memiş Efendi'nin altıncı oğlu olan Hasan Kudsi Efendi'nin derslerine devam etmiştir.²² Uzun yıllar Kapu Camii ve İplikçi Camiinde vaizlik yaparak halkın takdir ve sevgisini kazanmış olan, zahiri ve bâtinî ilimlerle mücehhez Hasan Kudsi Efendi, münzevî bir hayatı benimsemiş, siyasetle ilgilenmeyerek ilme ve ilim taliplilerine hitap etmiştir.

Abdullah Fevzi Efendi'nin öğrenim hayatı genel olarak dayızadelerinin medresesi olan Islâh-ı Medâris'te geçmiş ve Şeyhzade (Memiş Efendi'nin oğlu Bahaeddin Efendi'nin çocukları, anne ve baba tarafından şeyh torunları oldukları için "Şeyhzade" olarak anılmıştır.) Ahmet Ziya Efendi'den icazet almıştır.²³ Aldığı icazet, Cumhuriyet Döneminde yüksek tahsil kabul edilmiştir.

Tahsilini tamamladıktan sonra köyüne dönen Abdullah Fevzi Efendi köyünde fazla kalamayarak tekrar Konya'ya dönmüş ve aynı medresede müderris olarak görev yapmıştır. Medrese tahsili ile yetinmeyen Abdullah Fevzi Efendi Dâru'l-Muallimîn'e girmiş ve buradan da diploma almıştır.²⁴

Abdullah Fevzi Efendi bir entelektüel olarak medrese çevresinde ve asker ocağında tanınmakla birlikte; ilim ehli olduğu için askerlikten muaf olmasına rağmen ısrarla orduya yazılarak Çanakkale Cephesi'nde yer aldığı da bilinmektedir. Abdullah Fevzi Efendi, Medreseden ayrılıp orduya katılmasını ise; "Benim öyle bir hizmet şevki ve ağırlığı içinde olmam gerekir ki, bırakıp geldiğim işten başladığım yeni işim, Allah (c.c.) katında daha üstün olsun." şeklinde izah etmektedir. Fakat ordu içerisinde müşahede ettiği dine karşı kayıtsızlığa bir anlam veremediğini, askerliği süresince toplumun ne denli cehalet içerisinde bulunduğunu, zabıtların din ile pek aralarının iyi olmadığını, dine, diyanete öcü gözüyle bakıldığını, İslâm'ın sadece mevzi başarıları adına kullanıldığını hatıratlarında vurgulamaktadır.²⁵

²² Ceylan, Serdar, "Merhaba Akademik Sayfalar", *Merhaba Gazetesi*, c. 15, sayı: 24., 2015, s. 372.

²³ Koçkuzu, *Risaleler*, s. 602.

²⁴ Taşel, Lütfi, "Vahhabilik Risalesi", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, Konya, 2009, yıl: 9, sayı: 3, s. 359.

²⁵ Koçkuzu, Ali Osman, *Bir Müderrisin Sürgün Yılları*, İz Yayınları, İstanbul, 2010, s. 116.

Medresedeki görevini seferberlik dolayısıyla terk etmek zorunda kalan Abdullah Fevzi Efendi orduya katılımının ardından çeşitli cephelerde savaşmış ve orduda Tabur İmamlığı ve Alay Müftülüğü gibi görevlerde de bulunmuştur.²⁶ Hiç şüpheyle bu durum onun entelektüel yapısından kaynaklanmaktadır.

Osmanlı'nın son döneminde kendini yetiştirmiş bir müderris olan Bozkırlı Abdullah Fevzi Efendi, Çanakkale ve Sina Cephelelerinde de irşat hizmetinde bulunmuştur. Eğitim ve askeriyedeki hizmetlerine rağmen Delibaş Hadisesinde suçlu bulunan Abdullah Fevzi Efendi'nin yıllarca sürgün bir hayat yaşadığı hatıratlarında görülmektedir. Delibaş İsyanı ve Bozkır Ayaklanması'ndan sonra dönemin güçleri tarafından aranması sebebiyle müderris amcası Abdulhâlim (Kuz) Efendi ile zor şartlar altında arazi ve dağlarda yaşamak zorunda kalmış ve eserlerinin büyük bir kısmını bu zaman dilimi (1912-1938) içerisinde kaleme almıştır. İstanbul hükümetinin resmî emri, meşihatın resmî fetvası ve Konya valisinin Bozkır'a gönderdiği resmî emre dayanarak, devlete ve halifeye baş kaldıran gruplarla mücadele etmek üzere hemşerileri ile birlikte dağa çıkan Abdullah Fevzi Efendi, iki yılı aşkın bir süre dağ ve arazide gizlenmiş, Bozkır'dan Aydın'a, Akşehir'e ve civar köy, kasaba ve ilçelere sürekli yer değiştirmiş²⁷ ve bu zorlu ve meşakkatli yıllarda münzevi bir hayat yaşamıştır.

1938 yılında çıkan genel ahtan yararlanarak Konya'ya dönmüş ve ardından Konya Merkez Vaizliği görevinde de bulunmuş ve Konya Kapu Camii'nde birçok vaaz vermiştir. 1940'lı yılların başında Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde Arapça Mütercimi olarak görev yapan Abdullah Fevzi Efendi²⁸ büyük âlim ve mutasavvıf Memiş Efendi'nin küçük oğlu ve kendisinin de hocası olan Hasan Kutsi Efendi'nin kızı Hatice Hanım ile evlenmiş ve bu evlilikten Ziya (Tanrıkulu), Nuri (Tanrıkulu) ve Havva isimli üç çocuğu dünyaya gelmiştir.²⁹

Abdullah Fevzi Efendi, altı yedi yıllık bir askerî hayat sonrasında, birinci cihan harbindeki terhisini müteakip doğup büyüdüğü ve ata yurdu olan Bozkır'a gittiği sırada, kendisini o sırada Bozkır ve çevresinde yaşanmakta olan olayların

²⁶ Ceylan, a.g.m., s. 371.

²⁷ Koçkuzu, *Risaleler*, s. 607.

²⁸ Taşel, a.g.m., s. 360.

²⁹ Taşel, a.g.m., s. 360.

ortasında bulmuş bir ilim erbabıdır. Şer'î siyaseti iyi bildiği halde, günlük siyasetle az alakalı, günlük gazetelerde dinî ve siyasî içerikli yazı yazan, fakat kendisini eğitim ve öğretime adanmış bir âlimdir. Müderris olarak görev yaptığı dönemlerden itibaren yazmaya başlamış, günün siyasî meselelerine taraf olmak ve görüşlerini belirtmek üzere mahallî gazete ve dergilerde çeşitli yazılar kaleme almış, Beyânü'l-Hak ve Cerîde-i Sûfiyye gibi İstanbul'da yayınlanan bazı dergilerde de makaleleri yayınlanmıştır.³⁰

Hayatının en kıymetli demlerini askerlikte ve dönüşte dağlarda geçiren Abdullah Fevzi Efendi, bu uzun zaman zarfı içerisinde ilmî ve siyasî birçok eser kaleme almış, Ankara'daki memuriyetinin ardından Konya'ya tayini çıkmış ve nihâyet Konya'ya gelişinden kısa bir müddet sonra 1943 yılında geride yetiştirmiş olduğu onlarca talebe ve kaleme almış olduğu eser bırakarak ebedî âleme irtihal etmiş ve Hacı Fettah kabristanına defnedilmiştir.

3. İlmî ve Tasavvufî Kişiliği

Abdullah Fevzi Efendi çocukluk döneminden itibaren ailesi ve çevresinin etkisiyle ilim ve ilim ehli kimselerin arasında yetişmiş bir şahsiyettir. Henüz çocukluk devrinde dahi aile bağlarından dolayı ilim ehli şahsiyetlerin dizleri dibinde yetişmiş ve onlarla hemhal olmuştur. Aynı zamanda Memiş Efendi'nin kız tarafından torunu olması da onun ilmi kişiliğinin şekillenmesinde etkili olmuştur. Bu bağlamda Abdullah Fevzi Efendi'nin ilmî ve tasavvufî kişiliğini daha iyi anlayabilmek için o yıllarda Konya ve çevresinin ilmî ve tasavvufî yapısına, yetişmiş olduğu medrese ve kendilerinden ilim tahsilinde bulunduğu hocalarına değinmek yerinde olacaktır. Zira Abdullah Fevzi Efendi; Hâlidî gelenekten beslenen ve ilmî şahsiyetinin yanı sıra tasavvufî kişiliği de olan bir ilim erbabıdır.

Nakşibendilik'in Konya ve çevresinde teşkilatlanmaya başlaması XVI. yy. başlarına rastlamaktadır.³¹ Konya'da XVIII. yüzyılda Nakşi şeyhlerinin ikamet ettiği belgelerde geçmekle birlikte tekkeler kurarak örgütlenmeleri XIX. yüzyıldan sonra olduğu görülmektedir.

³⁰ Koçkuzu, *Sürgün Yılları*, s. 16.

³¹ Gündüz, İrfan, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, Seha Neşriyat, Ankara, 1984, s. 58.

Osmanlı hakimiyetindeki Konya’da XVIII. yüzyıla kadar uzun süre yeni eğitim müesseseleri açılmamış fakat XVIII. yüzyıldan itibaren hem siyasi hem de dini tasavvufi bakımdan yükselişe geçilmeye başlandığı görülmektedir.

Konya ve civarında Nakşiliğin yaygınlaşmaya başlaması, birçok medrese kurulmasına öncülük etmiş olan Hadimî ailesiyle gerçekleşmiştir. Hadimî ailesinin ilk faaliyetleri meşhur bilgin Ebû Said Muhammed Hadimî’nin babası Fahu’r-Rum Karahacı Mustafa Hadimî ile başlar. Oğlu Ebû Said Muhammed Hadimî (ö. 1176/1762) ise Kelam, Fıkıh, Ahlak, Tasavvuf başta olmak üzere pek çok eser kaleme almış ve Hadim gibi küçük bir kazada Anadolu’nun en büyük eğitim merkezlerinden birini kurmuştur. Bu aileyle birlikte Nakşilik Konya’da nüfuz kazanmaya başlamıştır.³² 18. yüzyılın sonlarından itibaren Nakşiliğin Konya ve çevresinde yayılmasının bir diğer nedeni ise, Hâlid-i Bağdâdî’nin (ö. 1827) halifelerinden olan Muhammed Kutsi Efendi (ö. 1852) ve onun üstün gayretleri olduğu görülmektedir.

Memiş Efendi’nin ahfadından olan araştırmacı-yazar Mehmet Eminoğlu, aralarında Abdullah Fevzi Efendi’nin de bulunduğu Muhammed Kutsi Efendi’nin tesbit edilebilen halifeleri şu şekilde sıralamaktadır:

1. Hasan Kutsi Efendi (ö. 1924, Bahâeddin Efendi’nin küçük kardeşi)
2. Zeynelabidin Efendi (ö. 1939, Bahâeddin Efendi’nin büyük oğlu)
3. Rıfat Efendi (ö. 1920, Bahâeddin Efendi’nin ortanca oğlu.)
4. Bozkırlı Abdullah Fevzi Tanrıkulu (ö. 1942)
5. Fahri Kulu (ö. 1950)
6. Bozkırlı Mükremin Efendi (ö. 1331)

Yukarıda adları anılan şahsiyetlerin hepsi Tanzimat devrinde Konya Valiliği yapmış bir zat olan Ebubekir Sami Paşa³³ tarafından 1845 yılında kurulan ve aynı zamanda kurucusunun adını da taşıyan Paşa Dairesi ismiyle de bilinen³⁴ medresede

³² A.e., s. 247.

³³ Aytekin, Hanefi, *İz Birakan 100 Ünlü Konya Valisi*, Ülkü Basımevi, Konya, 1994, s. 124.

³⁴ Arabacı, Caner, *Osmanlı Dönemi Konya Medreseleri (1900-1924)*, Karatay Ticaret Odası Yayınları, Konya, 1998, s. 478.

eğitim almış ve müderrislik yapmışlardır. Meşrutiyet dönemi Konya’ında etkin olan iki tarikattan biri olan Hâlidiliğin Konya kolu adeta bu medrese ile bütünleşmiştir.³⁵ Kendisi de Nakşibendi tarikatine mensup olan Ebubekir Sami Paşa, medreseyi de sadece bu tarikat müntesipleri için yaptırmıştır.³⁶ Bu medresede görev yapan müderrisler, aynı zamanda Nakşibendi Tarikatı’nın önde gelen şeyhlerindendirler.

Görüldüğü üzere Islâh-ı Medâris ile Bekir Sami Paşa Medresesi yer, müderris ve vakıf olarak birbirinin devamıdır.³⁷ “Yeni medresede, sınıflardan başka kütüphane, konferans salonu, kimyâhâne, fizik laboratuvarı, süslü sanat eseri küreleri ve öğretmen evi de bulunmaktadır. Dersler, modern bir müfredat programına uygun olarak başlamış; eğitim ve öğretimde, yeni didaktik ve pedagojik metotlar uygulamaya konulmuştur. Bu da Islâh-ı Medârisi kuranların “klasik medreseli” kalıbı içinde incelenemeyecek çapta şahsiyetler olduklarının bir göstergesidir.”³⁸

Fransızca, Osmanlı medrese geleneğinde ilk kez, bu medresede, yabancı dil olarak ders programına alınmıştır. Konya ulemâsının ürettiği, İslâm-Osmanlı eğitim-öğretim deneyiminin bu yeni ürünü, pek uzun ömürlü olmamıştır. Toplam yedi sene devam edebilmiş olan medrese Birinci Dünya Harbi’nin başlamasından kısa bir süre sonra iktidardaki İttihad ve Terakki Fırkası hükümeti tarafından kapatılmıştır.³⁹

Burada yeri gelmişken Abdullah Fevzi Efendi’nin eğitim almış olduğu medrese hocalarından bahsetmek onun ilmî kişiliğini kavramak açısından yerinde olacaktır. Çünkü Abdullah Fevzi Efendi döneme şahsiyetleri ile damga vurmuş ve isimlerinden sonraki dönemlerde de sıklıkla bahsettirmiş olan bu zevattan ilim tahsilinde bulunmuştur. Dolayısıyla Abdullah Fevzi Efendi’nin hocalarına kısmen de olsa değinmek yerinde olacaktır.

³⁵ Aslaner, Serhat, *İlmiye Sınıfının II. Meşrutiyeti Algılayışı (Konya Örneği)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, Sakarya, 2006, s. 15.

³⁶ Konyalı, İbrahim Hakkı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, Enes Kitap Sarayı, Konya, 1997, s. 790.

³⁷ Arabacı, a.g.e., s. 477.

³⁸ A. e., s. 483.

³⁹ Konyalı, İ. Hakkı, “Konya’da İslâm Üniversitesi -İslah-i Medâris-i İslâmiyye”, *Yeni Asya*, 29 Eylül 1971.

Abdullah Fevzi Efendinin okumuş olduğu medresenin ilk müderrisi Hacı Himmet Efendi'dir. Onun vefatından sonra ise Muhammed Bahâeddin Efendi görevi devralmıştır. Bozkır'ın Karacahisar köyünde 1831 tarihinde doğmuştur.⁴⁰ Babası ile birlikte Hocaköy'e hicret etmiş ve babasının rahle-i tedrisinde bulunmuş, o zamanın usulüne göre diğer şehirlerde de tahsilini bitirip 1867 Konya'ya yerleşmiştir.⁴¹ Bugünkü Konya Merkez Bankasının yanında, zamanın Konya Valisi Sami Paşanın "Paşa Dairesi" adı altında medreseye çevirdiği evinde müderrislik yapmıştır.⁴²

Bir diğer müderris ise Bahâeddin Efendi'nin küçük kardeşi olan Hasan Kutsi Efendi 1847 yılında doğmuştur. Mahalle mektebinde ki ilk tahsilden sonra ağabeyinin gözetiminde yetişmiş ve ondan tasavvuf eğitimini de almıştır. Ayrıca Kadınhanlı Hüseyin Efendi'de de okuyarak ondan da icazet almıştır.⁴³ Paşadaairesinde ki müderrisliği esnasında birçok talebe yetiştirmiştir. Bunların başında ağabeyi ve hocası olan Bahâeddin Efendi'nin küçük oğlu Ziya Efendi, Hattat Hacı Abdülkadir Efendi, Hattat Hâlid Efendi bunlardandır. Kendisi Nakşî- Hâlidî mürşidlerinden olan Hasan Kutsi Efendi Kapu ve İplikçi Camilerinde uzun süre vaizlik de etmiştir.⁴⁴

Bekir Sami Paşa müderrisi ve Islâh-ı Medâris'in kurucularından olan Zeynelabidin Efendi, Bahâeddin Efendi'nin büyük oğlu ve halifesi olup 1866 yılında Hocaköy'de doğmuştur.⁴⁵ Babasının Konya'ya hicret etmesi üzerine Konya'ya gelmiştir. Babası Bahâeddin Efendi'den sonra Nakşibendi Tarikatı'nın Hâlidî Kolu'nun Konya şubesi kendisiyle devam etmiştir. Nakşibendi Tekkesi Konya Postu'nda iken şöhreti Bozkır, Hadim, Taşkent, Karaman, Seydişehir ve Beyşehir'e kadar yayılmıştır.⁴⁶ Edirne Valiliği, Konya Milletvekilliği ve Meclis-i Âyan üyeliği yapmıştır. *Meşrutiyet ve İslâmiyet* isimli basılmış bir eseri vardır. Nakşi şeyhliği babasından sonra kendisine geçmiştir.⁴⁷

⁴⁰ Özönder, a.g.e., s. 207.

⁴¹ Arabacı, a.g.e., s. 491.

⁴² Koçkuzu Ali Osman, "Bahâeddin Efendi", *DİA*, İstanbul, 1991, c. IV, s. 458.

⁴³ Arabacı, a.g.e., s. 493.

⁴⁴ A. e., ss. 493-494.

⁴⁵ Konyalı, İbrahim Hakkı, *Karaman Tarihi*, Baha Matbaası, İstanbul, 1967, s. 332.; Özönder, a.g.e., s. 209.

⁴⁶ Atalay, Ahmet, *Meşrutiyet ve İslâmiyet*, Damla Ofset, Konya, 1999, s. 9.

⁴⁷ Arabacı, a.g.e., s. 493.

İslâh-ı Medâris'in hocalarından bir diğeri de Hasan Kutsi Efendi'nin oğlu olan Ali Rıza Kutsi Efendi'dir. 1880 yılında doğmuş ve ilk tahsilden sonra amcasının oğlu Şeyhzâde Ahmed Ziya Efendi'de okumuş ve Zeynelabidin Efendi'den tam icazet almıştır.⁴⁸

1883 yılında Bozkır Hocaköy'de doğan ve İslâh-ı Medâris'in bir diğeri hocası olan Bozkırlı Abdullah Fevzi Efendi de ilköğreniminden sonra İslâh-ı Medâris'te okuyarak Şeyhzâde Ahmed Ziya Efendi'den tam icazet almıştır. Şeyh Muhammed Bahâeddin Efendi'ye intisablı olan Abdullah Fevzi Efendi'nin Tasavvuf konusunda ilk önemli irtibatı, hocası Muhammed Bahâeddin Efendi'yledir.⁴⁹ Abdullah Fevzi Efendi'nin şeyhinden bu anlamda da feyz aldığı görülmektedir.

Görüldüğü üzere Abdullah Fevzi Efendi her ne kadar siyaseten karışıklıkların yaşanmakta olduğu böylesi bir ortamda yetişmiş olsa da, son devrin en donanımlı ilmî müessesesi sayılabilecek olan İslâh-ı Medâris'te ve bu medresenin züht, takva ve ilmî kişilikleriyle adlarından söz ettirmiş olan hocalarından ilim tahsilinde bulunmuştur. Yetişmiş olduğu ilmi ortam dolayısıyla yazmış olduğu eserlerinde de bu ilmî kişilik hemen sezinlenmektedir.

Sonuç olarak yeni medreselerin kurulması ve Medreselerin ıslahı çalışmaları Konya ve çevresinde ilgiyle karşılanmıştır. Zira yukarıda bahsi geçen birçok zevat bu medreselerde yetişmişler, almış oldukları eğitim vesilesiyle sonraki dönemlerde de adlarından söz ettirmişlerdir. İslah çalışmaları bağlamında hedeflenen başarı kısmen de olsa gerçekleşmiş; bu fikir ve gayretin beklentileri boşa çıkarmadığı görülmüştür.

4. Eserleri

Abdullah Fevzi Efendi'nin ilmî çalışmalarından bir kısmı korunabilmiş ve günümüze kadar gelebilmiştir. Defterler halinde ve genelde Arapça ve Osmanlı Türkçesi ile kaleme alınan bu eserlerin büyük bir kısmı Konya Büyükşehir Belediyesi Koyunoğlu Müze ve Kütüphanesi yazma eserler bölümü'nde 7266 -7307 arası arşiv numaralarıyla muhafaza edilmektedir. Abdullah Fevzi Efendi'nin ilmî kişiliği ve donanımı, dönemin siyasî ve toplumsal şartları göz önünde

⁴⁸ A. e., ss. 525-532.

⁴⁹ A. e., s. 533.

bulundurulduğunda kendisinin böylesine zorlu şartlar altında dahi ne derece özverili çalışmalarda bulunduğu görülecektir.

Konya Büyükşehir Belediyesi Koyunoğlu Müze ve Kütüphanesi bünyesinde kayıt altına alınmış olan eserlerin kimisi hatırat tarzında kaleme alınırken kimisi de risaleler şeklinde yazılmıştır. Eserlerinin evsafını şu şekilde sıralamak araştırmacılara fayda sağlayacağı düşüncesiyle yerinde olacaktır:

1. *Abdullah Efendi Defteri (İktibaslar)*: Siyah karton kapaklı cep defteri 34 yapraktan oluşmakta olup Osmanlı Türkçesi ve Arapça olarak rika hattıyla kaleme alınmıştır. Arşiv numarası 7283'tür.

2. *Abdullah Efendi Not Defteri*: Siyah karton kapaklı ve yaldızlı cep defteridir, 22 yapraktan oluşmaktadır. Çeşitli edebî yazılar içerir. Osmanlı Türkçesi rika hattıyla kaleme alınmıştır. Arşiv numarası 7292'dir.

3. *Abdullah Efendi Usûl-i Fıkıh Defteri*: Arapça olarak yazılmış olan eser 30 yapraktan müteşekkildir. Eserde İslâm hukukuyla alakalı notlar yer almaktadır. Rik'a hattıyla yazılmış olan eserin arşiv numarası 7282'dir.

4. *Abdullah Fevzi Efendi Defteri I*: Arapça ve Osmanlıca olarak kaleme alınmış olan eser siyah meşin kaplı bir cep defteridir. 39 yapraktan oluşan eserde Abdullah Fevzi Efendi'nin askerlik yaptığı dönemle ilgili bilgiler de yer almaktadır. Rik'a hattıyla yazılmış olan eserin arşiv numarası 7281'dir.

5. *Abdullah Fevzi Efendi Defteri II*: Ciltsiz ve sayfaları kopabilir bir not defteridir.

Abdullah Fevzi Efendi'nin kaleme almış olduğu vaaz notlarından oluşmaktadır. Rik'a hattıyla Arapça olarak yazılmış olan eser 25 yapraktan müteşekkildir. Arşiv numarası 7300'dür.

7. *Abdullah Fevzi Efendi Defteri III (Vaaz Notları)*: Ciltsiz ve 60 yapraktan oluşan eser Osmanlı Türkçesi ile yazılmış olup çeşitli vaaz notları içermektedir. Bu eser de diğerleri gibi rik'a hattıyla kaleme alınmıştır. Arşiv numarası 7307'dir.

8. *Abdullah Fevzi Efendi Not Defteri I (Fıkıh Notları)*: Yeşil karton kapaklı olan eser 12 yapraktan oluşmakta olup Abdullah Fevzi Efendi'nin fıkıh

ilmine dair almış olduğu notlarını içermektedir. Arapça olarak rik'a hattıyla kaleme alınan eser 7295 numaralı arşivde yer almaktadır.

9. *Abdullah Fevzi Efendi Not Defteri II (Mektuplar, Nasihatler)*: Abdullah Fevzi Efendi'nin kaleme almış olduğu çeşitli mektupları da içeren defter, Osmanlı Türkçesi ile rik'a hattıyla kaleme alınmış, yeşil karton kapaklı bir not defteridir. 36 yapraktan oluşan bu not defteri 7290 numaralı arşivde kayıtlıdır.

10. *Abdullah Fevzi Efendi Not Defteri III (Vaaz Notları)*: Ciltsiz ve sayfaları kopabilir şekilde olan defter 68 yapraktan müteşekkil, Osmanlı Türkçesi ile kaleme alınmıştır. İçerisinde çeşitli vaaz notları bulunan defter rik'a hattıyla yazılmış ve 7306 arşiv numarasıyla kayıt altına alınmıştır.

11. *Abdullah Fevzi Efendi Defteri IV (Vaaz Notları)*: Ciltsiz ve Arapça olarak yazılmış olan eserde çeşitli vaaz notları yer almaktadır. 22 yapraktan oluşan defter rik'a hattıyla yazılmış olup, arşiv numarası 7296'dır.

12. *Abdullah Fevzi Tanrıkulu (Vaaz Defteri)*: Siyah vinlex deri kaplama cep defteri, Arapça ve Osmanlı Türkçesi ile yazılmış olup 21 yapraktan oluşmaktadır. Rik'a hattıyla kaleme alınan eserde Abdullah Fevzi Efendi'nin çeşitli vaaz notları yer almaktadır. Arşiv numarası 7301'dir.

13. *Bir Mütalaya Cevap*: Akşehirli Süleyman Necati isimli bir hocaya cevap şeklinde yazılmış olan eser, Prof Dr. Ali Osman Koçkuzu tarafından yayınlanmıştır. 20 yapraktan oluşan defter 7266 numaralı ve oldukça geniş olan büyük defterin bir parçası şeklindedir. Osmanlı Türkçesi ile kaleme alınmış olan eser rik'a hattıyla yazılmıştır. Arşiv numarası 7266-14'dür.

14. *Ceza Hukuku Notları*: Ciltsiz ve 8 yapraktan müteşekkil not defteri Osmanlı Türkçesi ile yazılmış olup, İslâm ceza hukuku hakkında bilgiler içermektedir. Rik'a hattıyla kaleme alınmış olan defterin arşiv numarası 7279'dur.

15. *Dalaletin Yeni Yolları*: Osmanlı Türkçesi ile yazılmış olan eser 7266 numaralı büyük defterin bir parçasıdır. Konya Büyükşehir Belediyesi Koyunoğlu Müze ve Kütüphanesi Yazmalar Bölümü 7266-13 numarada kayıtlı olan defter⁵⁰ Abdullah Fevzi Efendi'nin yaklaşık kırk varaktan oluşan başka bir eseridir.

⁵⁰ Koçkuzu, *Risaleler*, ss. 607-608.

Jöntürlük ve Fransız İhtilalini savunarak gençleri etkilemeye çalışan bir doktorun yazmış olduğu İslâm karşıtı bir yazıya vermiş olduğu cevapları içermektedir. İsmi vermediği bu felsefe doktorunun, gençleri İslâm'dan soğutmayı hedef alan yazısına reddiye olarak kaleme alınmıştır. Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş döneminde insanımızın içinde bulunduğu ruh halini ve bilhassa gençliğin İslâm dini ile olan alaka ve alakasızlığı üzerine yazılmıştır.

16. *Mûcizât-ı Kur'an ve Vahiy Hakkında Ehl-i Sünnetin Görüşleri*: Rik'a hattı kullanılarak Osmanlı Türkçesi ile kaleme alınmış olan eser 54 yapraktan oluşmaktadır. İsminden de anlaşılacağı üzere Kur'an-ı Kerim'in mucize oluşuyla ilgili çeşitli bilgiler içermektedir. Arşiv numarası 7272- 3'dür.

17. *Devlet-i Osmaniye'nin Niza'-i Âhiri*: Eser altı bölümden müteşekkil olup, yaklaşık olarak 120 yapraktır. Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında içinde bulunduğu durumu ve Abdullah Fevzi Efendi'nin hakkında çıkarılan yakalama kararı sonrası geçirdiği zor günlerin anlatıldığı hatıra notları yer almaktadır. Eser Prof. Dr. Ali Osman Koçkuzu tarafından üzerinde yorumlar yapılarak yayınlanmıştır. Osmanlı Türkçesi olarak kaleme alınan bu eser, Abdullah Fevzi Efendi'nin dağ ve arazi şartlarında yaşamak zorunda kaldığı günlere ait olup, Bozkır halkının devleti korumak, halifenin ve Konya valisinin emri ile hükümete karşı gelen güçlere dur demek için verdikleri mücadeleler ve karşılaşılan zorluklar genişçe anlatılmıştır. Safahat-ı ibtilâ, yani bela ve musibet dönemleri adını verdiği bu eser bir nevi o günleri anlatan bir hatıradır. Bu defterlerin arşiv numaraları ise sırasıyla 7266, 7266-1,7266-2,7266-3, 7266-4, 7266-5'tir.

18. *Devletler Hukuku*: Ciltsiz ve yaklaşık 9 yapraktan oluşan bu defter Osmanlı Türkçesi ile ve rik'a hattıyla yazılmış olup devletler hukukuna dair notlardan oluşmaktadır. 7279-5 arşiv numaralı arşivde yer almaktadır.

19. *Dualar ve tefsir*: Osmanlı Türkçesi ile kaleme alınan bu eserde Duha ve Nahl surelerinin tefsirini içeren notlar yer almaktadır. 36 yapraktan oluşan ve cildi bulunmayan defter rik'a hattıyla yazılmıştır. Arşiv numarası 7279-2'dir.

20. *El-Muktedafât Min Ezhari'n- Nübüvveti*: "Nübüvvet bahçesinin çiçeklerinden toplananlar" şeklinde de tercüme edebileceğimiz eser karton kapaklı olup rik'a hattıyla Arapça olarak kaleme alınmıştır. Hazret-i Peygamber'in çeşitli dualarını içermektedir. 118 sayfadan oluşan defterin arşiv numarası 7279-3'tür.

21. 7263 arşiv numaralı 14 Şubat 1938 tarihli bir meseleyi tavzih başlıklı eser Osmanlı Türkçesi ile kaleme alınan eser 25 yapraktan oluşur.

22. *Fıkıh Notları*: Eser Arapça olarak ve rik'a hattıyla kaleme alınmıştır. Abdullah Fevzi Efendi'nin tutulmuş olduğu fikhî notlardan oluşmaktadır. 52 yapraktan ibaret olan defter ciltsiz bir not defteri şeklindedir. Arşiv numarası 7279-8'dir.

23. *Hadis defteri*: Karton kapaklı ve Arapça olarak yazılmış olan defter 30 yapraktan oluşmaktadır. İçerisinde çeşitli hadis notları yer almaktadır. Arşiv numarası 7279-4'tür.

24. *İslâmda Beytü'l-Mal*: Osmanlı Türkçesi ile yazılmış olan eser 20 yapraktan oluşmaktadır. Ali Osman Koçkuzu, eserin dönemin Akşehir müftüsü Hacı Ali Efendi'nin isteği üzerine kaleme alındığını bildirmektedir. Eser yine Ali Osman Koçkuzu tarafından yayınlanmıştır. İslâm mâliye ve ekonomi teşkilatları ile devletin bütçesi, gelir ve gider kaynakları anlatılmakla birlikte genel olarak iktisadî konular ve yanı sıra İslâm'da arazi hukuku meseleleri ele alınmıştır.⁵¹ 7266 numaralı defterle içerisinde yer alan bu eserin arşiv numarası ise 7266-9'dur.

25. *Keşfü'l-Gıta*: Arapça olarak kaleme alınan bu defter 7267 arşiv numarası ile kayıt altına alınmıştır. Yaklaşık 36 varak ve yeşil karton kapaklı bir hatıra defteridir. İttihat Terakki Partisi'ni ve o dönemin siyasi meselelerini anlatmaktadır. Eserin adını "Perdelerin kaldırılışı veya örtülü gerçeklerin üzerindeki örtünün sıyrılıp atılması" şeklinde tercüme etmek mümkündür.⁵² O yıllarda Osmanlı Devleti'nin siyasî durumu, Konya ve çevresinde meydana gelen olaylar hakkında bilgiler içermekle birlikte; genel olarak devletin hak ve görevleri, halkın idarecilere karşı görev ve sorumlulukları hakkında bilgiler de yer almaktadır..

26. *Kitâbet kuralları*: On yapraktan oluşan defter Osmanlı Türkçesi ile yazılmış karton kapaklı bir eserdir. Eserde ilmî neşriyatta ve kaleme alınan yazılarda dikkat edilmesi gereken kurallar sıralanmıştır. Arşiv numarası 7279-7'dir.

27. *Manzaratü'l-Feylâk*: Dört defterden oluşan ve Abdullah Fevzi Efendi'nin askerlik sırasında yaşadıklarını, ailesi, hayatı ve medrese eğitimi gibi konular hakkında bilgiler içermektedir. Arapça olarak kaleme alınan bu eser; her biri

⁵¹ Koçkuzu, *Risaleler*, s. 608.

⁵² Koçkuzu, *Risaleler*, s. 31.

yaklaşık olarak 100 sayfadan ibaret olan karton kapaklı cep defterlerinden oluşmaktadır. Eser Prof. Dr. Ali Osman Koçkuzu tarafından “Çanakkale Cephesinde Bir Müderris”⁵³ adıyla yayınlanmıştır.

28. *Nesh min Kitâbi'l-Hediyyeti's-Sünniyye ve't-Tuhfetü'l-Vehhâbiyye*: 7272-1 arşiv numaralı kitap beş risaleden oluşmaktadır. Abdullah Fevzi Efendi, Vehhâbîlerin görüşlerini öncelikle bu kitaptan nakledip daha sonra eleştiri yoluna gitmiştir. 72 yapraktan oluşan defter Osmanlı Türkçesi ve Arapça olarak kaleme alınmış kağıt ciltli bir eserdir.

29. *Tefsirden Notlar*: 10 yapraktan oluşan eser rik'a hattıyla yazılmıştır. Ciltsiz ve Osmanlı Türkçesi ile kaleme alınmış bir not defteridir. İçeriğinde çeşitli tefsir notları mevcuttur. Arşiv numarası 7279-1'dir.

30. *Tefviz-i Talak*: Osmanlı Türkçesi ve rik'a hattıyla kaleme alınan 20 sayfalık eser siyah kaplı bir defterdir. Karı koca arasında boşama yetkisinin devri hakkında yazılmış olan eserin arşiv numarası 7266-12'dir.

31. *Usûl-i Muhâkemât*: Renksiz karton kapaklı Osmanlı Türkçesi ile yazılmış olan eser 12 yapraktan oluşur. Arşiv numarası 7279-6'dır.

32. *Vaaz defteri*: 19 yapraktan oluşan defter Abdullah Fevzi Efendi'nin vaazlarında kullanmış olduğu notlardan oluşmaktadır. Arapça olarak yazılmış olan bu karton kapaklı eserin arşiv numarası 7279-9'dur.

33. Abdullah Fevzi Efendi'nin bir başka eseri, yaklaşık yedi defterden oluşan ve yine o günün zor şartlarında kaleme alınan; özellikle o günlerde Hicaz'da palazlanan, tasavvuf karşıtı ve Vehhâbîlik yanlısı kimselere verilen ilmi cevaplar şeklinde yazılmış eseridir. Eserde İslâm akâit, tasavvuf ve fikhının önemli meselelerine atıfta bulunulurken; tasavvuf ve tarikata, sülûk ve râbıtaya dair pek çok konu derinlemesine incelenmiş, özellikle selefi ve Vehhâbî görüşlerin takılıp kaldığı; kabir ziyareti, tevhid, vesile ve tevessül gibi konular ele alınarak her bir görüş ilmî tenkit ve eleştirilere tabi tutulmuştur.

34. *Vehhâbîlik Defteri*: 7266-10 arşiv numaralı defter. Bu eserin üzerinde birinci defter kaydı bulunmaktadır. 100 sayfadan oluşan eser Osmanlı Türkçesi ile kaleme alınmıştır. Eserde mezhepler arasındaki farklar, Vehhâbiliğin ortaya çıkışı,

⁵³ Bkz.: Ali Osman Koçkuzu, *Bozkırlı Abdullah Fevzi Efendi Risaleler*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2012.

Vehhâbîlerin silahlı mücadeleleri ve eseri kaleme almasının sebebi anlatılır. Vehhâbîlerin dar fikirlerine yer verilerek vesile ve tevessül üzerinde durulmaktadır. Dört fıkıh mezhebinin konu hakkındaki görüşlerine de yer verilmektedir. Prof Dr. Ali Osman Koçkuzu bu risalelerin tamamını neşretmiştir.

35. *Vehhâbîlik (müsvedde defteri)*: 7266-11 numaralı defterin Vehhâbîlikle ilgili olarak kaleme alınmış bir diğer çalışmadır.

36. *Vehhâbîlere reddiye I*: 7272-2 numaralı defter Yaklaşık 100 yapraktan oluşmaktadır. Tevessülün şekilleri, tevessülle ilgili kelimeler ve bunların dilimizde kullanımı, tevessülün rükunları, ve tevessülün Vehhâbîlerin iddia ettiklerinin aksine şirkle hiçbir alakasının olmadığını ayrı konu başlıkları halinde sıralar.

37. *Vehhâbîlere reddiye II*: 7272-5 numaralı defterde nidânın senetleri başlığı altında çeşitli ayetleri nakleder. 32 yapraktan oluşan bu defter de Osmanlı Türkçesi ile kaleme alınmıştır.

38. *Vehhâbîlere reddiye III (müsvedde defteri)*: 47 yapraktan oluşan defter rik'a hattıyla Osmanlı Türkçesi olarak kaleme alınmıştır. Vehhâbîlikle ilgili bu defter de de müsvedde notları bulunmaktadır. Arşiv numarası 7272-4'dür.⁵⁴

Eserlerinden de anlaşılacağı üzere Abdullah Fevzi Efendi son dönemde yetişmiş olan büyük bir âlimdir. Birçok farklı konuda risâle ve makaleler kaleme aldığı görülmektedir. İmkanların kısıtlı olduğu böylesine zor şartlar altında dahi yazmış olduğu bu risaleler bizlere Abdullah Fevzi Efendi'nin ilmî kişilik ve yetkinliğini göstermesi açısından da son derece önemlidir.

Vehhâbîlerin vesile ve tevessül hakkında ortaya atmış oldukları görüşlerine karşı Abdullah Fevzi Efendi'nin kaleme almış olduğu ve vesile-tevessül ile ilgili değerlendirmelerine geçmeden önce İslâmî gelenek içerisinde kavramların nasıl kullanılageldiği üzerinde durmak mesele hakkında ön bilgi vermesi açısından önem arz etmektedir. Bu itibarla biz de bu çalışmamızda vesile, tevessül ve bu iki kavramın ilişkili olduğu diğer konular üzerinde durduktan sonra müellifin Vehhâbîlerin vesile ve tevessülle ilgili görüşlerine yönelttiği eleştirilerini ele alacağız.

⁵⁴ Taşel, Lütfi, *Abdullah Tanrıkulu'nda Vehhâbîlik Eleştirisi Vesile ve Tevessül Örneği*, NEÜSBE, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Konya, 2016, s. 12.

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLÂMÎ GELENEKTE TEVESSÜL VE VESİLE

Vesile ve tevessül konusu daha ziyade kelim ve tasavvuf bilim dallarının üzerinde durduğu bir konu olmakla birlikte İslâm tarihinin çeşitli evrelerinde tartışılma gelmiş ve gündemdeki yerini muhafaza etmiştir. Bu kavramlar üzerinde çokça durulmasının ve tartışma konusu yapılmasının nedenlerinden birisi de hiç şüphesiz herhangi bir amelin yahut şahsın Allah (c.c.) katındaki mertebesi ve kıymeti nedeniyle kişiyi Allah'a (c.c.) yaklaştıracığına inanılmasından kaynaklanmaktadır. Buna göre çeşitli vesile ve vâsitalar ile arzu edilen şeylerin elde edilmesi yahut arzu edilmeyen şeylerin def edilmesi için vesile ve tevessüle başvurulabilmekle birlikte konu tartışmaya açık olup kabullenenler olduğu gibi reddedenler ve hatta şirk boyutunda değerlendirenler de bulunmaktadır.

Tevessül ve vesile olgusu genel olarak tasavvufî çevreler tarafından kabullenilmekle beraber İbn Teymiyye'ye (ö. 728/1328) kadar fazlaca tartışılan bir konu olmamıştır. Fakat İbn Teymiyye'den itibaren konu hakkında çeşitli tartışmalar yaşanmış ve farklı görüşler ortaya atılmıştır. İbn Teymiyye mevcut bid'at ve hurafelerle mücadele ederek başta peygamberler olmak üzere evliyanın veya faziletli insanların yüceltilmesine, onlardan yardım istenmesine, dualarda aracı ve vesile kılınmalarına, bu kişilerin kabirlerine ibadet amacıyla ziyaretler yapılmasına karşı çıkmıştır. Tasavvufî kültürle yakın münasebeti bulunan kabir ziyareti, yatırlara saygı, istigâse, tevessül, şefaât gibi konularda da genellikle sûfilerden farklı düşünmüş, tekke muhitlerinde bu konular etrafında oluşan düşünce ve uygulamaları bid'at, hatta şirk olarak değerlendirmiştir.

Tevessül ve vesile konusunun XVIII. yy.'dan itibaren Muhammed bin Abdülvehhâb (ö. 1206/1792) ile birlikte daha da tartışılır hale geldiği görülmektedir. İbn Abdülvehhâb'ın, ilk Hanbelî âlimlerinden ve en önemlisi de İbn Teymiyye'nin ve İbn Kayyim el-Cevziyye'nin (ö. 751/1350) fikirlerinden etkilendiğini söylemek mümkündür.

Osmanlı-Türk toplumunda Muhammed b. Abdülvehhâb'ın düşünceleri ve öncüsü olduğu bu fikrî oluşum rağbet görmemiş, kendisi bir isyancı olarak, fikirleri de Hâricî düşünceleri olarak değerlendirilmiştir. Son devir Osmanlı âlimlerinden

Bozkırlı Müderris Abdullah Fevzi Efendi (1883-1943) de kaleme aldığı eserlerinde çoğunlukla bu durum üzerinde durmuş ve konu hakkında değerlendirmelerde bulunmuştur. Osmanlı'nın son devirlerinde başta Hicaz olmak üzere ortaya çıkan, İbn Teymiyye'nin görüşlerinden etkilenen Muhammed bin Abdülvehhâb ve Vehhâbilik üzerine kaleme alınan bu eserlerde dönemin ilmî, siyasî, sosyal ve kültürel şartlarının anlatımının yanı sıra tevessül ve benzerî kavramlar üzerinde de durularak Muhammed bin Abdülvehhâb ve Vehhâbilik düşüncesi eleştirilmiştir.

1.1. Tevessül ve Vesile Kavramlarının Tanımı

Sülâsi mücerred fiillerin ikinci bâından türetilmiş olan vesile kelimesine sözlükte vâsıta, sebep, yol, yakınlık, derece, hükümdar nezdinde sahip olunan mevki ve mertebe⁵⁵ gibi anlamlar yüklenmektedir. Ayrıca vesile, cennette yüksek bir derecenin⁵⁶ ve Hz. Muhammed'in (s.a.v.) şefaati'nin adı⁵⁷ olarak da değerlendirilmiştir. Çoğulu vesîl, vesâil ve vusül şeklinde gelen kavram ilim ve ibadet ile Allah'ın (c.c.) yoluna uymak, şeriatın yüceliklerine sarılmak⁵⁸ anlamlarını da taşımaktadır. “Kendisiyle başkasına yaklaşılacak şey” veya “arzu ve istekle (rağbet) bir şeye ulaşmak”⁵⁹ şeklinde de tarif edilen vesile kavramından kastedilenin; ilim ve ibadetle Allah'ın (c.c.) yoluna riayet ederek şeriat yolunu kat etmek olduğu da değerlendirilmektedir. Bu anlamda vâsıl kelimesi de Allah'a (c.c.) rağbet eden ve yönelen kimse şeklinde tarif edilmektedir. “*Filanca Allah'a (c.c.) vesile etti*” demek, kendisini Allah'a (c.c.) yaklaştıracak ameli yaptı demektir.⁶⁰

Vesile kavramıyla bağlantılı olan ve hemen hemen aynı anlamda kullanılan tevessül kelimesi ise vesile edinmek, aracı edinmek anlamına gelmektedir.⁶¹ Vesile kelimesinin tefâ'ul babına nakledilmiş hali olan tevessül, Allah (c.c.)'a yakın olmak

⁵⁵ İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisânü'l-'Arab*, Kahire, 1979, c. XI, s. 724.

⁵⁶ Tirmizî, Salât, 157; Ebû Dâvûd, Salat, 38.

⁵⁷ Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. Ali Şîrî, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1414/1994, c. XXXI, s. 75.

⁵⁸ İsfahânî, Râgıb, *Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'ân*, nşr. Safvân Adnân Dâvûdî, Dâru'l-Kalem, Dımeşk, 1992, s. 871.

⁵⁹ Cürcânî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf, *et-Ta'rifât*, nşr. M. Abdülhakîm el-Kâdî, Kahire, 1411/199, c. I, s. 171.

⁶⁰ Selvi, Dilaver (ve diğerleri), *Kur'an ve Sünnet Işığında Râbita ve Tevessül*, Umran Yayınları, İstanbul, 1994, s. 68.

⁶¹ Çeker, Orhan, *Tasavvufî Meselelere Fıkhi Bakış*, Rihle Kitap, İstanbul, 2012, s. 83.

için bir vesileye sarılmak veya bir vesile ile Allah'a (c.c.) yaklaşmak demektir. Diğer bir tarife göre tevessül, herhangi bir arzusu veya isteği olan kişinin "*Allah'im (c.c.)! Şu sıkıntımın giderilmesi veya şu isteğimin gerçekleşmesi için falan zâtın senin katındaki yeri, mevki, hakkı, hürmeti adına senden istiyorum*" diyerek dua edip ihtiyacını Allah'a (c.c.) arzetmesidir.⁶² Tevessül kelimesi her ne kadar vesile kelimesi ile benzer bir anlam ifade etse de özelde herhangi bir vâsıta veya amelle Allah'a (c.c.)'a yaklaşmak⁶³ anlamına da gelmektedir. Bu tarif Allah'ın (c.c.) razı olduğu şekilde ve amellerle meşru olan vesile ve tevessülün temelini oluşturmaktadır.⁶⁴

Yapılan tariflerden hareketle, kulu asıl gâye ve maksadına ulaştıran yani Allah'a (c.c.) götüren her vâsıtanın vesile olduğunu söylemek mümkün gözükmemektedir. Vesile ve tevessül genel olarak; bizzat yakınlaşmak ve yakın olmaya sebep olacak şeyleri aramak şeklinde tefsir edilmiştir. Nitekim, "*Ey iman edenler! Allah'tan (c.c.) korkun. O'na yakın olmak için yol (öesile) arayın ve yolunda cihad edin ki kurtuluşa eresiniz.*"⁶⁵ âyetindeki vesileden kastın, namaz, oruç ve cihad gibi Allah'a (c.c.) yaklaştıran ibadet ve sâlih ameller olduğu müfessirlerce de değerlendirilmektedir.⁶⁶

Yapılan tevessülün fayda vermesi ve kulun ihtiyacının giderilmesi için şu şartların bulunması gerektiği ileri sürülmektedir:

- Allah'a (c.c.) vesile arayan kimsenin, vesileye ve faydasına inanan sâlih bir mü'min olması gerekmektedir.
- Kendisi ile Allah'a (c.c.) yaklaşmak için tevessül edilen amelin, Allah'ın (c.c.) vesile için meşrû kıldığı, rağbet ettirdiği bir amel olması gerekmektedir.
- Bu meşrû amelin, Peygamberin öğrettiği şekilde Allah'a (c.c.) yakınlık için yapılması gerekir.

Buraya kadar saydığımız şartlardan dolayı mümin olmayan bir kimsenin yapacağı şeyler, asla Hakk'a yakınlık vesilesi olamaz. Nitekim bid'at ve haram olan

⁶² Cezâiri, Ebû Bekir Cabir, *Akîdetü'l-Mü'min*, Mısır, 1977, s. 123.

⁶³ İbn Manzur, a.g.e., s. 724.

⁶⁴ Selvi (ve diğerleri), a.g.e, s. 68.

⁶⁵ Mâide, 5/35.

⁶⁶ Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kurân*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, II/387; İbn Kesir, Ebü'l-Fidâ, *Tefsîri'l-Kur'ani'l-Azim*, Dâru't-Taybe, Riyad, 1420, c. III, s. 113.

amellerle vesile gerçekleşmeyeceği gibi bid'at ehli kimseler vesilesiyle de Allah'a (c.c.) yakınlık sağlanamayacağı ortadadır. Arz ettiğimiz şartları taşıyan her vesile bütün zaman ve mekanlarda meşrû ve mendubtur.⁶⁷

İbn Hibbân Vefat eden zatların ruhları, alem-i berzah'ta hayattadır. Ehl-i kabir kendilerini ziyaret edenleri tanır. Ayrıca birbirlerini ziyaret ederler. Hayatta olanlardan kötü bir haber duydukları zaman rahatsız olurlar. Bazı zamanlarda Allah'ın (c.c.) kudretiyle tasarrufta bulunup büyük işler yaparlar. Nimetlenir veya azab görürler. Hayattakilerin amelleri bu ruhlara gösterildiği zaman, iyi amel gördükleri an Allah'a (c.c.) hamd edip sevinirler ve o ameli işleyenlere sebat ve daha fazlası için dua ederler. Kötü bir amel gördükleri an şöyle dua ederler: “Allah'ım (c.c.) onları taat ve ibadete döndür. Bizi hidâyete erdirdiğin gibi onları da hidâyete erdir.”⁶⁸ Bu ruhlar, amellerden başka diğer halleri de bilirler. Çünkü bu söylediğimiz şeyler, hadis-i şeriflerde mevcut olup icma-i ümmetle sabit olmuştur.⁶⁹ Bir hadis-i şerifte şöyle buyruluyor: “Ölü kendisini taşıyanı, yıkayanı, kabre koyanı tanır.”⁷⁰

Buhârî'nin rivâyet ettiği bir hadis-i şerifte “Ölen kimse defin edildikten sonra kendisini defneden cemaatin geri dönüşlerindeki ayak seslerini işitir.”⁷¹ buyurulmuştur. Başka bir hadiste ise Peygamber (s.a.v) Bedir'de ölen kafirlerin cesetlerinin Kalib kuyusuna atılmalarını emretti. Onlar kuyuya atıldıktan birkaç gün sonra Peygamber (s.a.v.) o kuyunun başına gelip, “Ey falan oğlu falan...”diyerek bu kafirlerin teker teker baba adlarıyla beraber kendi isimlerini söyledi ve şöyle buyurdu: “Rabbimizin verdiği sözün doğru olduğunu gördünüz mü? Ben doğru olduğunu gördüm.”Bu hitap üzerine Hz. Ömer (r.a.) şöyle dedi: “Bu leş haline gelen kimselere mi söylüyorsun? Onlar nasıl duyarlar?”Bunun üzerine Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Beni hak ile gönderen Allah'a (c.c.) yemin olsun ki siz onlardan daha fazla işitemezsiniz.”⁷² Hadisten de anlaşılacağı üzere bahsi geçen bu işitmenin

⁶⁷ Selvi, Dilaver, *İslâm'da Velâyet ve Kerâmet*, Hoşgörü Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 173-174.

⁶⁸ İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed, *Kitâbu'l-Mecrûhîn mine'l-Muhaddisîn ve'd-Duafâ' ve'l-Metrûkîn*, thk. Mahmûd İbrahim Zâyd, Dâru'l-Baz, Mekke, ts., s. 179.

⁶⁹ Gazzâlî, Hücetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî, *İhyâ'ü 'Ulûmi'd-Dîn*, Dâru'l-Cil, Beyrut, 1412/1992, s. 720.

⁷⁰ Kuşeyrî, Abdulkerim, *er-Risâle fi't-Tasavvuf*, Beyrut, 1990, ss. 233-248.

⁷¹ Buhârî, Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sahîh*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981, c. II, s. 92; Müslim, Ebû'l- Hüseyin İbnü'l- Haccac, *el- Câmiu's-Sahîh*, İstanbul, 1992, c. IV, s. 2201; Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed Şeybânî, *el-Müsned*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992, c. III, s. 126.

⁷² Buhârî, *Kitâbu'l-Magazî*, 27; Müslim, *Cennet*, 17.

sadece adı geçen kafirlerle sınırlı olmayıp vefat etmiş olan diğer insanları da kapsamakta olduğu görülmektedir.

Ölülerin, ziyaretçileri tanıyıp onlar için sevinmeleri sadedinde, başkaca bir hadis-i şerifte ise; “*Bir adam tanıdığı bir kabrin yanından geçip selam verirse, kabir sahibi o kişinin selamını alıp onu tanır. Tanımadığı bir kabrin yanından geçip selam verse mevta o selamı alır.*”⁷³ buyrulmaktadır.

Hz. Aişe’den (r.a.) rivâyet edilen bir hadis-i şerifte ise Resulullah (s.a.v.) “*Bir adam, kardeşinin kabrini ziyaret edip yanında oturduğunda, o kendisini tanıyarak sevinir, verdiği selama karşılık verir ve bu hal kalkıncaya kadar devam eder.*”⁷⁴ buyurmuşlardır. Bir diğer hadis-i şeriflerde ise şöyle buyurulmaktadır: “*(Kabir azabının dehşetinden korkup) ölülerinizi defnetmeyeceğinizden çekinmeseydim Allah’ın (c.c.) kabir azabını sizlere de işittirmesi için dua edip yalvarırdım.*”⁷⁵

Hz. Peygamber’den (s.a.v.) önceki peygamberler ve onların kavimlerine ait en sağlam bilgileri bize, Kur’an-ı Kerim vermektedir. Kur’an’ın verdiği bu bilgilere göre, tevessül ve vesile fikrinin ortaya çıkışı oldukça eskidir. Putların ilah edinilmeye başlaması kronolojik olarak Hz. Nuh (a.s) zamanına kadar gitmektedir.⁷⁶ Bu durum daha sonraki kavimler tarafından devam ettirilmiştir. Bazen de putlar ve yüceltilen şahıslar, Allah (c.c.) ile insanlar arasında şefaathçi veya vâsita (aracı) olarak kabul edilmişlerdir.⁷⁷ Bu meselelerin anlatıldığı âyetlerin sadece birisinde vesile kavramı kullanılmaktadır. Diğer âyetlerde ise tevessül ve vesileyi çağrıştıran kelime veya kavramlar yer almaktadır. Fakat burada önemli olan husus böyle bir düşünce veya fiilin eski kavimlerde var olması ve Allah (c.c.) tarafından bu fiillerin yerilmesidir. Tarihi verilerden⁷⁸, âyet ve hadislerden anlaşıldığına göre vesile ve tevessül kavramları Kur’an veya sünnet tarafından ortaya atılmış kavramlar değildir. Kur’an’ın nüzulünden önce de bu kavramlar kullanılmaktadır. Kur’an, bir taraftan bu

⁷³ Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdürreâûf b. Tâci’l-Ârifin b. Nûriddîn Alî, *Feyzu’l-Kadir Şerhu’l-Camii’s-Sağir min Ehâdîsi’l-Beşiri’n-Nezir*, Dâru’l Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, ty., c. V, s. 487.

⁷⁴ Zebîdî, Muhammed Murtazâ, *İthafu’s-Saadeti’l-Muttakîn bi Şerhi İhyâ’ü ‘Ulûmi’d-Din*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, ty., c. XIV, s. 275.

⁷⁵ İbn Teymiyye, *İktidâü’s-Sirâti’l-Müstakîm li Muhâlefeti Ashâbi’l-Cehîm*, Beyrut, ty., s. 157.

⁷⁶ Nuh, 71/21-24.

⁷⁷ İsrâ, 17/57.

⁷⁸ Suyûtî, Ebü’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî, *Kifâyetü’t-Tâlibi’l-Lebib fi Hasâisi’l-Habîb*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, ty., c. I, ss. 80-86.

alandaki yanlış anlayış ve hareketleri reddederken, diğer taraftan da insanları Allah'a (c.c.) yaklaştıracak gerçek vesilenin ne olduğunu ortaya koymuştur.⁷⁹

1.2. Tevessül ve Vesile Kavramlarının Ortaya Çıkışı

Vesile ve tevessül kavramları yukarıda da bahsedildiği üzere eski ümmetler ve kavimler zamanına kadar gitmektedir. Kur'an-ı Kerimde "Nûh, dedi ki: Rabbim! Gerçekten onlar bana karşı geldiler, malı ve çocuğu ancak kendi hüsrânını artıran kimselere uydular. Bunlar da, çok büyük bir tuzak kurdular. Şöyle dediler: Sakın ilâhlarınızı bırakmayın. Hele hele Vedd'i, Süvâ'ı, Yeğûs'u, Ye'ûk'u ve Nesr'i hiç bırakmayın. Onlar gerçekten birçoklarını saptırdılar. (Rabbim!) Sen de bu zâlimlerin sadece sapıklıklarını artır."⁸⁰ ifadeleriyle Allah'a (c.c.) yaklaşma kastıyla vesile edinilen putlara ait ilk bilgiler beyan edilmiştir. Bazen de putlar ve yüceltilen şahıslar, Allah (c.c.) ile insanlar arasında şefaathçi veya vâsita (aracı) olarak kabul edilmişlerdir. Râfî bu durumu, "İslâm'dan önceki kavimlerin liderleri ve âlimleri ya ümmetin ilahı veya ilaha götüren vâsitaları idi" diyerek ortaya koymaktadır.⁸¹

Bütün bunlara karşılık önceki ümmetlere gönderilen peygamberlerin kavimlerine yaptıkları konuşmalarında ve dualarında tevessül ve vesileye bu şekilde açıkça vurgu yapmadıkları görülmektedir. Önemli olan, Cahiliye insanların bu putları ilah, şefaathçi veya aracı olarak kabul ettiklerinin bilinmesidir. Kur'an bu olayı şu şekilde belgelemektedir:

*"Allah'ı (c.c.) bırakıp kendilerine fayda da zarar da veremeyen şeylere tapıyorlar ve "Bunlar Allah (c.c.) katında bizim aracılarımız" diyorlar. Onlara şöyle de: "Yoksa siz, göklerde ve yerde olup da, Allah'ın (c.c.) bilmediği bir şeyi O'na bildirmeye mi kalkışıyorsunuz?" O, müşriklerin yakıştırdıkları ortaklardan münezzehe ve yücedir."*⁸²

Putlarla ilgili böylesi bir inancın sakıncası ve yanlış oluşu "*Bilinmeli ki halis dindarlık yalnız Allah (c.c.) için olanıdır. Allah'tan (c.c.) başka şeyleri kendilerine*

⁷⁹ Çalışkan, İsmail, *Kur'an-ı Kerim'e Göre Tevessül ve Vesile*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara, 1992, ss. 5-7.

⁸⁰ Nuh, 71/21-24.

⁸¹ Râfî, Mustafâ Sâdık b. Abdirrezzâk b. Saîd b. Ahmed b. Abdilkâdir, *İ'câzu'l- Kur'an*, Kahire, 1965, s. 126.

⁸² Yûnus, 10/18.

*koruyucu kabul edenler, -ki sadece bizi Allah'a (c.c.) yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz" diyorlar- ayrılığa düştükleri konularda Allah (c.c.) onların arasında hükmünü verecektir. Yalancı ve inkâra saplanmış kimseyi Allah (c.c.) kesinlikle doğru yola yöneltmez."*⁸³ ifadeleriyle açıklanmaktadır.

Kur'an, bir çok konudaki yanlış inanç ve uygulamaları değiştirdiği gibi vesile konusunda da var olan yanlış anlayışı ve uygulamaları reddederken, diğer taraftan insanları Allah'a (c.c.) yaklaştıracak gerçek vesilelerin neler olduğunu ortaya koymaktadır.

1.3 Tevessül ve Vesile İle İlişkilendirilen Kavramlar

İstimdâd, râbîta, istigâse, istiâne vb. kavramlar gerek Tasavvuf kaynaklarında ve gerekse diğer İslâm kaynaklarında vesile ve tevessül ile ilişkilendirilen temel kavramlar olduğundan dolayı bu kavramları detaylı bir şekilde açıklayıp, değerlendirme yapmak meselenin doğru anlaşılması açısından yerinde olacaktır.

1.3.1 İstimdâd

Sözlükte "*tehlikeli durumlarda yardım isteme, imdada çağırma*"⁸⁴ anlamına gelen istimdâd kelimesi istif'âl babından türetilen bir kelimedir. Ayrıca sözlük anlamı itibariyle "*hokkadan mürekkep (midâd) almaya*"da istimdâd denir.⁸⁵ Türkçe'de de kullanılan imdad kelimesi tehlikede olana yapılan yardım ve bu durumda olan birinin, "*yetişin!*", "*kurtarın!*" diye acele olarak yaptığı yardım çağrısını ifade etmektedir. İmdad istemeye veya yardıma çağırmaya da istimdâd denilmektedir.⁸⁶

Tasavvuf literatüründe sıklıkla kullanılan bir kavram olan bu kelimenin ifade ettiği ıstılahi mana ise "Peygamber ve velilere sığınıp herhangi bir dileğin gerçekleşmesi için onlardan yardım dilemektir."⁸⁷ Nitekim tasavvuf kaynakları incelendiğinde tasavvuf tarihinin ilk dönemlerinden itibaren istimdâd tabirinin kullanıldığı görülecektir. Bu bağlamda büyük mutasavvıf Ma'rûf-i Kerhî (ö.

⁸³ Zümer, 39/3.

⁸⁴ Yavuz, Yusuf Şevki, "İstimdâd", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 2001, c. XXII, s. 363.

⁸⁵ Uludağ, Süleyman, "İstimdâd", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2002, yıl III, sayı: 8, s. 9.

⁸⁶ Türkçe Sözlük, *TDK*, Ankara, 2011, s. 1217.

⁸⁷ Yavuz, "İstimdâd", s. 364.

200/816) yeğenine, “İhtiyacın olan bir şeyi Allah’tan (c.c.) talep ettiğin zaman beni aracı kılarak iste” demiş⁸⁸, müridi Serî es-Sakatî’ye de benzer bir tavsiyede bulunmuştur. Muhammed b. Ali el-Kettânî velînin Allah’la (c.c.) kulları arasında vasıta sayıldığını belirtmiş, kendisinin gavs olduğunu ima etmiştir.⁸⁹

İstimdâdı benimseyenler tarafından ileri sürülen başlıca delilleri ise şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. İstimdâd “Allah (c.c.) nezdinde değerli bir kul olan velînin şefaathî olması” anlamına gelmektedir. Allah’ın (c.c.) kendilerine şefaathî etme izni verdiği kullarının bulunduğu ve bunların âhirette şefaathî edeceği Kur’an’la sabit olan bir husustur.⁹⁰

2. Kur’ân-ı Kerîm’de, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) haklarında istiğfarda bulunduğu kimselerin affedileceği bildirilmiştir⁹¹; istimdâd da buna benzemektedir.

3. Duaların her konuda etkili olduğu âlimlerce kabul edilen bir husustur. Velîlerden yardım istemek onların Allah (c.c.) nezdinde makbul olan dualarını talep etmek demektir.

4. Günahkâr bir kulun doğrudan Allah’a (c.c.) yönelmesi uygun olmadığından ilâhî dostluğu kazanmış bulunan velîlerin aracı kılınması gerekir.⁹²

1.3.2. Râbîta

Tasavvufî bir tabir olan râbîta, lugatta birinci ve ikinci bablardan “*rabt*” vezninde R-B-T kökünden türetilmiştir. Asıl olarak bağlamak ve sabit kılmak anlamına delalet eden “*rabt*” kelimesinden türeyen râbîta, iki parçadan birini diğerine bağlayan kelime, cümle veya fiile verilen addır.⁹³ Tarikatlarda müridin şeyhi aracılığıyla kalbini Allah’a (c.c.) bağlamasına da râbîta denilmektedir.⁹⁴ Rabt, yani bağlama fiilinin kendisiyle vuku bulduğu şey ribattır. Ribat, Kur’an-ı Kerîm’de⁹⁵

⁸⁸ İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah, *Hilyetu’l-Evliyâ ve Tabakâtu’l-Asfiyâ*, Dâru’l-Kütübî’l-Arâbî, Beyrut, 1387, c. VIII, s. 364.

⁸⁹ İsfahânî, a.g.e., s.365.

⁹⁰ Bakara, 2/255; Tâhâ, 20/109; Mâide, 5/35.

⁹¹ Nisâ, 4/64.

⁹² Yavuz, “İstimdâd”, s. 363.

⁹³ Belot, P. J.B, *el-Ferâidu’d-Durriyye*, Beyrut, 1929, s. 232.

⁹⁴ TDK, a.g.e., s. 1957.

⁹⁵ Bkz. Âl-i İmrân, 3/200; Enfâl, 8/60.

sınırdaki düşmanı gözetlemek, nöbet tutmak, verilen bir işi yerine getirmek anlamlarında da kullanılır. Daha sonraları sınırdaki askerlerin, gurbetteki misafirlerin atlarını bağladıkları ve konakladıkları müesseseler ribat diye isimlendirilmiştir. Bu anlamla birlikte tekke, zaviye ve hankâhlara da ribat ismi verilmiş, buraların sakini olan derviş ve sûfilere de ehl-i ribat ve murabıt denilmiştir.⁹⁶

Tasavvuf ıstılahında râbîta ise müridin zikir ve diğer ibadetlerinde gönlünden dünyayı ve dünyaya ait her şeyi çıkarıp, kalbini Hakk Teala Hazretinde, huzur üzere bağlamasıdır.⁹⁷ Bu anlamda zikredilen hakiki râbîtaya ulaşınca kadar, müridin zihnî olarak, tefekkür ve muhayyile gücünü kullanarak mürşidiyle beraberlik halinde olmasına râbîta denilmiştir.⁹⁸ Müridin, kâmil şeyhinin suretini ruhaniyetinden feyz alacağına inanarak, zihninde tasavvur etmesi diye de tarif edilen⁹⁹ râbîta, Allah'a (c.c.) yaklaşıtııcı yol olarak görülmüş, sohbet adabına riâyetle tek başına vuslat için kâfi olduğu dahi belirtilmiştir.¹⁰⁰

Müridin şeyhiyle veya kâmil, âlim, amil olan terbiyecisiyle beraberliğindeki ihlas ve samimiyeti güzel olduğu zaman, kendisini onun sıfatları kaplar. Bunun sonucu olarak kendi zatında şeyhini görmeye başlar ve artık kendi zatını görmez olur.¹⁰¹ Allah'ın (c.c.) boyasıyla boyanma, O'nun emrettiği yüce bir ahlakla ahlaklanma gayesine ulaşabilmekte bütün insanlar kendileri gibi bir örneğe ihtiyaç duymuşlardır. Bu durum zarurî olarak insanın insanı taklidini ortaya çıkarmıştır. Bu taklid üç şeyde ortaya çıkmaktadır. Birincisi sirayettir ve taklidin en basit şeklidir. İkincisi telkindir. Telkin, bir insanın irade ile başka bir insanda meydana getirdiği hareketleri, bu sonuncunun istemeyerek veya farkında olmadığı halde tekrarlamasıdır. Taklidi gördüğümüz üçüncü olgu olan üstünlüğün benimsenmesi, tam anlamıyla iradeli bir taklittir. Bunda asıl, sosyal statü bakımından aşağı durumda

⁹⁶ Sühreverdî, Şihâbuddin Ömer, *Avârifu'l-Maârif*, Mektebetü'l-Kâhire, Mısır 1393/1973, s. 99-111.

⁹⁷ Şerkâvî, Hasan, *Mu'cemu Elfâzi's-Süfiyye*, Müessesetü'l-Muhtâr, Kahire, 1992, s.149.

⁹⁸ Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Rehber Yayıncılık, Ankara, 1997, ss. 584-585

⁹⁹ Uludağ, Süleyman, *İslâm Düşüncesinin Yapısı*, Dergah Yayınları, İstanbul, 1994, ss. 387-388.

¹⁰⁰ Gümüşhânevî, Ahmed Ziyâuddîn, *Kitâbu Câmi'l-Usûl fi'l-Evliyâ ve Envâihim ve Evsâfihim*, İstanbul, ty., s. 240.

¹⁰¹ Şerkâvî, a.g.e., s.149.

olan kimsenin kendinden üstün olan insanın hareketleriyle hallerini tekrarlamasıdır.¹⁰²

Râbita psikolojik bir olgu olarak değerlendirilebilir. Çünkü münasebetsiz, alakasız ve irtibatsız bir sosyal hayat düşünülemez. İnsanlar kendi hallerine bırakıldığı zaman sosyal çevrenin etkisinde kalıp hoşlandığı veya hoşlandığını zannettiği bir şöhretin peşine düşerek, bedenen ondan uzak olduğu halde, kendisini ona yakın hissedebilir. Hayatının her anında hatta rüyasında bile onunla beraber olabilir. Onunla gönülden bir bağ kurar. Onunla özdeşleşmek ister.¹⁰³ İnsanın başkasına uyma yoluyla elde ettiği davranışların sonucunda, uyulan iyi ise netice iyi, kötü ise netice de kötü olur. Kendi ruhunda bulunan ve kendine özgü kişisel özelliklerin farkında olmayan bir kimse, bir tasarımı zihninde kurabileceğini anlayıncaya kadar, derece derece, mertbe mertbe kendisinin en ütopyik hülyasının imajı olan ideal kişi ile özdeşleşmektedir. İnsanın kendisini, olabileceğinden daha iyisinin ne olduğunu gösteren başka bir benlikte görmesi daha kolaydır.¹⁰⁴

“İçinizden Allah’ın (c.c.) lutfuna ve âhiret gününe umut bağlayanlar, Allah’ı (c.c.) çokça ananlar için hiç şüphe yok ki, Resûlullah’ta güzel bir örneklik vardır.”¹⁰⁵ Ahzâb suresinde geçen bu ayet bizlere en güzel örneğin Hz. Muhammed (s.a.v.) olduğunu ve onu her yönüyle taklit etmemizin gerekliliğini vurgulayarak Hz. Peygamberle (s.a.v.) hiçbir şekilde bağımızı koparmamız gerektiğine işaret etmektedir. İnsanlık tarihine baktığımızda hayran olduğumuz kimseleri taklit etmek ve ister istemez onlara benzemeyi istemenin, insan tabiatının bir gereği olduğu görülmektedir.¹⁰⁶ Her zaman kuvvetli, itibarlı, otoriter, sevilen ve sayılan şahsiyetleri taklit etmeyi istemek insani bir olgudur. Kişiliğimiz, sanatçının yaptığı heykeli meydana getiren kül gibidir. Sürekli olarak ebedî arketipimizde bulunan potansiyelin bir kısmını ifade eden bir yapıya dönüştürülür.¹⁰⁷ İşte mürid de mürşidinde, mana örüntülerini sağlayan ve müridin gelişen kişiliğinin kemale ulaşmasına rehberlik

¹⁰² Topçu, Nurettin, *Psikoloji*, Kurtuluş Matbaası, İstanbul, 1959, s. 60.

¹⁰³ Eraydın, Selçuk, *Fusûsu’l-Hikem’e Yapılan Bâzı İtirazlar- Fusûsu’l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, haz. Mustafa Tahralı-Selçuk Eraydın, İstanbul, 1987-1992, s. 135.

¹⁰⁴ O’kane, Atum, *Mânevî Rehberlik Sanatı*, Jung Psikolojisi ve Tasavvuf içerisinde, edit: J. Marvin, Spielgelman ve Heyet, çev. Kemal Yazıcı, Ramazan Kutlu, İnsan Yayınları, İstanbul, 1994, s. 85.

¹⁰⁵ Ahzâb, 33/21.

¹⁰⁶ Prensey, Robinson, *Psikoloji ve Yeni Eğitim*, çev. Hasan Tan, İstanbul, 1975, s. 263.

¹⁰⁷ O’kane, a.g.e., s. 83.

eden nefis arketipinin yansımaları tecrübe eder. Arketip (kök örnek- TDK), kendi başına bilinmeyeceğinden, ilgili materyal mürşidde müşahhaslaşan ve böylece arketipe özgün içeriğini veren bir kişiden elde edilir.¹⁰⁸

Tasavvuftaki râbîta, kâmil ahlak sahibi kişilerle kurulması istenen sevgi bağıdır. Sevenle sevilenin bir olmasıdır. Her ne kadar yalnız Nakşebendîyye tarikatına mahsus bir özellik olarak görülüyorsa da, aslında bütün tarikatlarda ismen olmasa bile mana olarak râbîta vardır.¹⁰⁹ Yani râbîta, insan karakterinin, başkalarının yaptıklarını aynen yapmak suretiyle farkına varmadan biçim kazanmasının, kişiye sevdiğinin tavırlarının, şahsiyetinin yerleşmesinde önemli bir fonksiyon icra etmesinin adıdır. Çünkü insan, sevdiğini hiçbir önyargı olmaksızın benimser ve onunla özdeşleşir. Bu üçüncü kısım tasavvuftaki râbîtadır.¹¹⁰ Nitekim “*De ki (ey Habibim), eğer siz Allah’ı (c.c.) seviyorsanız bana uyunuz ki Allah da (c.c.) sizi sevsin ve suçlarınızı bağışlasın. Muhakkak Allah (c.c.), çokça bağışlayan ve merhamet edendir.*”¹¹¹ mealindeki âyet-i kerimede geçen “*uyma*” emri, benimseme ve özdeşleşme manasında bir uyma olarak da alınmış, bu uymanın ancak madden ve manen görmekle gerçekleştirilebileceği şeklinde açıklanmıştır.¹¹²

Âyet-i kerimede, ancak madden ve manen Hz. Peygamber’i (s.a.v.) görmekle gerçekleştirilebilecek olan “*uyma*” emredilirken, hadis-i şeriflerde de, açık bir şekilde ashaba bakmaya, hatta yüzlerine bakılmasına teşvik edilmiştir. “*Huzurunda ve gıyabında Ali’nin yüzüne bakmak ibadettir.*”¹¹³ ve “*Kim Allah’ın (c.c.) kalbini nurlandırdığı bir kula bakmayı severse, Harise’ye baksın*”¹¹⁴ buyurulan hadis-i şerifler buna örnek olarak gösterilebilir. Nitekim zikredilen ikinci hadiste, Allah’ın (c.c.), Hz. Harise’nin (r.a.) kalbini nurlandırdığı belirtilmiş ve o nurun müşahedesini için Harise’nin zahirî sûretine bakılması emredilmiştir.

İmam-ı Gazzâlî, namaz kılan kimsenin teşehhüde iken Nebî (s.a.v.) ve onun kerim şahsını kalbinde hazırlayıp ona salat ve selam getirmeyi tavsiye ederek

¹⁰⁸ O’kane, a.g.e., s. 64.

¹⁰⁹ Cebecioğlu, a.g.e., s. 584.

¹¹⁰ Yılmaz, a.g.e., ss. 349-350.

¹¹¹ Âl-i İmrân, 3/31.

¹¹² Bağdâdî, Mevlânâ Hâlid, *Risale fi Hakkı’r-Râbîta*, (Reşahat kenarında), İstanbul, 1294, s. 241-242.

¹¹³ Taberânî, Ebû’l-Kâsım Süleyman b. Ahmed, *el-Mu’cem’ul-Kebîr*, thk. Hamdî Abdulmecid es-Selefi, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arâbi, Beyrut, ty., s. 110.

¹¹⁴ İbn Hibbân, a.g.e., s. 50.

“emeline selamın ona ulaştığını ve onun sana selamı veya selamdan hasıl olanı iade ettiğini tasdik et” diyerek Hz. Peygamberin (s.a.v.) de verilen selama karşılık verdiğini belirtmektedir.¹¹⁵ Şihabuddin Ömer es-Sühreverdî ise, namaz kılanın Nebî'ye (s.a.v.) selam vermesi esnasında iki gözü arasında onu temessül etmesi gerektiğini zikretmektedir.¹¹⁶

Râbıta konusunda yazılı en eski kaynaklardan birisi olan *Mektubat*'ı kaleme almış olan İmam-ı Rabbanî (ö. 1034/1624), râbıtanın zikirde de üstün bir yol olduğunu, kâmil mürşitle sürdürülen manevî beraberliğin ve kurulan bağın Nakşebendîyye tarikatında kemale ulaştıran bir usul ve yol olduğunu beyan etmektedir.¹¹⁷

Bazı âlimler, “Ey iman edenler! Allah'a (c.c.) karşı gelmekten sakının ve doğrularla beraber olun.”¹¹⁸ mealindeki ayette geçen beraberliği huzur ve şuur olarak değerlendirmiş ; bu ikisinin de sohbetle meydana gelebilecek bir hakikat olduğunu dile getirerek; sohbitsiz bir birliktelikte şuur ve huzura ulaşma imkânın olamayacağını söylemişlerdir.¹¹⁹

1.3.3. İstigâse

Tasavvufta ilk dönemden itibaren şeyhin rûhaniyetinden yardım isteme (istimdâd, istigâse), mânevî tasarruf ve kemâle erdirme gücünden (himmət) istifade etme konusunda sâlike önemli tavsiyelerde bulunmuş, VI. yüzyıldan itibaren bu tavsiyeler şeyhe muhabbetle kalbden bağlanma, suret ve sîretini düşünerek ondan feyz alma şeklinde de yapılagelmiştir. VI/XII. yüzyıldan önceki dönemde tasavvufi kavramlar daha sade bir dille anlatılırken bu yüzyıldan sonra ilahî aşk, nûr (ışrak), marifet ve vahdet-i vücûd merkezli tasavvuf anlayışını dile getiren yeni terimler ortaya çıkmış, mevcut terimlere ise yeni anlamlar yüklenmeye başlanmıştır.¹²⁰ Bu terimlerden birisi de istigâsedir.

¹¹⁵ İmam Gazzâlî, *Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed, el-Münkız mine'd-Dalâl Şerhi*, haz. Abdulhâlim Mahmud, İstanbul, 1990, s. 169.

¹¹⁶ Sühreverdî, a.g.e., s. 285.

¹¹⁷ İmâm-ı Rabbanî, Ebü'l-Berekât Ahmed b. Abdilehad b. Zeynilâbidîn el-Fârûkî es-Sirhindî, *el-Mektûbât*, Fazilet Neşriyat, İstanbul, ts., s. 160.

¹¹⁸ Tevbe, 9/119.

¹¹⁹ Çetin, İsmail, *Edeple Varış Lütufla Dönüş*, Dilara Yayınları, Ankara, 1982, s. 213.

¹²⁰ Yavuz, “İstimdâd”, s. 364.

Tehlikeli veya sıkıntılı bir durumda kalan insanın bundan kurtulmak için mânevî yardım istemesi anlamında kullanılan bir terim olan istigâse, yağmur yağması veya bir kimseden kişinin güç yetiremeyeceği konuda istenen yardım çağrısı anlamlarına gelen, g-v-s kök harflerinden türemiş bir kelimedir.¹²¹ Ayrıca ağlama ve dua gibi nida içeren eylemlerle gelen yardıma da gavs denilmektedir.¹²²

Kur'an-ı Kerim'deki "Hani Rabbinizden yardım istiyor, yalvarıyordunuz. O da, "Ben size ard arda bin meleklerle yardım ediyorum" diye cevap vermişti."¹²³ ayetinde geçen istigâse kelimesini Râzî (ö. 606/1209) yardım manasında¹²⁴ değerlendirmişlerdir.

1.3.4. İstiâne

İnsanların güç yetiremedikleri durumlarda yardım istemeleri anlamında bir terim olan istiâne, sözlükte yardım talep etmek,¹²⁵ hem sıkıntılı anında, hem de normal zamanlarda yapılan yardım çağrısı¹²⁶ anlamında kullanılan bir kavramdır.

İstiâne genellikle kişinin güç yetiremediği durumlarda gerçekteki güzel fiillerini veya Allah' tan (c.c.) korkarak kaçındığı zararlı amellerden kaçınmasını zikrederek Allah' tan (c.c.) yardım dilemesi anlamında kullanılmıştır. Özellikle burada salih ameller zikredilerek; talep, arzu ve istekler dile getirilmektedir. Dolayısıyla amelle tevessül kapsamında da değerlendirilen , İbn Ömer ve Ebû Hüreyre'nin rivayetlerini burada zikretmekte yarar vardır.

"Sizden öncekilerden üç nefer giderlerken uyku onları bir mağarada barındırdı; girdiler. Dağdan bir kaya parçası yuvarlanıp üzerlerine mağarayı kapattı. Dediler ki: 'Gerçek şu ki, bu kaya parçasından sâlih amelinizi vesile ederek Allah'a (c.c.) yalvarmaktan başka bir şey kurtaramaz.' Onlardan bir adam şöyle dedi: 'Ey Allah'ım (c.c.)! Benim, ihtiyar yaşlı anam babam vardı. Onlardan önce, ehlime ve malıma dönmez ve kahvaltı yapmazdım. Bir gün bir ağacın işi beni geri

¹²¹ İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah, *Hilyetu'l- Evliyâ' ve Tabakâtu'l- Asfiyâ*, Dâru'l-Kütübi'l-Arâbî, Beyrut, 1387, s. 367.

¹²² İbn Manzûr, a.g.e, s. 3312.

¹²³ Enfal, 8/9.

¹²⁴ Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin, *Mefâtihu'l Gayb*, Kahire, 1278, c. XIII, s. 135.

¹²⁵ İsfahânî, a.g.e., s. 369.

¹²⁶ İbn Manzûr, a.g.e., s. 1763.

biraktı da, onlar uyuduktan sonra kendilerine vardım. Onların kahvaltıları için süt sağmışım. (Yanlarına varınca) Uykuda buldum. Onlardan önce çocuklarıma, iyâlime kahvaltı vermekten tiksindim. Süt bardağı elimde olduğu halde durdum. Çocuklar ayağımın altında mırıldandıkları halde, sabah aydınlanıncaya kadar onların uyanmalarım bekledim. Nihayet uyandılar; onlara kahvaltılarını verdim. Ey Allah'ım (c.c.)! Eğer ben bunu rızam talep etmek için yaptımsa, bize şu taşın içinde bulunmuş olduğumuz darlıktan genişlik ver.' Taş biraz açıldı. Fakat oradan çıkarmıyorlardı. Diğeri: 'Ey Allah'ım (c.c.)'ım! Benim bir amcaksım vardı. İnsanlardan bana en sevimliydi. (Kendisine âşıktım.) Onu talep ettim; o benden kaçtı. Nihayet kıtlık senelerinden bir sene onu mecbur etti de bana geldi. Benimle kendisi arasını tahliye etmek için ona yüz yirmi dinar verdim. Zavallı kabul etti. Nihayet üzerine düşmeye fırsat bulduğum zaman: 'Sana hakkından (nikâhli olmaktan) başka bir suretle mührü bozmak helal değildir' dedi. Ben de onunla temas yapmaktan çekindim; üzerinden yuvarlandım. Bana insanlardan en sevimlisi olduğu halde, ben onu bıraktım. (O fuhuşu terk ettim.) Ve altım da kendisinde bırakarak verdim. Ey Allah'ım (c.c.)! Eğer Sen'in rızanı talep etmek için bunu yapmışsam, içinde bulunmuş olduğumuz şu darlıktan bize açıklık ver.' dedi. Binaenaleyh kaya biraz daha açıldı; şu kadar ki onlar çıkmaya güç bulamadılar. Üçüncüsü: 'Ey Allah'ım (c.c.)! Gerçekte ben ameleler tutmuştum. Ücretlerini verdim. Onlardan bir adam ücretini bırakarak gitti. Ben onun ücretini çalıştırdım, çoğalttım; nihayet ondan birçok mal meydana geldi. Bir müddet sonra bana geldi: 'Ey Allah'ın (c.c.) kulu, ücretimi bana öde.' dedi. Ben de: 'Şu gördüğün develer, inekler, koyunlar, köleler, hepsi senin ücretindedir.' dedim. O da bana: 'Ey Allah'ın (c.c.) kulu benimle alay etmiyorsun' dedi. Ben: 'Gerçekte seninle alay etmiyorum.' dedim. Bunun üzerine o hepsini aldı götürdü ve ondan bir şey bırakmadı. Ey Allah'ım (c.c.)! Eğer ben bunu Sen'in rızanı kazanmak için yapmışsam, bize içinde bulunmuş olduğumuzdan ferec ver.' dedi. Bunun üzerine kaya açıldı; içinden çıkıp yürüdüler."¹²⁷

Bu hadis-i şerifte, bir insanın yapmış olduğu halisane ameliyle, hem kendisi için hem de başkası için istiânede bulunmasının meşrû olduğu beyan edilmektedir. Görüldüğü gibi, "Ey Allah'ım (c.c.)! Eğer ben bunu Sen'in rızanı kazanmak için yapmışsam bize içinde bulunmuş olduğumuz durumdan bir çıkış ver." ifadesiyle üç

¹²⁷ İbn Hibbân, a.g.e., s. 179.

şahıs da yapmış oldukları sâlih amellerini hem kendilerine, hem arkadaşlarına vesile edinmişlerdir.

1.4. Kur'an'da Tevessül ve Vesile Kavramları ve Müfessirlerin Yorumları

Kur'an-ı Kerim'de vesile kelimesinin iki âyette açıkça zikredildiği görülmektedir. Bunlardan ilki *“Ey iman edenler! Allah'tan (c.c.) korkun. O'na yaklaştırmaya yol arayın ve yolunda cihad edin ki kurtuluşa eresiniz.”*¹²⁸ ayeti, diğeri ise *“Onların yalvardıkları bu varlıklar, Rablerine hangisi daha yakın olacak diye vesile ararlar. O'nun rahmetini umarlar ve azabından korkarlar. Çünkü Rabbinin azabı sakınmaya değer.”*¹²⁹ ayetidir. Bununla birlikte vesile ile ilgili olan tevessül kavramı ise Kur'an- Kerim'de kelime olarak geçmemektedir. Bununla birlikte *“Biz her peygamberi sırf, Allah'ın (c.c.) izni ile itaat edilmek üzere gönderdik. Eğer onlar kendilerine zulmettikleri zaman sana gelseler de Allah'tan (c.c.) günahlarının bağışlamasını dileseler ve Peygamber de onlara bağışlama dileseydi, elbette Allah'ı (c.c.) tövbeleri çok kabul edici ve çok merhametli bulacaklardı.”*¹³⁰ ayeti ve *“Kendilerine ellerindeki (Tevrat'ı) tasdik eden bir kitap (Kur'an) gelince onu inkâr ettiler. Oysa, daha önce (bu kitabı getirecek peygamber ile) inkârcılara (Arap müşriklerine) karşı yardım istiyorlardı. (Tevrat'tan) tanıyıp bildikleri (bu peygamber) kendilerine gelince ise onu inkâr ettiler. Allah'ın (c.c.) lâneti inkârcıların üzerine olsun.”*¹³¹ ayeti de konumuzla ilintili olduğundan dolayı müfessirlerin yorumları ilgili ayet kapsamında değerlendirilecektir.

Genel olarak müfessirlerin bir çoğunun *“Ey iman edenler! Allah'a (c.c.) karşı gelmekten sakının, O'na yaklaştırmaya vesile arayın ve O'nun yolunda cihad edin ki kurtuluşa eresiniz.”*¹³² ayetinde geçen vesile kelimesini kendisi ile istenilene ulaşılan şey (araç), cennetteki en yüksek derece, bir şeyle başkasına yaklaşmak, yakınlık¹³³, vesile kılınan şey, salih amellerle Allah'a (c.c.) yaklaşmak, Allah'ın (c.c.) emirlerine

¹²⁸ Mâide, 5/35.

¹²⁹ İsrâ, 17/57.

¹³⁰ Nisâ, 4/64.

¹³¹ Bakara, 2/89.

¹³² Mâide, 5/35.

¹³³ İbn Kesir, a.g.e., c. III, s.113; Sem'ânî, Ebü'l- Muzaffer, *Tefsîru'l-Kur'an*, Dâru'l-Vatan, Riyad, 1418, c. II, s. 35; Begavî, *Me'âlimü't-Tenzîl*, Dâru't-Taybe, Riyad, 1417, c. III, s. 51.

itaat, nehiyelerinden sakınarak Allah'a (c.c.) yaklaşmak.¹³⁴ vb. şekilde tefsir ettikleri görülmektedir.

Aynı şekilde İsmail Hakkı Bursevî başka bir bölümde bu ayeti zikrederek “Bizimle duamız arasında Hz. Peygambere (s.a.v.) salavat getirene kadar perde vardır. Salavat getirildiğinde bu perde aralanır ve dua kabul olur. Böyle yapılmadığında dua geri döner, kabul olmaz. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.) bizim ile Allah (c.c.) arasında vesiledir, aracıdır. Vesileyi bir şeyi talep etmeden önce takdim etmek gerekir. Çünkü Allah (c.c.)“Ona yaklaşmak için vesileler arayın” demektedir.¹³⁵

Ebu'l-Ferac el-Cevzi'ye göre bu ayetteki vesilenin iki manası vardır. Birincisi, razı olduğu şeylerle Allah'a (c.c.) yaklaşmak, ikincisi ise muhabbet manasındadır.¹³⁶ Vesile ve tevessül kendisi ile Allah'ın (c.c.) rızasına ulaşılan her şeydir.¹³⁷ şeklinde de tefsir edilmektedir.

Seâlebî (ö. 875) ise yukarıdaki manaların yanında farklı olarak burada Hz. Peygamber (s.a.v.) vesile mertebesini talep etmektir. Çünkü dünyada iken onun için vesile ve fazilet duasında bulunmanın semeresi ahirette şefaath makamı olan Makam-ı Mahmud'a ulaşmaktır demektedir. Ayrıca Seâlebî vesileye ihtiyaç manası da vermektedir. Bu manayı Araplar biliyor mu diyene ise şiirle istidlalde bulunmuştur.¹³⁸

Âlûsi bu ayetin tefsirinde tevessülün şu manalara geldiğini ifade etmektedir:

1- Tevessül, ibadetle ve razı olduğu amellerle Allah'a (c.c.) yaklaşımdır. “vesele” maddesinden gelmektedir. Yani bir şeye bir vasıta ile yaklaşmak manasındadır.

2- İbn Abbas'tan rivayetle ihtiyaç manasına da gelir. Bu durumda; ihtiyaçlarınızı Allah'a (c.c.) yönelerek isteyin, başkasına yönelerek istemeyin

¹³⁴ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru'l-muhît*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1420, c. IV, s. 224; İbn Atıyye el-Endelüsî, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1422, c. XI, s. 34; Hâzin, Alî b. Muhammed, *Lübâbü't-Te'vil fi Meâni't-Tenzil*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1415, c. II, s. 39; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ty., 1407, c. I, s. 628.

¹³⁵ Bursevî, a.g.e., c. VII, s. 230.

¹³⁶ Cevzî, Ebu'l-Ferac, *Zâdü'l-Mesîr*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1422, c. 1, s. 543.

¹³⁷ Merâğî, Mustafa, *Tefsîru'l-Merâğî*, Mektebetü Mustafa el-Bâbî, Mısır, 1365, c. VI, s. 108.

¹³⁸ Seâlebî, Ebu Zeyd, *el-Cevâhiru'l-Hisân*, Dâru'l-İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1418 c. II, s. 374.

şeklinde mana vermek mümkündür. Allah'tan (c.c.) başkasından bir şey isteyen korumasız ince ağaca sığınmış aciz kimse gibi olur.

3- Mahlûk olan birisi ile tevessül ve ondan dua manasında yardım istemek. Eğer kendisinden yardım talep edilen diri ise bunun cevazında şüphe yoktur. Çünkü Resulullah (s.a.v.) Hz. Ömer'e (r.a.) Veysel Karani'den kendisi için istiğfar talep etmesini istemiştir.

4- Cennette en yüksek derecedir. Ümmetinden kendisi için bu mertebeyi talep eden cenneti hak eder demiştir.

5- Yaratılmışlardan biri ile Allah (c.c.) üzerine yemin etmek. Yani Allah'ım (c.c.) falanca kişi ile sana yemin ediyorum veya falanca kimse vesilesiyle ihtiyacımı gidermeni diliyorum. İzz b. Abdisselâm, sadece Hz. Peygamber (s.a.v.) hakkında buna cevaz vererek; "Başka herhangi bir Peygamber veya melek hakkında bu caiz değildir. Çünkü hiç kimse onun derecesine ulaşamaz" demiştir.¹³⁹

Vehbi Zuheyli *Tefsiru'l-Vasıt* isimli tefsirinde bu ayeti açıklarken vesileye benzer şekilde Allah'a (c.c.) yakın olmayı arzulamak diyerek vesileyi kendisiyle maksut edilen şeye ulaşmak şeklinde tarif etmektedir. "Bazı kimseler bu ayeti salih kimseleri kul ile Allah (c.c.) arasında vasıta ve aracı yapmanın ve onlardan yardım istemenin meşruluğuna delil göstermektedir. Halbuki kulun Allah (c.c.) ile arasında hiçbir vasıtaya ihtiyacı yoktur" diyerek Âlûsî'den yukarıdaki nakilleri yapmaktadır.¹⁴⁰

Çağdaş tefsir yazarlarından Şenkîfî yukarıda zikrettiğimiz manaları verdikten sonra şöyle bir açıklama getirmektedir: Bazı tasavvuf iddasında olan cehalete tabi olmuş mühlidler bu ayetteki vesileden murat kendisi ile Rabbi arasında aracı olan şeyh kastedilmektedir. Bu cehalet sarhoşluğudur, körlüktür, apaçık sapıklıktır ve Allah'ın (c.c.) kitabı ile oyun oynamaktır. Bu kimseler Allah Teâla'nın (c.c.) "Biz onlara (putlara) sadece bizi Allah'a (c.c.) yakın bir makama yaklaştırmaları için ibadet ediyoruz."¹⁴¹ diyen kimseler gibidir.¹⁴²

¹³⁹ Âlûsî, Şehâbeddin Mahmûd, *Rûhu'l-Meânî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1415, c. III, s. 294.

¹⁴⁰ Zuhaylî, Vehbe, *Tefsiru'l-Vasît*, Dâru'l-Fikr, Dimeşk, 1422, c. I, s. 455.

¹⁴¹ Zümer, 39/3.

¹⁴² Şenkîfî, Muhammed Emin, *Evdâu'l-Beyân*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1415, c. VI, s. 353.

Mutasavvıf müfessirlerden Ahmet İbn Acîbe ise bu ayetin tefsirinde şöyle demiştir: “Allah’a (c.c.) itaatle ve ona muhalefeti terk ederek O’nun rızasına ulaştırın vasıtaları isteyin. Allah’a (c.c.) yaklaşma konusunda ariflerle sohbetten, onların meclisinde ve hizmetinde bulunmaktan daha yakın bir vesile yoktur. Bundan başka kendine vesile arayan tarikat ilmini bilmiyordur. Ebu Amr ez-Zeccâcî şöyle dedi: “Bir adamın gayb aleminden keşfi açılrsa, bununla beraber onun bir üstadı yoksa bu onun için hiçbir şey ifade etmez”.¹⁴³

Tasavvufî tefsir yazarın ilk sûfilerden¹⁴⁴ olan İbn Atâ’nın (ö. 309/922) ise vesileyi; “Cennte girmek ve cehennemden kurtulmak için, İslâm âdâbını ve farzları edâ etmekle kurbiyet kazanmak” şeklinde tefsir ettiği görülmektedir.¹⁴⁵ İbn Atâ ayetlerin neredeyse tamamını, daha fazla ibadet etmeyi ve daha çok ahlakî davranışta bulunmayı tavsiye ederek açıklamaktadır. Ona göre böylelikle Hakk’a kurbiyet sağlanabilir.¹⁴⁶

Tefsirde işârî yorumlarıyla bilinen ünlü mutasavvıf Kuşeyrî’ye göreyse vesile; Allah’ın (c.c.) sana vermiş olduğu ihsanıyla ona yaklaşmak, Allah’ın (c.c.) sana olan yardımını, senin için en güzelini seçmesi, şüpheden arınmış halis itikat, ömrünün sonuna kadar Allah’a (c.c.) sadık dost olmak, riyadan uzak bir şekilde amel etmek, kendini beğenmekten soyutlanmak ve nefsinin lezzetlerden kurtarmak gibi birçok manaya gelmektedir.¹⁴⁷

Mısırlı muasır âlim Şa’râvî’nin bu ayetin tefsirinde yukarıdaki yorumlara benzer yorumlar getirdikten sonra şöyle devam eder: “Biz Allah Teâlâ’ya (c.c.) itaate, O’nun sevgisine, rızasına ulaşmak için yollar ararız. Burada Peygamber veya veli bir kul ile tevessül konusuna teferruatıyla girmek istemiyoruz. Ancak şuna değinmekte fayda var. “Nebi (s.a.v.) veya veli ile tevessül edenleri tekfir edenlere şunu deriz; Şu söyleyeceklerimi bir gözden geçirin. Bu gibi sonradan ortaya çıkan sözler anlayış kıtlığındandır. Çünkü Nebi (s.a.v.) veya herhangi bir veli ile tevessülde bulunan kimse onların Allah (c.c.) katında bir değerinin olduğuna inanmaktadır. Bir

¹⁴³ İbn Acîbe, *el-Bahru’l-Medîd*, nşr. Dr. Hasen Abbas, Kahire, 1419, c. IV, s. 458.

¹⁴⁴ Uludağ, Süleyman, “İşârî Tefsir”, *DİA*, İstanbul, 2001, c. 23, s. 427.

¹⁴⁵ İbn Atâ, Ebu’l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Sehl, *Tefsîru İbn Atâ, (Mecmûatü âsâri Ebî Abdîrrahmân es-Sülemî içinde)*, nşr. Nasrallah Pürcevâdî, Merkez-i Neşr-i Dânişgâhî, Tahran, 1990.

¹⁴⁶ Güner, Betül, *Gönül Gözüyle Kur’ân İbn Atâ Tefsiri*, H Yayınları, İstanbul, 2018, s. 357.

¹⁴⁷ Kuşeyrî, Abdülkerim b. Hevâzin, *Letâifu’l-İşârât*, Heyetü’l-Mısriyye, Mısır, ty., c. 1, s. 421.

kimse Allah'ı (c.c.) bırakarak ona bir şey versin diye bir veliye iltifatta bulunup onunla tevessülde bulunur mu? Elbette hayır.

Tevessül konusunda “dirilerle tevessül caizdir ancak, ölülerle caiz değildir” diyen kimseler de vardır. Biz onlara şöyle deriz: “Siz geniş olan bir çerçeveyi daraltıyorsunuz. Nebi (s.a.v.) Allah'ın (c.c.) huzuruna gittikten sonra senin onunla yaptığın tevessül O'na olan sevgisinden dolayıdır. Senin Nebi'ye (s.a.v.) olan sevgin, O'nun sana olan şefaatinin asıl sebebidir. Sen hak etmediğin halde Nebi'den (s.a.v.) sana tevessülde bulunmasını ya da şefaet etmesini sakın bekleme.

Bir kısım insanlar da Hz. Ömer'in (r.a.) “Biz yağmur yağmadığı zaman Hz. Peygamber (s.a.v.) ile tevessülde bulunurduk ve yağmur yağardı. Hz. Peygamber (s.a.v.) ahirete intikal ettikten sonra da amcası ile tevessülde bulunuyoruz” sözünü delil göstererek Hz. Peygamberin (s.a.v.) vefatından sonra onunla tevessülün caiz olmadığını söylüyorlar. Halbuki biraz dikkat etseler gerçeği anlayacaklar. Hz. Ömer (r.a.), Hz. Abbas (r.a.) ile mi tevessülde bulunuyoruz dedi? Yoksa Nebi'nin (s.a.v.) amcası ile mi dedi? Nebi'nin (s.a.v.) amcasıyla demesi yine Hz. Peygamberle (s.a.v.) tevessül sayılır. Çünkü yağmur artık Hz. Peygambere (s.a.v.) fayda vermez. Sanki Hz. Ömer (r.a.) şöyle demiş gibidir: “Ya Rabbi! Senin Peygamberinin amcası susuz bizde sususuz. Bundan dolayı senden yağmur istiyoruz”.

Tevessül sadece Hz. Peygamberle de (s.a.v.) olmaz. Hz. Peygamberle (s.a.v.) bağı bulunan veli kullarla da olur. Çünkü tevessül isteyen bilir ki kendisi araya konulanın elinde hiçbir şey yoktur ki onun isteğini yerine getirsin. Mutlak kudret sahibi tevessül olunan Allah'tır (c.c.).¹⁴⁸

*“Onların yalvardıkları bu varlıklar Rablerine -hangisi daha yakın olacak diye- vesile ararlar; O'nun rahmetini umarlar ve azabından korkarlar. Çünkü Rabbinin azabı, sakınılacak bir azaptır.”*¹⁴⁹ Bu ayetteki vesile kelimesine de müfessirler genel olarak bir önceki ayetteki gibi “Allah'a (c.c.) salih amellerle,

¹⁴⁸ Şa‘râvî, Muhammed Mütevelli, *Tefsîrü’ş-Şa‘râvî*, Metâbi’u Ahbâru’l-Yevm, Mısır, 1997, c. V, s. 3017.

¹⁴⁹ İsra, 17/57.

emirlerini yerine getirip yasaklarından kaçınmakla Allah'a (c.c.) yaklaşmayı talep etmek" manasını vermişlerdir.¹⁵⁰

Râzi bu ayetin nuzül sebebiyle ilgili şu rivayette bulunur: "Buradaki 'onlar' zamirinin putların kastedilmesi mümkün değildir. Çünkü putların Allah'a (c.c.) yakınlık talep etmesi mümkün değildir. Bu ayet Meleklerle, Üzeyr'e, İsa'ya (a.s.) ve bir takım cinlere ibadet edenler hakkında inmiştir. O cinlerde Müslüman olmuştur. Bu zikredilenlerin hepsi Allah'a (c.c.) ibadete devam edenlerdir".¹⁵¹

"Kendilerine ellerindeki (Tevrat'ı) tasdik eden bir kitap (Kur'an) gelince onu inkâr ettiler. Oysa, daha önce (bu kitabı getirecek peygamber ile) inkârcılara (Arap müşriklerine) karşı yardım istiyorlardı. (Tevrat'tan) tanıyıp bildikleri (bu peygamber) kendilerine gelince ise onu inkâr ettiler. Allah'ın (c.c.) lâneti inkârcıların üzerine olsun."¹⁵² Müfessirlerin çoğuna göre 'daha önce inkârcılara karşı yardım istiyorlardı' ifadesini "Yahudiler Muhammed (s.a.v.) gönderilmeden önce müşrik Araplara karşı 'Allah'ım (c.c.) vasıf ve özelliklerini Tevrat'ta gördüğümüz ve âhir zamanda göndereceğin peygamberinle bizlere yardım et' diye dua ederek O'nunla (s.a.v.) yardım istiyorlardı" şeklinde açıklamışlardır.¹⁵³ Matürîdî bu ayetin tefsirini şu şekilde yapmıştır: "Eğer Yahudiler Kur'an'ın ellerinde bulunan Tevrat'a muhalif olmayıp bilakis tasdik ettiğini bilmeselerdi bunu her fırsatta dile getirir ve devamlı bunu tartışma konusu yaparlardı. Gerçekten onlar Kur'an'ın ellerindeki Tevrat'a tam olarak muvafık olduğunu biliyorlardı. Hatta Hz. Peygamber (s.a.v.) gönderilmeden önce onun adına yardım isteyerek şöyle diyorlardı: 'Allah'ım (c.c.)! Göndereceğin Peygamberin hakkı için bize yardım et'. Ancak ne zaman ki Kur'an onların heva ve heveslerine göre inmedi hemen onu inkar ettiler."¹⁵⁴

¹⁵⁰ Semerkandî, Ebü'l-Leys, *Bahrü'l-'Ulüm*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1413, c. II, s. 273; Sa'lebî, Ebu İshak, *el-Keşf ve'l-Beyân*, Dâru'l-İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1418, c. VI, s. 107; Tantâvî, Muhammed Seyyid, *Tefsîru'l-Vasît*, Dâru'n-Nahda, Kahire, 1997, c. VIII, s. 377.

¹⁵¹ Râzi, *Mefâtihu'l-Gayb*, c. XX, s.358.

¹⁵² Bakara, 2/89.

¹⁵³ Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmi'u'l-Beyân*, Dâru'l-Hicr, Mısır, 1422, c. II, s. 235 ; İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ, *Tefsîru Kur'ani'l-Azîm*, Dâru't-Tîbe, Riyad, 1240, c. I, s. 325; Mâverîdî, Ebü'l-Hasen, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1437, c. I, s. 157; Râzî, a.g.e., c. III, s. 598; Hâzzi, a.g.e., c. I, s. 60; Neseffî, Ebü'l-Berekât, *Medârikü't-Tenzil ve Haşaiqu't-Te'vil*, Dâru'l-Kelîmu't-Tayyib, Beyrut, 1419, c. I, s. 109; Zemahşerî, a.g.e., c. I, s. 188.

¹⁵⁴ Mâtürîdî, Ebü Mansûr Muhammed, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1426, c. I, s. 509.

Süddî'den rivayet edildiğine göre ise; bu ayet Benî Kurayza ve Benî Nadr Yahudileri hakkında inmiştir. “Onlar müşriklerle yaptıkları savaş kızıştığı zaman Tevratı çıkarıp, ellerini Nebi'nin (s.a.v.) isminin geçtiği yere koyarak şöyle derlerdi: ‘Allah’ım (c.c.)! Ahir zamanda bize göndermeyi vadettiğin Nebi hakkın için bu şiddetli günde düşmanlarımıza karşı bizlere yardım etmeni istiyoruz.’ Böyle dedikleri zamanda yardım olunuyorlardı.”¹⁵⁵

“Biz her peygamberi sırf, Allah’ın (c.c.) izni ile itaat edilmek üzere gönderdik. Eğer onlar kendilerine zulmettikleri zaman sana gelseler de Allah’tan (c.c.) günahlarının bağışlamasını dileseler ve Peygamber de onlara bağışlama dileseydi, elbette Allah’ı (c.c.) tövbeleri çok kabul edici ve çok merhametli bulacaklardı.”¹⁵⁶ Bu ayet münafıklar hakkında inmiştir. Eğer o münafıklar tövbe ederek huzuruna gelip ihlasla Allah’a (c.c.) tövbe etselerdi ve seni aracı koyarak, şefaathçi olmanı isteyerek Allah’tan (c.c.) kendileri adına tövbe etmeni isteyip, sende onlar adına tövbe etseydin elbette Allah (c.c.) onları bağışlardı.¹⁵⁷

Burada Ebu Hayyân şu açıklamada bulunur: “Resul de onlar adına istiğfarda bulunsaydı, yani onlara şefaathçi olsaydı Allah (c.c.) onları başlardı. Ayeti kerimede Hz. Peygambere (s.a.v.) muhatap zamiri ile hitap ettikten ikincisinde hitap zamiri yerine ‘er-Resûl’ şeklinde gelmesi Hz. Peygamberi (s.a.v.) yüceltmek içindir. Ayrıca Allah (c.c.) burada ‘Resul’ ismini verdiği kimsenin şefaati hakkının olması Hz. Peygamberin (s.a.v.) Allah (c.c.) katında bir konumunun olduğunun göstergesidir.”¹⁵⁸

İbn Teymiye’ye olan hayranlığı ile bilinen Abdurrahman Sa’dî, bu ayetin tefsirinde şu açıklamalarda bulunmuştur: “Bu Hz. Peygamberin (s.a.v.) huzuruna gelme ve O’ndan istiğfar talep etme Hz. Peygamber’in (s.a.v.) hayatta olmasıyla sınırlıdır. Çünkü kelamın siyaki istiğfar talebinin ancak hayatta olabileceğine delalet eder. Öldükten sonra O’ndan (s.a.v.) bir şey istenmez. Bilakis bu şirktir.”¹⁵⁹

¹⁵⁵ Âlûsî, a.g.e., c. I, s. 320; Şihâbüddîn b. Ahmed, *Hâşiyetü’ş-Şihâb*, Dâru’s-Sâdir, Beyrut, ty., c. II, s. 201; Ezher İslâmî İlimler Araştırma Komisyonu, *Tefsîru’l-Vasît*, Matbaa Emirligi Heyeti, Mısır, 1393,c. II, s. 201; Semerkandî, a.g.e., c. I, s. 56; Seâlebi, a.g.e., c. I, s. 278.

¹⁵⁶ Nisâ, 4/64.

¹⁵⁷ Kannevci, Ebu’t-Tayyib Muhammed, *Fethu’l-Beyân*, Mektebetü’l-Asriyye, Beyrut, 1412, c. III, s. 64.

¹⁵⁸ Beyzâvî, Nâsirüddîn Ebû Saîd, *Envârü’t-Tenzil ve Esrâru’t-Te’vil*, Dâru’l-İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, Beyrut, 1418, c. II, s. 81.

¹⁵⁹ Sa’dî, Abdurrahman b. Nâsir, *Teyşîru’l-Kerîm*, Müessesetü’r-Risâle, 1420, c. I, s. 64.

Râzi ise şöyle demiştir: “Bu ayet Hz. Peygamber (s.a.v.) ne zaman asi ve zâlimler için istiğfar talep etse Allah Teâlâ’nın (c.c.) bunu kabul ettiğine delildir. Hz. Peygamberin (s.a.v.) dünyada büyük günah işleyene şefaatinin makbul olması ahirette de şefaatinin makbul olmasına delalet eder.”¹⁶⁰

Bu ayet her ne kadar münafıklar hakkında da inse bütün asi ve günahkârları kapsar. Çünkü ‘*nefislerine zulmedenler*’ ifadesi bütün günahlara şamildir. Ayrıca bu ayet Nebi’nin (s.a.v.) şefaatinin hem hayattayken hem de vefat ettikten sonra şefaatinin mümkün olabileceğini ifade eder. Çünkü ayetteki ‘*sana gelselerdi ve istiğfar talep etselerdi*’ ifadelerinin her ikisi de şart cümlesi siyakında gelmiştir. Bu da ifadelerin umum olduğuna delalet eder. Zaten Nebi (s.a.v.) hayattayken ondan şefaet talep etmek hususunda ihtilaf yoktur. Bununla beraber ayet Nebi (s.a.v.) ile diğer durumlarda da tevessül ve şefaatin caiz olduğuna delalet eder. Nebi (s.a.v.) kabrinde diridir, rızıklanır, ona ümmetinin amelleri sunulur O da (s.a.v.) ümmeti için dua ve istiğfarda bulunur. İlmiyle amel olan âlimler ve müttakî olan evliya gibi bu mertebeye ulaşan kimseler ile tevessülün caiz olmasını da burada ek olarak zikredebiliriz.¹⁶¹

Âyet-i kerimede geçen “*vesile*”yi, Abdullah İbn Abbas (ö. 68/687-88), Mücahid, Hasan-ı Basri (ö. 110/728), Ata b. Ebû Rebah (ö. 114/732), Süddî (ö. 127/745) gibi bazı âlimler, ‘*Allah’a (c.c.) yaklaşmak*’ şeklinde tefsir etmişlerdir. Allah’a (c.c.) yaklaşmanın ise O’nun emirlerine itaat edip yasaklarından kaçınarak rızasını kazandıracak ve böylece O’na yaklaştıracak güzel ameller işlemekle mümkün olabileceğini bildirmişlerdir.¹⁶² Ragıb el-İsfahânî (ö. 425/1034), söz konusu vesilenin, ilim, ibadet ve dinin güzelliklerini araştırıp elde etmeye çalışarak Allah’a (c.c.) yakınlık kazanmaya çalışmaktan ibaret olduğunu bildirir.¹⁶³ Zemahşeri (ö. 538/1144) ise “*vesile*”yi kendisiyle tevessül edilen ve yaklaştırmaya aracı kılınan her türlü fiil ve davranış olduğunu ve burada kendisiyle Allah’a (c.c.) yaklaşılana itaatleri yapmak ve isyanlardan kaçınmak anlamlarında mecaz olarak kullanıldığını

¹⁶⁰ Râzi, a.g.e., c. III, s. 500.

¹⁶¹ Yusuf, Hattâr Muhammed, *el-Mevsûâtü'l-Yusûfiyye*, Dâru't-Takvâ, Dimeşk, 1420, s.91.

¹⁶² Taberî, *Câmiu'l-Beyan an Te'vili Âyi'l-Kuran*, Hisar Yayınları, 2018, c. VIII, s. 403-404.

¹⁶³ Râgıb el-İsfahânî, *Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'ân*, nşr. Safvân Adnân Dâvûdî, Dâru'l-Kalem, Dimeşk, 1992, s. 871.

bildirmiştir.¹⁶⁴ Ayrıca Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem (ö. 182/798) vesileyi kişiyi Allah'a (c.c.) götüren “*sevgi*”, İbn Enbari (ö. 328/940) ise “*ihitiyaç*” olarak açıklamıştır.¹⁶⁵ Bu durumda vesile kelimesi; ihtiyaç, yakınlık ve kurbiyet, hedefe ulaştırılan vâsita ve yakınlaşmaya aracı olan her türlü fiil ve davranışı ifade etmektedir. Nitekim bazı âyetlerde, Allah (c.c.) yolunda mücahede etmek, değişik zorluklara, musibetlere karşı sabretmek ve namaz kılmak, vesile edinilebilecek örnek davranışlar olarak zikredilmiştir. Ayrıca Allah'ı (c.c.) ve âhireti tasdik edip; Allah (c.c.) yolunda harcama yapmayı, Allah'a (c.c.) yakın olmaya ve Resulu'nun duasını almaya vesile sayanların bu iyi niyet ve davranışlarının onlar için Allah'a (c.c.) yakınlık vesilesi olacağı ve neticede rahmet diyarı olan cennete yerleştirilecekleri müjdelenmiştir.¹⁶⁶ Dolayısıyla iman etmek, abdest almak, Allah'ı (c.c.) zikretmek, kelime-i tevhid, Kur'an okumak, namaz, oruç, sadaka, hac, umre vb. ibadetler gibi Müslümanın kendisini Allah'a (c.c.) sevdiren yakınlık kazandıracak her türlü sâlih amel birer vesiledir. Bunların yanısıra sâlih kimseler, melekler, mukaddes mekanlar ve mübarek zamanlar, kısacası kulun Allah'a (c.c.) yaklaşmasında moral ve motivasyon olarak katkı sağlayan, aracılık yapan, Allah'ın (c.c.) değer verdiği ve mü'mine sevap kaynağı olan her şey vesile kapsamına dahil edilebilir.¹⁶⁷

Şefaât ile vesile arasında yakın bir irtibat vardır. Bundan dolayıdır ki bazı âlimler, vesileyi dua ve şefaât; şefaati de bir çeşit dua ve vesile şeklinde açıklamışlardır.¹⁶⁸ Nitekim Peygamber (s.a.v.) her ezandan sonra okunması tavsiye olunan ezan duasındaki “*vesile*”nin sadece kendisine verilecek olan bir makam (makam-ı mahmud, şefaât) olduğunu bildirmiş, ümmetine kendisi için salavat getirerek vesileyi istemelerini tavsiye etmiş ve ezan duasını okuyanların kendisinin şefaatine erişeceklerini müjdelemiştir.¹⁶⁹

¹⁶⁴ Zemahşerî, Ebü'l-Kasım Mahmud b. Ömer b. Muhammed, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmizi't-Tenzil ve Uyuni'l-Ekavil fi Vücuhi't-Te'vil*, I-VI, nşr. Adil Ahmed Abdülmevcud ve diğerleri, Mektebetü'l-Ubeykan, Riyad, 1998, c. III, s. 230.

¹⁶⁵ Reşid Rıza, Muhammed, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm-Tefsîru'l-Menâr*, c. VI, s. 369, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, ts.

¹⁶⁶ Taberî, a.g.e., s. 404.

¹⁶⁷ Ahmed B. Hanbel, Ebü Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî, *el-Müsne'd*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992, s. 169.

¹⁶⁸ İbn Manzûr, a.g.e., s. 725.

¹⁶⁹ Buhârî, Ezan, 8; Müslim, Salat, 11; Ebu Dâvud, Salat, 37; Tirmîzî, Mevâkit, 43; İbni Mâce, Ezan, 4.

1.5. Hadislerde Tevessül ve Vesile Kavramları ve Muhaddislerin Yorumları

“*Ya Rabbi, Hz. Peygamberin (s.a.v.) kadir ve kıymeti için benim ihtiyacımı gider*”; “*Ya Resulallah (s.a.v.), benim ihtiyacımı gider*”; “*Ey Allah’ım (c.c.)! Onunla ihtiyacımı gider,*” sözleri arasında fark yoktur. Çünkü Peygamber (s.a.v.)’in zatından istemekle zatıyla Allah’tan (c.c.) istemek arasında fark yoktur. Peygamber’in şefaatinin en büyük sebebi de salavat-ı şerifedir.

Ebû Said el-Hudri’den gelen bir hadis-i şerifte Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurur: “*Kim evinden namaza doğru çıkar ve, ‘ey Allah’ım (c.c.) , Sen’den dileyenlerin, üzerindeki hakkı için ben de Sen’den isterim. Ve şu (halisane) yürüyüşümün hakkı için de Sen’den dilerim. Çünkü şüphesiz nimetin inkarı veya vermiş olduğun nimetle tuğyan veya bir gösteriş veya şöhret arzusu için evimden çıkmadım. Gerçekte azabından korktuğum ve rızanı talep ettiğim halde çıktım. Ateşten korunmamı ve günahlarımın mağfiretini Sen’den dilerim. Gerçek şu ki, Sen’den başkası günahları mağfiret etmez,’ duasını okursa, Allah (c.c.) Zati’yla ona yönelir ve yetmiş bin melek de ona istiğfar ederler.*”¹⁷⁰

Allah’tan (c.c.) bir menfaati istemekte, bir zararı defetmekte başkayı vâsıta, vesile edinmek de meşru görülmektedir. Nitekim Osman bin Huneyf’in hadisinde Peygamber’e gelen a’ma gözünün şifa bulmasında Resulullahı (s.a.v.) vesile edinerek “*Ey Allah’ın (c.c.) Resulü! Şu ihtiyacımın giderilmesi için Senin yardımınla Rabb’ime yöneldim*” demiştir. Sonra bunu Peygamber bizatihi ona öğretmiştir. Binaenaleyh bu, Peygamber’in bu sığınışı tavsiye etmesinin hayatına mahsus değil, hayatından sonra da aynı sığınışın, yani medet beklemenin meşrû olmasının ifadesidir. Çünkü Peygamberin (s.a.v.) vefatından sonra da ümmetine istiğfarda bulunması, hem âyet hem de hadisle sabittir. Nitekim Nisâ sûresi 64. âyette “*...Eğer onlar kendilerine zulmettiklerinde Sana gelerek Allah’tan (c.c.) mağfireti dileseler, (inanmış ve kendisine bağlanmış oldukları) Resul de onlar için istiğfar etse, Allah’ı (c.c.) ziyadesiyle tevbelerin kabul edici ve esirgeyici bulacaklardır*” buyrulmuştur.

¹⁷⁰ Özköse, a.g.e., s. 432.

İbn Abbas (r.a.) ve Abdullah bin Mes'ud'dan (r.a.) gelen bir hadis-i şerifte Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *“Benim hayatım sizin için hayırdır. (Benimle) Konuşursunuz ve size konuşulur (hükümler beyan edilir). Vefatım da size hayırlıdır. Sizin amelleriniz bana arz olunur; hayr gördüğüm şeyler üzerine Allah'a (c.c.) hamd ederim. Şer 'den bir şey görürsem, sizin için Allah'a (c.c.) istiğfar ederim”*¹⁷¹ vefatından sonraki ümmetine faydası, istiğfarı, hayatından daha fazladır. Zira istiğfarının manası, büyük günahların cezalarının tahfifi, küçük günahların mağfiretinin talep edilmesidir denilebilir.

Yukarıda naklettiğimiz *“Ey Allah'im (c.c.)! Gerçekten ben Sen'den isterim. Rahmet nebisi olan Peygamberin vesilesi ve şefaatiyle San'a yöneliyorum. Ey Allah'ın (c.c.) Resülü! Şu ihtiyacımın giderilmesi için Senin yardımınla Rabb'ime yöneldim. Ey Allah'im (c.c.)! Onu benim hakkımda şefaatchi kıl,”* diye mealini yazdığımız Osman bin Huneyf'in hadisinin şerhinde Tibi *‘Ey Allah'im (c.c.) ! , Peygamber'in yardımı ve ona verdiği yetkiyle Sen'den isterim.’* şeklinde mana vermektedir. *“Bu tevhidin ifadesidir. İkinci bir kez ‘Ya Resulullah, Senin yardımınla Rabb'ime yöneldim; benden haberdar ol, yardıma yetiş,’ demektir.”*¹⁷²

İbn Abdisselam; *“Bu sığınış ve meded beklemenin, Peygamber'e (s.a.v.) mahsus olması gerekir. Çünkü O, Ademoğullarının hepsinin efendisidir. Allah (c.c.) Ona bu makamı tahsis etmiştir. Vefatından sonra da ümmetine istiğfar eder, yardımına yetişir. Bu Onun yüceliğinin, kendisine şefaahat izni verileceğinin izahıdır. Binaenaleyh Ondan başka, enbiya, evliya ile iksanının olmaması gerekir. Çünkü kimse onun rütbesine erişmez,”* diyorken; İmam Subki de şöyle söylemektedir: *“Tevessül, yani Peygamber'i vâsıtâ edinmek; istiâne, yani Peygamber'den meded beklemek; teşeffü', yani belaların kaldırılmasında, menfaatlerin celb edilmesinde Peygamber'i ricacı kılmak, meşrû ve güzeldir. İbnu Teymiye gelmeden evvel, selef ve haleften hiçbir kimse tevessülü, istiâneyi, teşeffluu ve teveccühü inkar etmemiştir. İbnu Teymiye gelince bu inkar bid'atini çıkardı, bu işi inkar etti; doğru yoldan saptı.”*¹⁷³

¹⁷¹ Zebîdî, Muhammed Murtazâ, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. Ali Şîrî, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1414/1994, s. 176.

¹⁷² Özköse, a.g.e., s. 435.

¹⁷³ İbn Abdüsselam, İzzeddin, *İslâmi Hükümlerin Esas ve Hikmetleri*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2010, s. 135.

İbn Abdisselam, Peygamber'in hayatından sonra da, kendisiyle Allah'a (c.c.) iksanı, yani "ya Rabbi, *Habib-i Ekrem'in hakkı için, hürmeti için şu belayı benden kaldır*" veya "bana bir evlat ver," demenin Peygamber'in şahs-ı şerifine mahsus olduğunu söylemiştir. Fakat İmam Kuşeyrî, Ma'ruf-u Kerhî'nin , müridlerine: "Sizin Allah'a (c.c.) bir ihtiyacınız olduğunda benim vâsitamla ona iksam verin. Gerçekte ben şu anda Mustafa'dan (s.a.v.) verâset hükmüyle sizinle Allah (c.c.) arasında vâsitayım."¹⁷⁴ dediğini nakletmektedir. Dolayısıyla Peygamber'e mirasçı olanlara da sığınmak ve ondan meded beklemekte herhangi bir sakınca olmadığı değerlendirilmektedir.

Ebû Said el-Hudrî'den gelen, Resulullah'ın (s.a.v.): "Mescid-i Haram'dan, Mescid-i Aksa'dan, Benim bu mescidimden başkasına semere bağlanılmaz (faydalanmak için yola çıkılmaz)"¹⁷⁵ buyurduğu hadiste dahi Peygamber'in (s.a.v.) kabr-i şerifinin ziyareti ve ilim talebi için bir yere gitmek üzere yolculuğa çıkılması men edilmemektedir. Aynı şekilde bu hadisle, sâlihlerin ziyareti için yola çıkmak da yasaklanmamıştır. Bu hadis bunların yasaklanmasına delil olamaz. Hafız İbn Hacer "Şeyhimiz İbn Teymiye'nin bu hususta cumhura muhalefet etmesi, ondan menkul olan en beter sözüdür."¹⁷⁶ demektedir.

Peygamber'in sevgisi vesile olduğu gibi, Peygamber'i sevenleri de vesile edinmek meşrûdur. Nitekim Tirmizi'nin tahrir ettiği, Ebu Derda'dan (r.a.) gelen bir hadis-i şerifte Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Ey Allah'ım (c.c.) ! Sen 'den sevgini; Sen'i seven kimselerin sevgisini ve beni sevgine ulaştırıcı ameli dilerim. Ey Allah'ım (c.c.)! Bana Zatın'ın sevgisini, nefsimden, malımdan, ehlimden daha sevimli kıl."¹⁷⁷ Eğer peygamberlerin mirasçılarının sevgileri de vesile olmasaydı, Hz. Peygamber (s.a.v.) bu duayı öğretmezdi. Binaenaleyh İbn Teymiyye'nin, *et-Teveşül ve'l-Vesile* adlı eserinde, şahıslarla tevessülün caiz olmadığını, dualarıyla tevessülün caiz olduğunu söylemesi de doğru değildir. Zira zatın duasıyla tevessül ile zatiyla tevessül arasında hiçbir fark yoktur. Vehhâbîlerin, şefaati, tevessülü, teveccühü

¹⁷⁴ Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risalesi*, haz.: Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, 2014, s. 93.

¹⁷⁵ Özköse, a.g.e., s. 434.

¹⁷⁶ İbn Hacer El-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, çev.: Beşir Eraysoy, Polen ve Karınca Yayınları, İstanbul, 2014, c. V, s. 105.

¹⁷⁷ Tirmiz, *Deavât*, 73; *Tefsirü'l-Kur'ân*, 39.

reddetmekte İbn Teymiyye'yi kendilerine siper etmeleri, kafirlerin hakkında şefaatin kabul olunmayacağını beyan eden âyet ve hadisleri Müslümanların hakkında da icra etmelerinin yanılığın başka bir şey olmadığı görülmektedir.¹⁷⁸

Fail-i hakîkî Allah (c.c.) olduğu halde, bazı fiiller sebebine nisbet edilir; “şeytan aldattı; şeyh yol gösterdi” gibi. Fakat Allah’ın (c.c.) yaratılmışların yaratıcısı olduğuna inanmayarak, herhangi bir fiili sebebine izafe eden kafir olur. Bu mesele çok mühimdir. “Allah (c.c.) kullarının üstünde eşsiz galebe ve tasarruf sahibidir. Zira O yegane hüküm ve hikmet sahibidir. Her şeyden hakkıyla haberdardır”¹⁷⁹ âyetinin tefsirinde İsmail Hakkı Bursevî şöyle demektedir:

“Eğer sen ‘bazan insanlar insanların kederlerini gidermez veyahud ferahlandırmaz mı,’ dersen, ben de derim ki; ‘zararı defeden filhakika Allah’tır (c.c.); ama sebebler vâsıtasıyla veyahud sebebsiz. Aynı zamanda yardımları talep etmek, filhakika Allah’tandır (c.c.).”¹⁸⁰ Şu halde enbiya ve evliyadan yardım talep etmek; veya ihtiyaçları bir kimseyle defetmek, onları vesile edinmektir. Yoksa hakiki bir muvahhid, Allah’tan (c.c.) başka hiçbir şeyden tesir beklemez.

Abdülkadir Geylani, *Fütûh-ul-Gayb* adlı eserinde bu konuda şunları söylemektedir: “Hakikaten kim ki dünyada ve âhirette selameti dilerse, ayrılmaz belalara sabır ve kadere rıza göstermeli; halka şikâyeti terk etmeli; hacetleri Rabb’ine arz etmeli; taatine sarılmalı ve ferahlığı O’ndan beklemelidir. Allah’ı (c.c.) noksan sıfatlardan tenzih ederim. Allah (c.c.) her şeyden yücedir. Kullara, gayreti sarf etmekle azim gerekir.

Çünkü Allah’ın (c.c.) kulunu mahrum bırakması da vermesidir. Ukubetleri de nimettir; belaları da dermandır. Va’desini yerine getirir. Sözü fiilidir ve her işi güzeldir, hikmetli ve yerli yerindedir. O, kulunun hakkında yararlıyı daha iyi bilendir. Bu bilgi, Kendisi’ne mahsustur. Ve bu sıfatıyla tektir O... Mesuliyetten kurtulmak için, ibadet etmekten başka kulun çaresi yoktur. Ubudiyette emirlerin edasından ve yasaklarından sakınmaktan, hüküm ve takdirine teslim olmaktan,

¹⁷⁸ Tanrıkulu, *Vehhabîliğe Red Risaleleri*, s. 199.

¹⁷⁹ En’am, 6/18.

¹⁸⁰ Bursevî, a.g.e., s. 205.

Allah'ın (c.c.) Rububiyetini kabul etmekten başka kulun çaresi yoktur. Hem de, neden, nasıl, ne zaman ve benzeri itirazlardan sakınmalıdır."¹⁸¹

1.6. Mutasavvıfların Tevessül ve Vesileyle İlgili Yorumları

İslâm tasavvufunun sistemleşmeye başladığı III-V/IX-XI. yüzyıllarda, mutasavvıfların Allah'a (c.c.) yaklaşmak ve ulaşmak için sâlih amellerde bulunmayı tavsiye ettikleri, kendilerinin de bu tavsiyelerini yaşamaya, bir diğer tabirle içselleştirmeye çalıştıkları görülmektedir. Onlara göre Allah (c.c.) ile kul arasına vâsıtalar koymak, Allah'tan (c.c.) uzaklaşmanın bir göstergesidir.¹⁸² Kişinin Allah'a (c.c.) yakınlığı, O'na iman ederek ihsanına ve lütfuna yakın olmak demektir. Allah'ın (c.c.) kuluna yakınlığı ise, kulun ilim ve irfan sahibi olmasıdır. Şeyh mürid ilişkisinde göze çarpan husus, müridin Allah'ın (c.c.) murakabesi altında bulunduğu şuurunun canlı tutulmasıdır.¹⁸³

Kur'an'da "*Biz ona şah damarından daha yakınız.*"¹⁸⁴ şeklinde ifadesini bulan Allah'ın (c.c.) yakınlığını, sûflerin önde gelenlerinden Seriyi-i Sakatî itaat olarak değerlendirirken, Ruveym araya giren engelleri kaldırmak şeklinde ifade eder.¹⁸⁵ Cüneyd-i Bağdadî' ye göre ise; Allah'ın (c.c.) kullarına yakınlığı, onların kalplerinin Allah'a (c.c.) olan yakınlığı ölçüsündedir.¹⁸⁶

Endülüs tasavvuf düşüncesinin ilk temsilcilerinden olan Muhammed İbn Meserre' nin bu konudaki düşünceleri, o dönemdeki tevessül anlayışını yansıtmaları açısından dikkat çekicidir. İbn Meserre' ye göre Allah'a (c.c.) yakın olmayı, O'ndan uzaklaşarak istemek en büyük ve en kalın perdedir. Allah (c.c.) kendisine şah damarından daha yakın iken, O'nun dışında bir sebep arayan O'ndan uzaklaşmış olur. Allah'ı (c.c.) zikredenler, yalvarıp yakaranlar, O'nu sevme konusunda tevessülden uzak dururlar. Allah'tan (c.c.) başkasını vesile edinmek insanı O'na

¹⁸¹ Geylanî, Seyyid Abdulkadir, *Fütûhu'l-Gayb*, çev. İlyas Arlan-Derya Çakır, Gelenek Yayın, İstanbul, 2003, s. 125.

¹⁸² Sübkî, *Şifâu's-Sikâm fî Ziyâreti Hayri'l-Enâm*, Kahire, 1318, ss.134-143, Kevserî, *Mahku't-Tekavvul fî Mes'eleti't-Tevessül*, Kahire, 1369, ss.11-12.

¹⁸³ Ebû Nasr es- Serrâc, *el-Luma' fî İlmi't-Tasavvuf*, Kahire, 1960, ss. 84-85; Yılmaz, H. Kâmil, *İslâm Tasavvufu*, İstanbul 1996, ss. 54-55; Abdükerim Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul, 1991, ss. 438-439.

¹⁸⁴ Kâf, 50/16.

¹⁸⁵ Ebû Bekir Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta'arruf*, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul, 1992, s. 159.

¹⁸⁶ Serrâc, *el-Luma'*, s. 85.

ulaştırmaz. Zira Allah (c.c.) ile kul arasında Allah'ı (c.c.) bilmemek ve O'nu tanımamak dışında hiçbir mesafe yoktur. Allah (c.c.) kendisini bildirdiği şekilde tanınmalıdır. Allah'tan (c.c.) uzaklaşma, O'nu bilmemenin, mesafeleri geçip talebi görmek ise niyeti bozmanın bir cezasıdır. Zira Allah'tan (c.c.) uzaklık, kullara verilen en büyük cezadır.¹⁸⁷ Eb Tlib Mekk vesileden maksadın kurb makamında olmak olduğunu belirtmiştir. Ona göre halkın Allah'a (c.c.) en yakın olanı, Allah (c.c.) katında en üstün ve Allah (c.c.) hakkında marifeti en fazla olanıdır.¹⁸⁸

Tarikatların ortaya çıktığı, VI-VII/XII-XIII yüzyıllarda pirlerin ve şeyhlerin Allah'a (c.c.) yaklaşmak için vâsıta kabul edildiği görülür. Onlara göre irşad makamındaki şeyhin diri ya da ölmüş olması arasında fark yoktur.¹⁸⁹ Bu bağlamda Nakşbendyye tarikatının kurucusu Muhammed Bahaeddin Nakşbend'in irşad ve slkn Abdlhlık Gucdvn'nin ruhaniyeti ile, veys olarak tamama erdirdiği belirtilmiştir.¹⁹⁰ veysilik; ya doğuştan Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ruhu ve mnevyatı tarafından terbiye edilen velî bir kimseyi; veya daha önce yaşamış ve vefat etmiş bir mürşidin ruhaniyetinden feyz alarak ve bunlarla kalb bir irtibat kurarak ona ait olan mânevî halin kendisine de geçeceğine inanmayı ifade etmektedir.

Genel olarak tarikatlarda Mâide sresinin otuz beşinci yetinde geçen “*Ona yaklaşmaya vesile arayın*” ilahi emrinde geçen vesilenin umm, rbitanın ise vesilenin bir çeşidi olduğu anlayışı yaygındır.¹⁹¹ Bu bağlamda bazı mutasavvıflar bu âyette geçen vesileyi mürşid olarak da beyan etmişlerdir.¹⁹²

Abdullah Fevzi Efendi de “Turk-ı liyye'deki râbita şeklidir. Bununla beraber netice itibarıyla bunu da diğer şekillerden birine irca etmek suretiyle eşkl-i

¹⁸⁷ M. Necmeddin Bardakçı, *Eb Abdullah Muhammed İbn Abdullah İbn Meserre'nin Tasavvufi Düşünce Tarihindeki Yeri ve el-Mntek min Kelm Ehli't-Tk Adlı Eseri*, SDSBE, yayınlanmamış doktora tezi, Isparta, 1998.

¹⁸⁸ Eb Tlib el-Mekk, *Kt' l-Kulb*, Mısır, 1310, c. I, s. 83.

¹⁸⁹ Bardakçı, M. Necmeddin, “Tasavvufi Bir Terim Olarak Tevessül ve Vesile”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Ankara, 1999, s. 40.

¹⁹⁰ Hânî, Abdlmecd b. Muhammed b. Muhammed b. Abdillâh ed-Dimaşk, *el-Hadiku'l-Verdiyye*, ev. Abdülkadir Akek. İstanbul 1986, s. 535.

¹⁹¹ ztrk, Yaşar Nuri, *Muhammed Teyfik Bosnev*, İstanbul, 1981, s. 100; İrfan Gündüz, *Ahmed Ziyaeddin Gümüşhânevî*, İstanbul, 1984, s. 281.

¹⁹² Kara, Mustafa, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul, 1983, s. 218.

tevessülü üçe hasretmek de doğru olabilir.”¹⁹³ ifadesi ile râbitanın da bir tevessül çeşidi olduğunu beyan ve ifade etmektedir.

Mutasavvıflar, şeyh ve müridlerin vesile edinilmesini ve onlara râbita yapılmasını tasavvufa yeni girmiş kimseler ile sâlikler için uygun görürlerken; tasavvufî makamları geçerek Allah’a (c.c.) yaklaşan kimselerin buna ihtiyaçlarının olmadığını söylerler. Zira vesile edinmekten maksat Allah’a (c.c.) yakın olmaya çalışmaktır. Allah’a (c.c.) yakınlık sağlayanların Allah (c.c.) ile aralarında herhangi bir vâsıtaya, perdeye ve vesileye ihtiyaçları kalmaz.

Aziz Mahmud Hüdayî de şeyhlerin görevlerinin Kur’an ve Sünnet’in anlaşılmasını sağlamak olduğunu belirtmiştir. O şeyh olgusunu, Hz. Peygamber (s.a.v.) ile salik arasında bir vâsita kabul etmekte, tarikata giren kimselerin kâmil bir müridin terbiyesi ile arzuladıkları Allah’a (c.c.) yakınlık makamlarına ulaşabileceklerini söylemektedir.¹⁹⁴ Şeyhin vazifesi, müridi kurbiyet makamına ulaştırdıktan sonra biter ve böylelikle şeyh, Allah (c.c.) ile kişi arasından çıkmış olur.

Mürşit mürit ilişkisi ve tevessül bağlamında seyahate çıkacak olan müritlerin Hasan el-Harekânî’ den yoldaki tehlikelerden kendilerini koruyacak bir dua öğretmesini rica etmeleri üzerine Harekânî’nin “Herhangi bir talihsizliğe uğrarsanız adımı zikredin.” tavsiyesi üzerine cereyan eden hadise şu şekildedir: “...Bu cevap onların hoşuna gitmez. Bununla birlikte yola çıkarlar ve seyahat sırasında şakîlerin saldırısına uğrarlar. İçlerinden birisi velînin adını anar ve şakîlerin büyük şaşkınlığını çekecek bir tarzda gözden kaybolur. Şakîler onun ne devesini ne de ticarî eşyasını bulurlar. Ötekiler ise bütün elbise ve mallarını kaptırırlar. Memleketlerine döndüklerinde şeyhten bu sırrı açıklamasını rica ederek, ‘Hepimiz Allah’a (c.c.) yalvardık, yakardık, ama sesimizi duyuramadık. Senin adını anan kimse ise soyguncuların gözleri önünde kayboldu.’ dediklerinde, Harekânî şu cevabı verir: “Siz Allah’a (c.c.) şeklen yalvarıyorsunuz. Oysa ben, O’nu gerçekten anıyorum.

¹⁹³ Koçkuzu, *Risaleler*, s. 168.

¹⁹⁴ Yılmaz, H. Kâmil, *Aziz Mahmud Hüdayî*, İstanbul, 1990, s. 198-199.

Bundan dolayı siz beni anar ve ben de sizin adınıza Allah'ı (c.c.) anarsam, dualarınız kabul olur.”¹⁹⁵

Râbitayı vesilenin bir çeşidi olarak kabul eden Nakşbendîyye şeyhlerinden Ubeydullah Ahrar' ın müridi Nureddin Taşkendî'nin, namaz dahil her zaman gönlünü şeyhine râbitadan ayıramadığı söylenmektedir. Talebelerinden biri kendisine: “Namazda bu türlü bağlantı küfür olabilir. İlk tekbiri aldıktan sonra selam verinceye kadar ona râbita işini bırak. Namazdan sonra yine bu işe devam edersin”der. Bu söz Şeyh Ubeydullah Ahrar' a ulaştığı zaman, Ubeydullah Ahrar'ın konuya açıklık getirmek için şunları söylediği nakledilmiştir: “Namaz kılan kimsenin kalbine at gelir, köle gelir, daha başka şeyler de gelir; ama kafir olmaz. Peki, kalbini bir mü'mine bağlayan niye kafir olsun?”¹⁹⁶

Mutasavvıfların tevessül anlayışlarında ölmüş kimselerin ruhaniyetlerini vesile edinme, özellikle VI/XII. yüzyıldan sonra görülmeye başlar. Bu döneme kadar tasavvufî düşüncede Allah (c.c.) ile kul arasına başka şeyler, araçlar koymak, O'ndan uzaklığın belirtisi olarak algılanmış ve geçen zamanla birlikte tasavvufî düşüncedeki duraklama ve gerilemeye ek olarak, eski din ve kültürlerin, örf, âdet, gelenek ve göreneklerin etkisiyle bu anlayışta da değişiklikler meydana gelmiştir. Önce diriler, daha sonra ise vefat etmiş kişiler vesile edinilmeye başlanmıştır. Peygamberlerin, şehidlerin, velîlerin ve sâlih zatların ruhları ile tevessülün caiz olduğu görüşü yaygınlaşmıştır. Bu tür kimselerin mezarları, adeta birer ziyaretgâh haline gelmiş, diğer bir tabirle ümid mahalleri haline gelmiştir. İnsanların bu türden tavır ve davranışlarının bir tapınma olmadığı, ölümlerin makamlarının yüceliğinden ve Hak katındaki mertebelerinden faydalanma amacı taşıdığı da mutasavvıflarca değerlendirilmektedir . Zira böylesi hal ve hareketlerde bulunanların, psikolojik bir rahatlama ve iç huzuru hissettikleri de kaydedilmiştir.

Niyet-amel bütünlüğü sağlanarak İslâmiyet'in ruhuna uygun, tevhid ilkesine zarar vermeyen ve hurafelerden uzak olarak Allah'a (c.c.) yakınlık sağlamak için yapılan davranışlar her zaman ve her yerde farklı şekillerde yapılabilmektedir. Bu

¹⁹⁵ Uludağ, Süleyman, “İstimdad” , *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Ankara, yıl 3, sayı: 8, s. 21.

¹⁹⁶ Abdülmecid Hânî, a.g.e., s. 697.

telakki, İslâm kültürünün -daha özel olarak tasavvufun- zenginliğidir.¹⁹⁷ Dolayısıyla bid'at ve hurafelerden uzak, arı duru bir şekilde gerçekleştirilecek olan tevessül ve vesilede herhangi bir sakınca olmayacağı da değerlendirilmektedir.

1.7. Genel Olarak Tevessül ve Vesile Çeşitleri

Vesile ve tevessül hemen hemen bütün dinlerde özelde ise İslâm dininde söz konusu olan bir konudur. Günümüze gelinceye kadar çeşitli sebeplerle tartışma konusu yapılmış olan bu husus her dönem ve devirde tazeliğini muhafaza etmekle birlikte; başta tasavvuf ve kelim gibi bilim dalları olmak üzere diğer İslâmî disiplinlerin de ilgi alanlarına giren ve onları da meşgul eden konular arasında yer almaktadır. Konunun bu şekilde sürekli gündemde bulunmasının nedenlerinden birisi de hiç şüphesiz eldeki verilerin yoruma açık ve test edilemez veriler olması ve gelecekle ilgili gaybî bilgiler içermesinden kaynaklanmaktadır. Bu vb. sebeplerle vesile ve tevessül bahsini İslâm tarihindeki veriler ışığında ittifakla kabul edilen tevessül çeşitleri ile hakkında ihtilaf bulunan tevessül çeşitleri olmak üzere iki başlık altında alt başlıklarıyla birlikte irdelemek yerinde olacaktır.

1.7.1. İttifakla Kabul Edilen Tevessül Çeşitleri

Meşrû tevessül kavramıyla da ifade edilen bu tevessül çeşidini İslâm âlimleri, Allah'ın (c.c.) isimleri ve sıfatlarıyla, sâlih amel ile ve müttaki, sâlih kişilerin duasıyla tevessülden ibaret olarak üçe tür tevessül olduğunu ve tevhid inancına aykırı olmadığını ifade etmişlerdir.¹⁹⁸

1.7.1.1. Allah'ın (c.c.) İsim ve Sıfatları İle Tevessül

*“En güzel isimler Allah'ındır (c.c.) . O'na o güzel isimleriyle dua edin ve O'nun isimleri hakkında gerçeği çarpıtanları bırakın. Onlar yaptıklarının cezasına çarptırılacaklardır.”*¹⁹⁹ âyeti kerimesi Allah'tan (c.c.) bir şeyler isterken O'na en güzel isimlerle dua etmeyi emretmekle kalmayıp esmâsı hakkında doğru bilgi sahibi olmayı ve Kur'an'ın indirildiği toplumdaki çarpıtmayı gelecek nesillere taşımamayı ya da sonraki dönemlerde ortaya çıkabilecek çarpıtmaların önüne geçmek için kesin

¹⁹⁷ Bardakçı, a.g.m., s. 48.

¹⁹⁸ Ebû Eymen ed-Dımaşkî, “Vesile”, *Şamil İslâm Ansiklopedisi*, Dergah Ofset, İstanbul, 1999, c. 8, s. 230-232.

¹⁹⁹ A'râf, 7/180.

emir buyurmakta ve çarpıtma yapanların mutlaka cezalandırılacaklarını haber vermektedir.

Bu ayet-i kerimede emredilen Allah'ın (c.c.) güzel isimleriyle (esmâ-i hüsnâ) dua etmek isteyen kimseler için Allah'ın (c.c.) bu isimleri Kur'an-ı Kerim ve Hadisi şeriflerde geçmektedir. Bu ayet aynı zamanda güzelliklerin ancak güzel vesileler aracılığıyla meydana gelebileceğine de vurgu yapmaktadır.

*“O, kendisinden başka hiçbir ilah olmayan Allah'tır (c.c.). Gaybı da, görünen âlemi de bilendir. O, Rahmân'dır, Rahîm'dir. O, kendisinden başka hiçbir ilah bulunmayan Allah'tır (c.c.). O, mülkün gerçek sahibi, kutsal (her türlü eksiklikten uzak), barış ve esenliğin kaynağı, güvenlik veren, gözetip koruyan, mutlak güç sahibi, düzeltip ıslah eden ve dilediğini yaptıran ve büyüklükte eşsiz olan Allah'tır (c.c.). Allah (c.c.), onların ortak koştuklarından uzaktır. O, yaratan, yoktan var eden, şekil veren Allah'tır (c.c.). Güzel isimler O'nundur. Göklerdeki ve yerdeki her şey O'nu tesbih eder. O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.”*²⁰⁰ ayetinde geçen bu isimler esma-i hüsnadan yalnızca birkaçını oluşturmaktadır. Ayrıca başka ayetlerde Allah'ın (c.c.) zat ve sıfatlarına ait bilgilere de yer verilmektedir.²⁰¹

Dua ederken Allah'ın (c.c.) zâtı, isimleri ve sıfatları zikredilerek bütün bunları yapılan duanın kabul edilmesine vesile kılmak, meşruluğu konusunda ittifak edilen tevessül çeşitlerinin başında gelir.²⁰² Yukarıda geçen ayetlerle birlikte Allah'ın (c.c.) güzel isimlerini anarak dua edilmesi; *“Öyleyse Ulu Rabbinin yüce adını tenzih et.”*²⁰³, *“Gecenin bir kısmında ve secdelerin ardından da O'nu tenzih eyle...”*²⁰⁴ gibi ayet-i kerimelerle ise övülüp yüceltilmesi emredilmektedir.

*“De ki: “(Rabbinizi) ister Allah (c.c.) diye çağırın, ister Rahman diye çağırın. Hangisiyle çağırırsanız çağırın, nihayet en güzel isimler O'nundur.”*²⁰⁵

²⁰⁰ Haşr, 59/22-24.

²⁰¹ Bkz. Bakara, 2/255.

²⁰² İbn Teymiyye, Takıyyüddîn Ebu'l-Abbâs Ahmed, *Resâil ve Fetâvâ*, thk. Muhammed Reşid Rızâ-Muhammed el-Enver Ahmed el-Baltacı, Kahire, 1992; *Mecmûatü'r-Resâilî'l-Kübrâ*, Beyrut, 1979. s. 54.

²⁰³ Vâkıa, 56/74.

²⁰⁴ Kâf, 50/40.

²⁰⁵ İsrâ, 17/110.

Bu ayeti kerimede Allah'ın (c.c.) esmasını dualarımız da kullanmamız gerektiği beyan edilmekle birlikte duaların kabulü için Allah'ın (c.c.) isimlerinin de bir vesile kaynağı olabileceği değerlendirilmektedir.

Diğer peygamberlerinde Allah'tan (c.c.) dua ile tevessülde bulduklarına dair Kur'an-ı Kerim'den örnekler bulmak mümkündür. *“Süleyman, karıncanın bu sözünü işitince Allah'ın (c.c.) kudret ve merhametini gözler önüne seren bu hayret verici manzara karşısında hayranlıkla gülümsedi ve Allah'ın (c.c.) kendisine verdiği bunca nimetleri düşünerek “Ey Rabb'im!” diye yalvardı, “Gönlüme öyle duygular ilham et ki, bana ve ana babama bahsettiğin nimetler için sana şükreden bir kul olayım ve daima senin hoşnut olacağın güzel ve yararlı işler yapayım. Ey Rabb'im, sonsuz lutuf ve rahmetin sayesinde beni tertemiz kullarının arasına kat.”*²⁰⁶

Hız. Peygamber (s.a.v.), bazı hadislerinde Allah'ı (c.c.) güzel isimleriyle anan kimsenin günahlarının denizin köpükleri kadar çok olsa bile yine affedileceğini bildirmiş;²⁰⁷ kendisi *“Ey devamlı diri olan ölümsüz (Hayy) ve bütün varlıkların tek yönetip gözeteni (Kayyum)! Senin rahmetinle Senden yardım diliyorum.”*²⁰⁸ örneğinde olduğu gibi yaptığı dualarda esma-i hüsnâ ile tevessülde bulunmuş, ashabına da tavsiye edip öğretmiştir. Nitekim Hız. Aişe'den (r.a.) rivayet edilen bir hadis-i şerifte Hız. Peygamber (s.a.v.) bir gün şöyle dua etmiştir: *“Allah'ım (c.c.)! Ben senin tahir, tayyib, mübarek ve sana en sevimli olan isminle Senden diliyorum. O isim ki, onunla Sana dua edildiğinde icabet edersin, onunla Senden istendiği zaman verirsin, onunla Senden merhamet dilendiğinde rahmet edersin ve sıkıntıdan kurtulmak için onunla Senden yardım istendiği zaman çıkış yolu/genişlik verirsin.”*²⁰⁹

Ayrıca Kur'an-ı Kerim'de diğer peygamberlerin de Allah'ın (c.c.) güzel isimlerini şefaathçi kılarak yaptıkları çeşitli dua örnekleri bulunmaktadır.²¹⁰ Bunun yanı sıra Kur'an, Allah'ın (c.c.) kelâmı olduğu için okuduktan sonra onu vesile ederek dua etmek de Allah'ın (c.c.) sıfatlarıyla tevessülde bulunmak olarak kabul edilmiş; dolayısıyla Ku'an ile de tevessülde bulunulabileceği ifade edilmiştir.²¹¹

²⁰⁶ Neml, 27/19.

²⁰⁷ Buhârî, Deavât, 65.

²⁰⁸ Tirmîzi, Deavât, 93/3795.

²⁰⁹ İbn Mâce, Dua, 9.

²¹⁰ İbrahim, 14/38-41; Şuara, 26/78-87; A'raf, 7/ 155-156.

²¹¹ Yavuz, Yusuf Şevki, “Tevessül”, *DİA*, c. XLI, s. 6.

1.7.1.2. Sâlih Amel İle Tevessül

Sâlih amel; iyi ve yararlı iş anlamında kullanılan bir terkiptir. Sâlih amel işleyen kişiye erkekse Sâlih kadınsa Sâliha denir. Kur'an bu kavramı iş ve kişi anlamında kullanmıştır. Sâliha kelimesi ayrıca temiz ve iffetli anlamında da kullanılmaktadır. Amel-i sâlih imana uygun yaşamak demektir.²¹²

İslâm âlimlerince kabul edilen tevessül çeşitlerinden ikincisi ise sâlih amel ile yapılan tevessüldür. Tevessülün bu çeşidi, kişinin Allah (c.c.) rızası için yaptığı sâlih amelini, duasının kabulü ve isteklerinin yerine gelmesi için vesile yapmasını ifade eder. İsteyeceğimizi sadece Allah'tan (c.c.) istemek ve bunu sâlih amellerle talep etmek hem hayatta güzel işler yapmaya hem de başkalarına faydalı olmaya kapı açar, ayrıca tevekkülünde pasif bir bekleyiş olmayıp aktif bir işlem olduğunu gösterir. Sâlih ameller, ihtiyaçlarımızın karşılanması için bir vesiledir. Çünkü onlar, Allah'tan (c.c.) istediklerimizin gerçekleşmesine bir sebep olduğundan ihmal edilmemelidir. Müslüman'ın, kendisini Allah'a (c.c.) sevdirecek nafil ibadetler yapması amellerini kendisine ve çevresine faydalı hale getirmesi vesile kapsamında değerlendirildiğinde son derece önemli görünmektedir.

Allah (c.c.) peygamberlerden bahsederken Kur'an'da sâlih kimseler olarak bahseder.²¹³ “Çünkü benim velim, Kitab'ı (Kur'an'ı) indiren Allah'dır (c.c.). O, bütün sâlihlere velilik eder.”²¹⁴ âyeti sâlih olmayanlarla Allah'ın (c.c.) dostluk kurmayacağına ve sâlih olup güzel işler yapanlara ülfet duyduğuna ve onların velisi olup koruyup kolladığına delalet etmektedir. Bu noktada Allah'ın (c.c.) sâlih dediği insanların iyi ve güzel işler yapması beklenir. “İnanıp sâlih ameller işleyenler için Rahmân, (gönüllere) bir sevgi koyacaktır.”²¹⁵ Allah'ın (c.c.) sâlih amel işleyenlere amellerine karşı Rahman sıfatıyla sevgi koyması çok önemli bir husustur. Sevgi muhabbeti muhabbet meşvereti oda hareketi ortaya çıkarır. Çok kere iyilikler içinde küçük hatalar görünmez hale gelir.

²¹² Kademoğlu, Mahmud Rıfat, “Sâlih”, *Şamil İslâm Ansiklopedisi*, Dergah Ofset, İstanbul, 1999, c. 7, s. 117.

²¹³ Ali İmran, 3/39-46.

²¹⁴ A'raf, 7/196.

²¹⁵ Meryem, 19/96.

*“Kim Allah’a (c.c.) ve Peygambere itaat ederse, işte onlar, Allah’ın (c.c.) kendilerine nimet verdiği peygamberlerle, sıddıklarla, şehidlerle ve iyi kimselerle birlikte dirler. Bunlar ne güzel arkadaşlardır. Bu lütuf Allah’tandır (c.c.). Hakkıyla bilen olarak Allah (c.c.) yeter.”*²¹⁶

Şevkânî’nin Taberânî, Ziyâ el-Makdisî gibi hadisçilerden naklettiğine göre bir sahâbî Peygamber’e gelmiş ve dünyayı kendisine dar eden şu endişesini dile getirmiştir: “Ey Allah’ın (c.c.) elçisi! Ben seni kendimden ve çocuklarımdan daha çok seviyorum. Evimde iken seni hatırlıyor, hasretine dayanamadığım için hemen gelip görüyor, yüzüne bakıyorum. Senin ve benim ölümümü düşündüm. Anladım ki, sen öldüğünde ve cennete girdiğinde peygamberlere mahsus yüce makamlarda bulunacaksın. Ben ise cennete girdiğimde seni göremeyeceğimden korkuyorum!” Hz. Peygamber (s.a.v.) bu sözlere cevap vermeden Cebrâil gelmiş, Allah’a (c.c.) ve resulüne itaat edenlerin cennette kimlerle beraber olacaklarını bildiren âyeti getirmiştir.²¹⁷

Sâlih amel olarak bir işin değerlendirilebilmesi için; a) Sâlih ameli yapan kişinin müslüman olması, b) Sâlih ameli iman gereği olarak yapması, c) Kur’an’a ve Sünnete uygun olması, d) Tam bir ihlas veya iyi bir niyetle yapılması gerekir.²¹⁸

İmanın merkezi kalp olarak kabul edildiğinden sâlih amel onun dışı yansıyan boyutunu ifade eder. Kur’an- Kerim’de Allah (c.c.) bu konuda Nuh’un (a.s.) oğlunun durumunu bize haber vermektedir. *“Nûh Rabbine seslenip şöyle dedi: “Rabbim! Şüphesiz oğlum da âilemdendir. Senin va’din elbette gerçektir. Sen de hükmedenlerin en iyi hükmedenisin.” Allah (c.c.), “Ey Nûh! O asla senin âilenden değildir. Onun yaptığı, iyi olmayan bir iştir. O halde hakkında hiçbir bilgin olmayan şeyi benden isteme. Ben sana cahillerden olmamanı öğütlerim” dedi. Nûh, “Rabbim! Şüphesiz ben senden hakkında bilgin olmayan şeyi istemekten sana sığınırım. Eğer beni bağışlamaz ve bana acımazsan, şüphesiz ziyana uğrayanlardan olurum” dedi.*²¹⁹

²¹⁶ Nisâ, 4/69-70.

²¹⁷ Diyanet Tefsiri, c. 2, s. 91-92.

²¹⁸ Karagöz, İsmail, *Kur’an’a Göre İnsana Verilen Görev ve Değer*, Çelik Yay. İstanbul, 1996, s. 218.

²¹⁹ Hûd, 11/45-47.

“Kim inkâr ederse, inkarı kendi aleyhinedir. Kimler de sâlih amel işlerse, ancak kendileri için (cennette yer) hazırlarlar.”²²⁰ Ayetinde Allah (c.c.) sâlih amel kavramını küfrün zıddı olarak kullanmış iman edip güzel işler yapanların ise cennete olduğunu bildirmiştir. Allah (c.c.) iman edip sâlih amel işleyenler diye birçok ayette müminlere hitap etmektedir.²²¹

Sâlih amel işlemeden bu dünyadan giden kimsenin tekrar dönme isteğinin olması ve buna izin verilmemesi konunun ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Ayetin son kısmı kötü iş yapanlara hiçbir yardımcının olmadığını vurgulamakta olup mefhumun muhalifinden iyi işler yapanların birbirlerine hem dünyevi hem de uhrevi anlamda destek olabileceğine atıf yapmaktadır. Bu sebeple iyiliği emredip kötülüklerden men etme bağlamında dünyevi bir amelin uhrevi bir katkısının olabileceği de düşünülebilir. “Ey iman edenler! Allah’a (c.c.) karşı gelmekten sakının ve doğrularla beraber olun”²²² ayeti bizleri iyilerle beraber olmayı iyilikte yarışmayı emretmektedir.

Bu noktada kendisi herhangi bir şey yapmadan başkasından destek bekleme arkasından yapılacaklara güvenme şeklinde bir yaklaşıma girilmeden hareket edilmelidir. Çünkü atalarını taklit edenlerin helak olmasıyla ilgili birçok örnek Kur’an’da zikredilmiştir. Hz Ali’nin (r.a.) “Amelinin geride bıraktığı kimseyi nesebi öne geçirmez.” sözü de hatırdan çıkarılmamalıdır.

İşlenen sâlih amel ile tevessül edildiğinde Allah’a (c.c.) bir vesileyle tevessülde bulunulmuş olur. Nitekim Rabbimiz de bizden bunu istemektedir: “Ey iman edenler! Allah’tan (c.c.) korkun ve O’na yaklaşımaya vesile arayın.” Ayette geçen “vesile”, bazı âlimler tarafından “iman ve sâlih amel” şeklinde yorumlanmıştır.²²³ Sâlih amel ise akıl ve din bakımından iyi, güzel ve hayırlı görülen iş ve davranışlardır. Buna göre bir mü’min, “Allah’ım (c.c.) Sana imanım ve sevgim, peygamberine olan bağlılığım, senin rızan için yaptığım şu iş vesilesiyle, şu davranışım hürmetine duamı kabul eyle, beni bağışla, şu ihtiyacımı gider” ve benzeri

²²⁰ Rum, 30/44.

²²¹ Bkz. Bakara, 2/277; Yunus, 10/9; Hûd, 11/23.

²²² Tevbe, 9/119.

²²³ Atıyye, İzzet Ali, *el-Bid’a: Tahdîduhâ ve Mevki’u’l-İslâmi Minhâ*, Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, Beyrut, 1980, s. 375.

cümlerle tevessülde bulunarak dua edebilir. Kur'an-ı Kerim'de bu tür bir tevessülün caiz oluşuna delil olan pek çok ayet-i kerime vardır.²²⁴ Ayeti kerimelerden anlaşıldığına göre vesileden maksat, iman edip rızasına uygun ameller yaparak Allah'a (c.c.) manevî bakımdan yaklaşılmaya çalışmaktır. Nitekim Kur'an'da mü'minlere sabır ve namazı vesile yaparak Allah'tan (c.c.) yardım istemeleri emredilmektedir. Ayrıca iman ve itaati vesile ederek Allah'tan (c.c.) mağfiret dilemeyi öğreten ayetler ile Fatıha suresindeki “(Rabbimiz!) Ancak sana kulluk eder, yalnız senden yardım dileriz.”²²⁵ ifadesinin ardından Allah'tan (c.c.) doğru yola iletmesi istenen ayetlerin de sâlih amelle tevessülde bulunmaya işaret ettiği bildirilmiştir.²²⁶

Sâlih amel ile tevessül, Kur'an-ı Kerim'in yanı sıra hadis-i şeriflerde de yer almaktadır. Bu tür tevessüle hadislerde bahsedilen mağara ehli üç kişinin hali güzel bir örnektir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.) bu hadiseyi doğrulayıp kabul etmiş ve övgü makamında anlatmıştır. Hadiste bildirildiğine göre üç kişi bir yolculukta yağmura tutulurlar ve dağda bir mağaraya sığınurlar. Onlar mağaraya girdikten sonra dağdan bir kaya düşer ve mağaranın kapısını kapatır. Bunun üzerine yolculardan her biri, işledikleri sâlih amelleri vesile yaparak Allah'a (c.c.) dua eder. Onlardan birisi, ana-babasına yaptığı iyilikle, diğeri kendisini zinadan korumasıyla, üçüncüsü ise yanında çalıştırdığı işçiye yaptığı iyilikle tevessül eder. Allah (c.c.) da onların dualarını kabul eder, mağaranın kapısındaki kaya açılır ve böylece mağaradan çıkıp giderler.²²⁷

Görüldüğü üzere sâlih amel ile yapılan tevessülün bu çeşidi, kişinin Allah (c.c.) rızası için yaptığı sâlih amelini, duasının kabulü ve isteklerinin yerine gelmesi için şefaathane kılmasıdır. Cenab-ı Hakk'tan sâlih amellerle tevessülde bulunmak, istenilen şeyin yerine gelmesini gerektiren meşru bir tevessüldür. Sâlih ameller,

²²⁴ “Ey Rabbimiz! Biz gerçekten iman ettik, günahlarımızı bağışla ve bizi ateş azabından koru!..” (Al-i İmran, 3/16); “Rabbimiz! Doğrusu biz, ‘Rabbimize inanın!’ diyerek, imana çağırılan bir davetçiyi işitip iman ettik. Rabbimiz! Günahlarımızı bağışla, kötülüklerimizi sil ve bize iyilerin ölümünü nasip et.” (Al-i İmran, 3/193); “Kullarım arasında, ‘Rabbimiz! Biz iman ettik; bizi affet, bize acı! Sen merhametlilerin en iyisisin’ diyen bir kesim de şüphesiz vardı.” (Mü ‘minun, 23/109). Ayrıca bkz.: Bakara, 2/127-128, 28; Al-i İmran, 3/7-8, 52-53, 136-138, 191-195; İbrahim, 14/37; Yunus, 10/85-86.

²²⁵ Fatıha, 1/5.

²²⁶ Ebü’s-Sena Şihâbuddin Mahmud b. Abdullah el-Âlusî el-Bağdâdî, *Ruhü’l-Meâni*, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Berut, 2014, s. 151.

²²⁷ Buharî, Müzâraa, 13; Müslim, Zikr, 100.

ihtiyaçlarımızın karşılanması için bir vesiledir. Çünkü onlar, Allah'tan (c.c.) istediklerimizin gerçekleşmesine bir sebeptir. Bundan dolayı Müslüman'ın, kendisini Allah'a (c.c.) sevdirecek nafile ibadetler yapması vesile kapsamında değerlendirilmiştir.²²⁸

1.7.1.3. Hayatta Olan Sâlih Kişilerin Duası İle Tevessül

Âlimlerin meşrû gördükleri başka bir tevessül çeşidi ise dünyevi bir ihtiyacın karşılanması veya günahların bağışlanması için hayatta olan muttaki ve sâlih kimselerin duasıyla Allah'a (c.c.) tevessülde bulunmaktır. Zira Kur'an-ı Kerim'de yukarıda da zikredildiği üzere mü'minlere Allah'a (c.c.) yakın olmak için vesile aramaları emredilmiştir. Allah'a (c.c.) yaklaşma vesilelerinin başında ise hiç şüphesiz Hz. Peygamber (s.a.v.) gelir.²²⁹ Zira Hz. Muhammed (s.a.v.), "*Makam-ı Mahmud*" un sahibi olarak Allah (c.c.) nezdinde en büyük şefa'at edicidir, mertebe bakımından bütün mahlukatın ve peygamberlerin en yücesidir.²³⁰ Nitekim Kur'an'da onun bütün insanlar için sırf bir rahmet vesilesi olarak gönderildiği bildirilmiş,²³¹ Allah'ı (c.c.) seven mü'minin peygamberine tabi olup itaat etmesi emredilmiştir. Allah (c.c.) tarafından sevilme için ona tabi olmak şart koşulmuş²³² ve haddini aşmış günah işleyen günahkarların günahlarından pişmanlık duyup Hz. Peygamber'i (s.a.v.) vesile ederek af diledikleri takdirde affedilecekleri²³³ haber verilmiştir. Fahreddin Râzi'ye göre bu âyette (Nisâ, 4/64) münafıkların durumuna işaret edilmektedir. Onların bile affolunabilecekleri açıkça ifade edilmekte iken samimi mü'minler için böyle bir hal, af için çok daha uygundur. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) onlar için mağfiret talep etmesi, bu talebin Allah (c.c.) katında kabul edilmesine vesile teşkil etmektedir.²³⁴ Bu maksatla Allah (c.c.) Hz. Peygamber'e (s.a.v.) hem kendisinin hem de erkek ve kadın bütün mü'minlerin günahının affolması için dua etmesini emretmiştir.²³⁵

²²⁸ Taberi, *et-Tefsir*, s. 404.

²²⁹ İbn Teymiyye, Abu'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed, *Kâ'ide-i Celile fi't-Teveşşül ve'l-Vesile*, Beyrut, 1390, s. 7.

²³⁰ İbn Teymiyye, *Kâ'ide*, s. 5-6.

²³¹ Enbiya, 21/107.

²³² Âl-i İmrân, 3/31.

²³³ Nisâ, 4/64.

²³⁴ Râzî, *Tefsir-i Kebir*, İstanbul, c. X, s. 130.

²³⁵ Muhammed, 47/19.

Ayrıca Kur'an'da bildirildiğine göre kıskançlıkları yüzünden Hz. Yusuf'u (a.s.) kuyuya atan kardeşleri, önce babaları Hz. Yakup'a (a.s.) onun bir kurt tarafından yenildiğini söylemiş, fakat bir süre sonra yaptıkları çirkin iş ortaya çıkınca babalarından günahları için Allah'tan (c.c.) mağfiret dilemesini istemişler Hz. Yakup (a.s.) da onların bu isteğine olumlu karşılık vermiştir.²³⁶

Bu vb. âyetlerden anlaşılmaktadır ki mü'minlerden bazılarının duaları, diğerlerine göre Allah (c.c.) katında daha makbuldür. O halde insanların, maddî-mânevî ihtiyaçları için sâlih kimselerin dualarıyla tevessülde bulunmaları faydasız ve abes değildir. Şüphesiz bu insanlar arasında ilk sırayı peygamberler almaktadır. Onların bulunmadığı zamanlarda muttaki ve sâlih kimselere bu maksatla başvurulması, Kur'an'ın tavsiyelerine uygun bir harekettir.²³⁷ Nitekim hadis kaynaklarında Ashab-ı Kiramın, zaman zaman Hz. Peygamber'e (s.a.v.) müracaat ederek kendileri için dua istedikleri, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) de ashabına kendisiyle tevessülde bulunmalarını öğrettiği bildirilmektedir.²³⁸

Şam'da kuraklık meydana geldiğinde Hz. Muaviye b. Ebi Süfyan (r.a.) ve Şam halkı yağmur duasına çıkarlar. Hz. Muaviye (r.a.), minberde iken Hz. Yezid b. Esved el-Cüreşi'yi (r.a.) yanına çağırıp onunla tevessül ederek: "*Allah'im (c.c.)! Bugün aramızdaki en hayırlımız ve en fazilemizi aracı kılarak Senden şefaah diliyoruz. Allah'im (c.c.) ! Yezid b. Esved el-Cüreşi vesilesiyle Senden şefaah talep ediyoruz.*"²³⁹ şeklinde dua eder. Daha sonra Hz. Yezid'den (r.a.) ellerini kaldırıp dua etmesini ister. Hz. Yezid (r.a.) ve diğer Müslümanlar ellerini semaya kaldırıp dua ettikten kısa bir süre sonra Allah (c.c.) yağmur lutfeder.²⁴⁰ Bundan dolayıdır ki âlimler, "*Dindar ve sâlih kimselerle yağmur duası yapmak müstehaptır. Hz. Peygamberin (s.a.v.) ehl-i beytinden olursa daha iyi olur.*" demişlerdir. Rivâyetlerden de anlaşılmaktadır ki, şefaah (yardım) isteme ve tevessül etmenin hakikati, ilgili kişinin duasıyla tevessülde bulunmaktır.

²³⁶ Yusuf, 12/98.

²³⁷ Âlûsî, a.g.e., c. VI, s. 183.

²³⁸ Nesâî, Ebû Abdîrrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb, *Kitâbü's-Süneni'l-Kübrâ*, thk. Abdülgaffar Süleyman el-Bündari-Seyyid Kesrevi Hasen, Beyrut, 1991, c. VI, s. 169.

²³⁹ Nesâî, a.g.e., s. 170-171.

²⁴⁰ Atıyye, a.g.e., s. 335.

Bir mü'minin, sâlih kişilerden içinde bulunduğu sıkıntılardan kurtulmak, arzu ettiği bir hedefe ulaşmak için dua istemesinde ve onları vesile ederek Allah'tan (c.c.) duasının kabul olmasını ümit etmesinde bir mahzur sezinlenmemektedir.

1.7.2. Hakkında İhtilaf Edilen Tevessül ve Vesile Çeşitleri

Özellikle aşağıda belirtilen başlıklarda verilen tevessül çeşitleri tarih boyunca çeşitli sebeplerle tartışmalara yol açmıştır. Tartışmaların nedenlerini ise şu şekilde sıralamak mümkündür:

- a) Tevessülde bahsi geçen şahsın kime göre sâlih bir kul olduğu konusudur. Ayrıca “ *Hiçbir günahkâr başkasının günah yükünü yüklenemez.*²⁴¹
- b) Tevessülde adı geçen kişiye aşırı derecede önem atfedilmesi veya bu konunun öne çıkarılması zamanla insanlarda amel zayıflamasına sebebiyet verme ve kişilerin konumlarını değiştirme riski taşımaktadır.
- c) Zaman zaman bu konu yeterince bilince sahip olmayan kişilerce din şeklinde algılanarak dinin aslının eksik anlaşılmasına sebebiyet verebilir.
- d) Şirk boyutuna taşınacak yanının olduğu unutulmamalıdır.
- e) Tevessülü yanlış anlayan bireyler farklı merkezlerden medet bekler hale gelebilirler.

Tevessülün bu çeşidi, mü'minin, bir ihtiyacını karşılamak istediğinde veya şiddetli bir sıkıntıya büyük bir musibete uğradığında içinde bulunduğu durumdan kurtulmak için ilim, takva ve fazilet sahibi olduğuna inandığı kişi veya kişilerin Allah (c.c.) nezdindeki mertebelerini vesile edinerek Allah'tan (c.c.), yaptığı duanın kabul edilmesini istemesidir. Bunun da birkaç çeşidi vardır:²⁴²

1.7.2.1. Şahıs İle Tevessül

Allah (c.c.) katında kıymeti olan peygamber, veli , şehit, sıddık vb. kişilerin çeşitli şekillerde aracı kılınarak gerçekleştirilen bir tevessül çeşitidir.

Âlimlerin tevessülle ilgili olarak farklı fikirler ortaya koydukları ve ciddi tartışmaların olduğu konuların başında muttaki, sâlih kimselerin huzurunda,

²⁴¹ Fâtır, 35/18; Necm, 53/38.

²⁴² İbn Teymiyye, *Kâ'ide*, s. 67.

gıyabında veya ölümünden sonra onların, Allah (c.c.) katındaki mertebeleri, makamları, hürmetleri, hatırları vesile edilerek yapılan tevessül gelir. Tevessülün bu çeşidi, mü'minin, bir ihtiyacını karşılamak, şiddetli bir sıkıntıya veya büyük bir musibete uğradığında içinde bulunduğu durumdan kurtulmak için ilim, takva ve fazilet sahibi olduğuna inandığı kişi veya kişilerin Allah (c.c.) nezdindeki mertebelerini vesile edinerek Allah'tan (c.c.), yaptığı duanın kabul edilmesini istemesidir. Bunun da birkaç çeşidi vardır.

1.7.2.2. Allah (c.c.) Katındaki Mertebe İle Tevessül

Peygamberler ve sâlih kimselerin Allah (c.c.) nezdindeki mertebesi ile tevessül konusunda delil olarak gösterilen naslar üzerinde farklı yorumlar yapılmıştır. Bunlardan birkaç tanesi üzerinde duracak olursak:

Hz. Enes b. Malik'ten (r.a.) gelen bir rivâyette, bir kuraklık zamanında Hz. Ömer (r.a.), Hz. Peygamber'in (s.a.v.) amcası Hz. Abbas'ı (r.a.) vesile edip *"Allah'im (c.c.)! Kuraklık zamanlarında, Peygamberimizle sana tevessül ederdik, sen bize yağmur verirdin. Şimdi de Peygamberimizin amcası ile Sana tevessül ediyoruz, bize yağmur ver."* şeklinde dua ederek Cenab-ı Hakk'dan yağmur istemiş ve yağmur yağmıştır.²⁴³ İbn Ömer'in rivâyetine göre Hz. Ömer (r.a.), bu olayda *"Ey Allah'im (c.c.)! Bu peygamberinin amcası Abbas'tır (r.a.). Sana onunla teveccüh ediyoruz, bize yağmur ver."*²⁴⁴ şeklinde dua eder ve daha sonra insanlara hitap ederek Allah Resülü'nün (s.a.v.) bir evladın babasına verdiği değer ve önem gibi Hz. Abbas'a (r.a.) değer verdiğini söyler; bundan dolayı Müslümanlara Hz. Abbas'a (r.a.) tabi olmalarını ve başlarına gelecek musibetlerin giderilmesi için onu vesile ve şefaathçi kılmalarını tavsiye eder.

Bu rivâyet, zat ile tevessülü kabul etmeyenler tarafından tevile tabi tutulmuştur. Onlar, bu rivâyetin Hz. Peygamberin (s.a.v.) ve Hz. Abbas'ın (r.a.) duası ile tevessül anlamına geldiğini söylemişlerdir. Aynı zamanda onlara göre, bu olayda, daha üstün bir konumda olan Hz. Peygamber (s.a.v.) yerine Hz. Abbas (r.a.) ile tevessül olunması, hayatta iken Hz. Peygamber (s.a.v.) ile yapılan tevessülün vefat ettikten sonra imkânsız hale geldiğini göstermektedir.²⁴⁵

²⁴³ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, İstanbul, 2017, c. V, s. 92.

²⁴⁴ Buharî, *İstiskâ*, 3.

²⁴⁵ İbn Teymiyye, *Kâ'ide*, s. 137.

Zat ile tevessülü kabul edenler ise Hz. Ömer'in (r.a.) sözünü te'vil etmeden metnin açık ifadesini dikkate almışlardır. Onlara göre bu rivâyet, sahabenin sâlih kimse yani Hz. Abbas (r.a.) ile tevessülünü gösteren açık bir delildir. Hz. Ömer'in (r.a.) “*Biz Peygamberimiz ile sana tevessül ederdik*” ifadesi sahabenin, hem Hz. Peygamber (s.a.v.) hayatta iken; hem de vefatından sonra onunla tevessülde bulduklarını gösterir. Nitekim Zahid el-Kevseri'ye (ö. 1371/1952) göre Hz. Peygamber (s.a.v.) ile tevessülü sadece hayatıyla sınırlandırmak doğru değildir. Zat ile tevessülü reddedenlerin yaptıkları yorum, mesnedi olmayan bir tevil olarak görünmektedir. Bu da sahih ve sarîh sünneti reyle iptal edip değiştirmek anlamına gelir.²⁴⁶ Zira Hz. Ömer'in (r.a.) tatbikatı, Hz. Peygamber (s.a.v.) ile olduğu gibi onun hayatta olan yakınıyla da tevessülün caiz olduğunu gösterir. “*Peygamberimizin amcası*” ifadesiyle tevessül, Hz. Abbas'ın (r.a.) Hz. Peygamber'e (s.a.v.) yakınlığı ve onun yanındaki konumuyla tevessül anlamına gelir. Böylelikle bu tevessül, aynı zamanda Hz. Peygamber (s.a.v.) ile tevessül anlamına gelir.²⁴⁷ Onlara göre Hz. Peygamber (s.a.v.) ile hayatında tevessül sabit olduğu gibi vefatından sonra ondan başkasıyla da sahabenin icma ile tevessül gerçekleşmiştir. Çünkü bu olayda sahabeden hiç biri, Hz. Ömer'in (r.a.) Hz. Abbas (r.a.) ile tevessülünü yadırgamamış ve karşı çıkmamışlardır. Sahabe icma ettiği halde tevessülün cevazını sadece Hz. Peygamber'e (s.a.v.) tahsis etmek anlamsızdır. Ayrıca ilim ve fazilet sahibi bir zat ile tevessül, gerçekte onun sâlih amelleri ve üstün meziyetleriyle tevessül demektir. Çünkü fazilet sahibi olan kişi, ancak yaptığı amelleriyle faziletli olur. Dolayısıyla “*Allah (c.c.)'im, ben filan âlim ile Sana tevessül ediyorum*” diyen kimse, onun sahip olduğu ilim ve amel ile tevessül etmiş olmaktadır.²⁴⁸

Netice olarak Hz. Ömer'in (r.a.) dilimizde “*Peygamberimizin amcasının hatırına, hürmetine*” şeklinde ifade edilen Hz. Abbas (r.a.) ile tevessülün öncelikle onun zatı, yani Allah Resülü'ne (s.a.v.) olan yakınlığı; aynı zamanda imanı ve yaptığı sâlih amelleri sebebiyle Allah (c.c.) nezdindeki değeri, mertebesi ve konumu ile tevessül manasına geldiği anlaşılmaktadır.²⁴⁹ Farklı zamanlarda gerçekleşen²⁵⁰ bu

²⁴⁶ Kevserî, Muhabbed Zâhid, *el-Makâlât*, Rihle Kitap, İstanbul, 2015, s. 469.

²⁴⁷ Kevserî, *el-Makâlât*, ss. 467-470.

²⁴⁸ Şevkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed, *ed- Dürü'n-Nadid fi İhlâs-iKelimetit-Tevhîd*, nşr. Hâlid Abdüllatif, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1991, s. 148.

²⁴⁹ İbn Hacer, a.g.e., s. 184.

olaydan, Hz. Abbas'ın (r.a.) fazileti, Hz. Ömer'in (r.a.) tevazuu, ehl-i beyt ve sâlih kimseleri vesile edinerek ve onları şefaathî kılarak Allah'tan (c.c.) yağmur istemenin müstehap oluşu²⁵¹ gibi hükümler çıkarılmıştır.

Hz. Osman b. Huneyf'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre şöyle demiştir: *“A'ma bir adam, Peygamber (s.a.v.)'e gelerek: 'Benim için Allah'a (c.c.) dua et, bana afiyet versin (gözümü iyileştirsin.)' diye dilekte bulundu. Efendimiz (s.a.v.): 'Dilersen bu hastalığın mükafatını kendin için âhirete bırakırsın. Bu daha hayırlıdır. Ve eğer dilersen ben dua ederim.' buyurdu. Adam: 'Dua et' dedi. Bunun üzerine Peygamber (s.a.v.) adama güzelce abdest almasını, iki rekat namaz kılmasını ve şu dua ile dua etmesini emretti: 'Allah'im (c.c.)! Şüphesiz ben, Senden isterim ve rahmet Peygamberi olan Muhammed (s.a.v.) ile Sana yönelirim. Ey Muhammed (s.a.v.)! Bu ihtiyacımın yerine getirilmesi için (Senin yardımın) ile Rabb'ime yöneldim. Allah'im (c.c.)! Onu (s.a.v.) hakkımda şefaathî eyle.”*²⁵² Zat ile tevessülü kabul etmeyenler, bu hadisin sahih olduğunu kabul etmekle birlikte Hz. Ömer'in (r.a.) Hz. Abbas'ı (r.a.) vesile ederek yağmur istediği hadiste olduğu gibi, bu hadisin de zat ile değil dua ve şefaathî nitelikli bir tevessül olduğunu ileri sürerler.²⁵³ Ayrıca İbn Teymiyye, her ne kadar bazı sahabiler Hz. Peygamber'in (s.a.v.) zatıyla tevessülü meşrû kabul etseler de ileri gelen ashabin meşrû kabul etmedikleri gerekçesiyle bu hadisin zat ile tevessüle delil teşkil etmeyeceğini söyler.²⁵⁴ Fakat Elbani, konuya ilim ahlakını gerekçe göstererek biraz daha esnek yaklaşır ve a'ma kişinin gerçekten Allah Resulü'nün zatı ile tevessülde bulunmuşsa bu tevessül çeşidinin sadece Hz. Peygamber'e (s.a.v.) has bir hüküm olacağını; diğer peygamberler ve sâlihlerin bu hükme dahil olmayacağını belirtir.²⁵⁵

Osman b. Huneyf'in (r.a.) rivâyet ettiği hadisin sıhhati hakkında, zat ile tevessülü kabul edenlerle etmeyenler ittifak etmektedirler. İhtilaf edilen nokta ise ilgili hadisin fiili tatbikatını gösteren ve vefatından sonra Hz. Peygamber (s.a.v.) ile tevessülü ortaya koyan Taberânî kaynaklı hadisedir.²⁵⁶ Hz. Osman'ın (r.a.) hilafet

²⁵⁰ Şevkânî, *Neylû'l-Evtâr min Ehâdis-i Seyyidi'l-Ahyar Şerhu Münteka'l-Ahbâr*, thk. Tâhâ Abdurrauf Sa'd-Mustafa Muhammed Hevarî, Mısır, 1398/1978, s. 9.

²⁵¹ İbn Hacer, a.g.e., s. 184.

²⁵² İbn Mâce, *İkame*, 189; Tirmizî, IV, 281-282.

²⁵³ İbn Teymiyye, *Kâ'ide*, s. 114.

²⁵⁴ A.g.e., s. 104-108.

²⁵⁵ Elbânî, Muhammed Nasıruddin, *et-Teveşşül Envâuhû ve Ahkâmuhû*, Beyrut, 1406. s. 83.

²⁵⁶ Güler, Zekeriya, “Vesile ve Teveşşül Hadislerinin Kaynak Değeri”, *İlam Araştırma Dergisi*, Sayı: 1, Cilt: 2, Ocak-Haziran, İstanbul, 1977, s. 95.

döneminde meydana gelen söz konusu olay şudur: Osman b. Huneyf'ten rivâyet edildiğine göre adamın biri halife Hz. Osman'a (r.a.) bir ihtiyacı için birkaç kez başvurmasına rağmen halife (belki de o günlerde çok yoğun olmasından dolayı) kendisiyle ilgilenip yardımcı olamaz. Derken o kişi günün birinde Osman b. Huneyf ile karşılaştığında durumunu ona anlatarak dert yanar. Bunun üzerine Osman b. Huneyf, o kişiye abdest alıp mescide giderek iki rekat namaz kılmasını, sonra Hz. Peygamber'in (s.a.v.) a'maya öğrettiği duayı okumasını tavsiye eder. Bu tavsiyeyi yerine getiren adam, tekrar halifeyle görüşmeye gider. Bu kez ilgili görevli onu halifenin huzuruna çıkarır. Hz. Osman (r.a.), onunla güzelce ilgilenir, ihtiyacını karşılar ve “*Şu vakte kadar senin ihtiyacını hatırlamamıştım, bundan sonra başka bir ihtiyacın olursa bize gel!*” der. Hz. Osman'ın (r.a.) yanından çıktıktan sonra Hz. Osman b. Huneyf (r.a.) ile karşılaşan adam, “*Allah (c.c.) senden razı olsun. Sen halifeyle konuşuncaya kadar işimle ilgilenmiyordu.*” der. O da yemin ederek halife ile onun hakkında konuşmadığını, onun kendisiyle ilgilenmesinin sebebinin Allah Resulü (s.a.v.) ve O'nun amaya öğrettiği dua olduğunu söyler.²⁵⁷ Taberânî'nin sahih olduğunu bildirdiği²⁵⁸ bu rivâyet, zat ile tevessülü benimseyenlerin görüşlerini destekledikleri farklı bir delildir. Her ne kadar bu rivâyet, senet ve metin yönünden çeşitli tenkitlere uğramışsa da²⁵⁹ zat ile tevessülü savunanlar, hadisin merfu (ittifakla sahih) olan kısmının zat ile tevessül konusunda delil olarak yeterli olduğunu ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) amaya tevessül tatbikatını öğretmesinin, onun her halükarda meşrû olduğunu gösterdiğini bildirmişlerdir.²⁶⁰

Nitekim Kur'an'da, “*(Ey Muhammed!) Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.*”²⁶¹ ifadesi ile onun bütün insanlar için sırf bir rahmet vesilesi olarak gönderildiği bildirilmiştir. “*De ki: “Eğer Allah'ı (c.c.) seviyorsanız bana uyun ki, Allah (c.c.) da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Çünkü Allah (c.c.) çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.*”²⁶² ayeti de Allah'ı (c.c.) seven mü'minlerin

²⁵⁷ Taberânî, Ebü'l-Kasım Süleyman b. Ahmed b. Eyyub, *el-Mu'cemü's-Sağir*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1983, s. 183-184.

²⁵⁸ Taberânî, a.g.e., s. 183-184.

²⁵⁹ Elbânî, *Tevessül*, s. 96-99.

²⁶⁰ Gumarî, Ebü'l-Fazl Abdullah b. Muhammed b. es-Siddik, *İrğamü'l-Mübtedü'l-Garbi bi Cevazi't-Tevessüli bi'n-Nebiyy*, Dâru'l-İmâmi'n-Nevevî, Amman, 1992, s. 18-19.

²⁶¹ Enbiya, 21/107.

²⁶² Al-i İmran, 3/31.

peygamberine tabi olup itaat etmesini emretmektedir. Allah (c.c.) tarafından sevilme için ona tabi olmak şart koşulmuş ve Allah'ın (c.c.) rahmeti bu şarta bağlanmıştır.

*“Kendi işledikleri yüzünden başlarına bir musibet geldiği, sonra da “Biz iyilik etmek ve uzlaştırmaktan başka bir şey istememiştik” diye Allah’a (c.c.) yemin ederek sana geldikleri zaman halleri nasıl olur? Onlar, Allah’ın (c.c.) kalplerindekini bildiği kimselerdir. Öyleyse onlara aldırma. Onlara öğüt ver ve onlara, kendileri hakkında etkili ve güzel söz söyle. Biz her peygamberi sırf, Allah’ın (c.c.) izni ile itaat edilmek üzere gönderdik. Eğer onlar kendilerine zulmettikleri zaman sana gelseler de Allah’tan (c.c.) günahlarının bağışlanmasını dileseler ve Peygamber de onlara bağışlama dileseydi, elbette Allah’ı (c.c.) tövbeleri çok kabul edici ve çok merhametli bulacaklardı.”*²⁶³

Bu ayetlerde ise Medine toplumunda ortaya çıkan bir grup olan Münafıklarla ilgili olarak haddini aşmış günah işleyen günahkarların günahlarından pişmanlık duyup Hz. Peygamber’i (s.a.v.) vesile ederek af diledikleri takdirde affedilecekleri haber verilmiştir. Fahreddin er-Râzî’ye (ö. 606/1209) göre bu ayette (Nisâ, 4/64) münafıkların durumuna işaret edilmektedir. Onların bile affolunabilecekleri açıkça ifade edilmekte iken samimi mü’minler için böyle bir hal, af için çok daha uygundur. Resulullah’ın onlar için mağfiret talep etmesi, bu talebin Allah (c.c.) katında kabul edilmesine vesile teşkil etmektedir.²⁶⁴

*“Bil ki Allah’tan (c.c.) başka hiçbir ilâh yoktur. Hem kendinin, hem de inanmış erkek ve kadınların günahlarının bağışlanmasını dile! Allah (c.c.) gezip dolaştığınız yeri de, içinde kalacağınız yeri de bilir.”*²⁶⁵ Bu maksatla Allah (c.c.) Hz. Peygamber’e (s.a.v.) hem kendisinin hem de erkek ve kadın bütün mü’minlerin günahının affolması için dua etmesini emretmiştir.

Bu tür ayetlerden anlaşılmaktadır ki mü’minlerden bazılarının duaları, diğerlerine göre Allah (c.c.) katında daha makbuldür. O halde insanların, maddî-manevî ihtiyaçları için sâlih kimselerin dualarıyla tevessülde bulunmaları faydasız ve abes değildir. Şüphesiz bu insanlar arasında ilk sırayı peygamberler almaktadır. Onların bulunmadığı zamanlarda muttaki ve sâlih kimselere bu maksatla

²⁶³ Nisâ, 4/62-64.

²⁶⁴ Râzî, Fahreddin, *Tefsir-i Kebir*, Huzur Yayın Dağıtım, İstanbul, c. X, s. 130.

²⁶⁵ Muhammed, 47/19.

başvurulması, Kur'an'ın tavsiyelerine uygun bir harekettir.²⁶⁶ Nitekim hadis kaynaklarında sahabenin, zaman zaman Allah Resulü'ne (s.a.v.) müracaat ederek kendileri için dua istedikleri, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) de ashabına kendisiyle tevessülde bulunmalarını öğrettiği bildirilmektedir.²⁶⁷

İbn Teymiyye ve onunla aynı görüşü paylaşan âlimler, hiçbir varlığın Allah (c.c.) üstünde bir hakkı bulunmadığından dolayı peygamber, velî ve sâlih kimselerin Allah (c.c.) nezdindeki hakkı ile tevessülde bulunmanın meşrû olmadığını söylemektedirler. Onlara göre “*Allah’ım (c.c.)!; Hz. Muhammed’in (s.a.v.), filan velînin veya sâlih kulunun hakkı için, onun hürmetine duamı kabul eyle, şu ihtiyacımı gider veya içinde bulunduğum şu durumdan beni kurtar.*” şeklindeki ifadeler Allah’a (c.c.) yemin manası taşımaktadır ve bu tür bir tevessülde bulunan kişi şirke düşer.²⁶⁸

Ehl-i sünnet’in genel anlayışına göre de hiç kimsenin Kur’an’da belirtilenler hariç Allah (c.c.) üzerinde herhangi bir hakkı bulunmamaktadır.²⁶⁹ Malikü'l-Mülk olan Allah (c.c.), icraat ve tasarruflarında mutlak irade ve ihtiyar sahibidir. Ancak dua ve tevessül esnasında “*hakkı için*” ifadesinin kullanılabileceği görüşünde olan âlimlerin de bunu dikkatten uzak tutmadıkları anlaşılmaktadır.²⁷⁰ Nitekim Sübkî (ö. 756/1355), konuya delil olarak gösterilen hadislerden biri olan ve Ebû Said el-Hudrî’den (r.a.) rivâyet edilen hadis-i şerifte²⁷¹ geçen “*hak*” kelimesinin “*rütbe ve mertebe*” manasına geldiğini ifade eder. Sübkî, açıklamasının devamında bununla Allah’ın (c.c.) lütuf ve keremiyle yaratıklara ihsan ettiği hak olduğunu belirterek “*Burada “hak” ile kastedilen şey vacip değildir. Çünkü Allah (c.c.) üzerine hiçbir şey vacip olmaz. Dua ve tevessül esnasında hakk kelimesinin kullanılmaması yönünde bazı fakihlerden nakledilen sözler de bu manaya hamledilir.*”²⁷² açıklamasını yapar. İzzüddin b. Abdisselam es-Sülemi (ö. 660/1262) ise böyle bir tevessülün sadece Hz. Peygamber’le (s.a.v.) sınırlı olacağını belirtir.²⁷³ Ancak

²⁶⁶ Âlûsi, a.g.e., c. VI, s. 183.

²⁶⁷ Nesai, Ebu Abdîrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb, *Kitâbü’s-Süneni’l-Kübrâ*, thk. Abdülğaffar Süleyman el-Bündari-Seyyid Kesrevi Hasen, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1991, c. VI, s. 169.

²⁶⁸ İbn Teymiyye, *Kâ’ide*, ss. 50,168.

²⁶⁹ Kevserî, a.g.e., ss. 163-165.

²⁷⁰ Çeker, a.g.e., s. 101.

²⁷¹ Kevserî, a.g.e., s. 162.

²⁷² İbn Teymiyye, *Kâ’ide*, s. 72.

²⁷³ Güler, a.g.e., s. 97.

Şevkânî, “Şayet a’ma hadisi sahih ise sadece Resulullah ile tevessül caiz olur.” diyen İzzüddin b. Abdisselam’ı bu görüşünden dolayı tenkit eder ve tevessülün cevazını yalnız Hz. Peygamber’e (s.a.v.) tahsis etmenin bir gerekçesi olmadığını belirtmektedir.²⁷⁴ Fakat rivâyette bu tür bir tevessülün sadece a’maya has olduğunu gösteren bir delil veya karine bulunmamaktadır. Bundan dolayı rivâyetin “Resulullah’ın (s.a.v.) hayatında ve huzurunda” diye sınırlandırılıp “vefatından sonra veya gıyabında” söz konusu olmadığını veya vefatından sonra tevessülün yalnız Hz. Peygamber’e (s.a.v.) has olduğunu ileri sürmek, inhisarcı bir görüş olarak değerlendirilebilir.²⁷⁵ Zira olayın şahidi Osman b. Huneyf’in (r.a.) a’madan sonra Hz. Osman (r.a.) döneminde bir başka kişiye aynı dua ile tevessülde bulunmasını tavsiye etmesi de bunu göstermektedir. Bu açıklamalara göre “Allah’ım (c.c.)! Senden isteyenlerin Senin nezdindeki hakkı için Senden şunu diliyorum.” şeklinde yapılan bir duanın, “Allah’ım (c.c.)! İsteğimin yerine gelmesi için Senden isteyenlere engin rahmet, kerem ve ihsanıyla lütfettiğin Senin katındaki makam ve mertebelerini vesile ederek Senden istiyorum.” şeklinde anlaşılması uygun olacaktır.²⁷⁶

Netice olarak, “sâlih kişilerin hakkı ve hürmeti için” şeklinde tevessülde bulunan her mü’min, hiçbir kimsenin Allah’tan (c.c.) herhangi bir alacağı ol(a)mayacağını biliyor olsa gerektir. Böyle bir tevessülün Allah’a (c.c.) yemin manası taşıdığı zorlamalı bir tevil gibi görünmektedir. Dolayısıyla Sübki’nin de açıkladığı gibi maksat, rütbesi ve mertebesi”ni ifade etmek olduktan sonra bu tür bir tevessülün tevhid açısından herhan bir mahzuru olmasa gerektir. Fakat dua edilirken istenen şey Allah’tan (c.c.) değil de bizzat ölünün kendisinden istenirse bunu da caiz görmek asla mümkün değildir.

1.7.2.3. Vefat Eden Peygamberler ve Sâlih Kimseler İle Tevessül

Tasavvuf erbabı, ilk sûfilerden bu yana hayatlarında olduğu gibi, vefatlarından sonra da Peygamberler ve sâlih kullar ile Allah’a (c.c.) tevessül etmenin, onların hürmetine duaların kabulünü istemenin caiz ve güzel bir davranış

²⁷⁴ Şevkânî, *ed-Dürri’n-Nadîd*, s. 5.

²⁷⁵ Güler, a.g.e., s. 97.

²⁷⁶ A.e., s. 101.

olduğunu savunmuşlar ve uygulamışlardır.²⁷⁷ Fakat bu tür tevessül konusunda âlimler arasında büyük tartışmalar yaşandığı görülmektedir. Bu konudaki tartışmanın sebebinin tevessülle istiğâseyi aynı anlamda ele almaktan kaynaklandığı anlaşılmaktadır.²⁷⁸ Zira İbn Teymiyye ve aynı görüşte olan âlimler, bir Müslüman'ın Hz. Peygamber'i (s.a.v.) vesile edinerek Allah'tan (c.c.) kendisine nimet ve rahmet lütfetmesini veya değişik zararlardan korumasını istemesini caiz olarak görürken herhangi bir ihtiyacı elde etmek veya sıkıntıdan kurtulmak (istimdâd, istiâne, istiğâse) maksadıyla dar-ı bekaya göçen peygamber, muttaki ve sâlih kişilerin kabirlerinin ziyaret edilerek kendilerinden bir şeyler istenmesini haram, hatta şirk ve küfür olarak değerlendirmişlerdir. Onlara göre tarihte putperestlik, toplumların ölmüş atalarından yardım istemeleriyle başlamıştır. Oysa İslâm dininde ölüye hitap ederek ondan dua istemek şeklinde bir uygulama yoktur.²⁷⁹ Bundan dolayı kendisine ve başkasına fayda veya zarar verme gücü bulunmayan ölülerden dua istemek, onlardan medet ummak bid'attir, onlardan medet ummak değil aksine onlara dua etmek ve Allah'tan (c.c.) rahmet ve mağfiret dilemek gerekir.²⁸⁰ Ölüye hitap ederek ondan yardım istemek, Hıristiyanların adetidir ve böyle bir davranış, kabirleri put haline getirme tehlikesi taşımaktadır. Onlara göre ölmüş kimselerden yardım dilemek bir tür ibadettir, Allah'tan (c.c.) başkasına ibadet ise şirktir. Bu görüşte olanlar, ölüden yardım istemeye dair hadis olarak delil gösterilen rivâyetleri uydurma olduğu gerekçesiyle reddederler. Ölmüş kimselerle yapılan tevessülden netice alındığı ile ilgili rivâyetlerin ise uydurma veya şeytanın aldatması olabileceğini söylerler.²⁸¹

Ehl-i sünnet âlimlerinin çoğunluğuna göre ise önceki üç türde olduğu gibi bu tevessül çeşidi de meşrûdur ve tevhid inancına uygundur.²⁸² Bu tür tevessülün meşrû olduğunu savunan âlimlere göre, Allah'tan (c.c.) istenecek bir şeyin ölü veya hayatta olan bir kuldan istenmesi caiz değildir. Fakat hakkında hüsnü zan edilen ve sâlih

²⁷⁷ Kuşeyrî, Ebû'l-Kasım Abdülkerim b. Hevazin, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, nşr. Abdülhâlim Mahmud, İbnü's-Şerif, Dâru'l-Kütübi'l-Hadise, Kahire, 1966; s. 60.

²⁷⁸ Yavuz, "Tevessül", s. 363.

²⁷⁹ İbn Teymiyye, *Kâ'ide*, s. 24.

²⁸⁰ Birgivi, Muhammed b. Pir Ali, *Ziyâretü'l-Kubûr: eş-Şer'iyye ve ş-Şirkiyye*, İdâretü'l-Buhûsi'l-İlmiyye, Riyad, 1995, s. 28.

²⁸¹ Demirli, Ekrem, *İslâm Metafizisinde Tanrı ve İnsan İbnü'l-Arabî ve Vücûd Geleneği*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2009, s. 59-113.

²⁸² Fahrüddin Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer, *el-Metâlibü'l-Âliyye mine'l-İlmi'l-İlâhi*, nşr. Ahmed Hicazi Sakka, Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut, 1987, c. VII, s. 275-278.

kimselerden olarak bilenen diri veya ölü bir kimseyi aracı kılarak Allah'tan (c.c.) onların hürmetine isteklerini ve ihtiyaçlarını ihsan etmesini dilemek, bu maksatla peygamberlerin ve sâlih kimselerin kabirlerini ziyaret ederek dua etmek caizdir.²⁸³ Çünkü Kur'an'da Mü'minlere Allah'a (c.c.) yaklaştıran vesile aramaları emredilmiştir.²⁸⁴ Tevessül, dua yollarından biri ve Allah'a (c.c.) yönelme kapılarından bir kapı olup asıl maksud Allah'dır (c.c.). Tevessülde bulunulan kişi, ancak Allah'a (c.c.) yaklaşmaya bir vesile ve vâsita olabilir. Aracı kıldığı kimsenin bizzat Allah (c.c.) gibi veya benzer şekilde fayda ve zarar vereceğine inanan kişi müşrik olur.²⁸⁵ Zira tevessülle elde edilen sonucu yaratıp lutfeden Allah'tır (c.c.). Dolayısıyla kendisiyle tevessül edilen sâlih kulun hayatta veya vefat etmiş olması fark etmez. Onlarda hiçbir uluhiyet gücü olmadığından onlarla da tevessül caizdir. Çünkü sâlih kullarla tevessülün sebebi, onların Allah (c.c.) nezdindeki sevgileri, makam ve dereceleridir. Onların makam ve dereceleri ise ölümle birlikte yok olmamakta, aksine ölünce ruhları dünya meşguliyetlerinden kurtulduğu için sadece Allah'a (c.c.) teveccüh edip yakınlık kazanmaktadır.²⁸⁶

Diğer yandan sahabeden itibaren değişik ekollere mensup fıkıh, kelam ve tasavvuf alanında pek çok âlimin Hz. Peygamber'le (s.a.v.) tevessülde bulunmayı meşrû bir uygulama olarak görmesi de bu konuda ayrı bir delildir.²⁸⁷ Nitekim daha önce de belirtildiği gibi İbn Teymiyye dönemine kadar da bu konuda âlimler arasında tesbit edilen bir ihtilaf yoktur. Dolayısıyla zikredilen manada hayatta iken ve ölümlerinden sonra Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yanı sıra velîler ve sâlih kulların zatlarıyla tevessülde bulunmanın şirk kabul edilmesi isabetli görünmemektedir.²⁸⁸ Çünkü tevessül ve istiğâse, ölünün bizzat zatıyla değil de Allah (c.c.) katındaki mertebesiyle yapıldığında meşrûdur. Zira ölüm, hiçbir zaman Allah (c.c.) nezdindeki rütbe ve dereceyi değiştirmez. Ayrıca ehl-i kible olan, Allah'ın (c.c.) birliğine inanan birisini müşrik, kafir olarak nitelendirmek caiz değildir; aksi taktirde böyle bir niteleme, bu nitelermeleri yapan kişinin kendisini iman yönünden tehlikeye atması

²⁸³ Kevserî, *Mahkü't-Tekavül*, s. 72.

²⁸⁴ Mâide, 5/35.

²⁸⁵ Kevserî, *Mahkü't-Takavül*, s. 22.

²⁸⁶ Özköse, a.g.e., 444.

²⁸⁷ Kevserî, *Makâlât*, s. 470.

²⁸⁸ Yavuz, "Tevessül", s. 7-8.

demektir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de bir mü'mine "*sen mü'min değilsin*" denilmesi yasaklanmıştır.²⁸⁹

Netice olarak muasır âlimlerden Ramazan el-Buti'nin de dediği gibi, bize Allah Resulü'nden (s.a.v.), ashabından ve diğer seleften tevessül hakkında bu bilgiler ulaşmıştır. İbn Teymiyye'ye kadar da bu anlayış ve inanç böyle devam edegelmiştir. İbn-i Teymiyye, peygamberler ve sâlihlerle tevessülü, hayatlarında tevessül ve ölümlerinden sonra tevessül olmak üzere ikiye ayırmıştır. Bunlardan birinci durumdaki tevessülün caiz, ikinci durumdaki tevessülün haram olduğunu söylemiştir. Halbuki selef âlimleri arasında bu meselede herhangi bir münakaşa veya ihtilafa rastlanmamaktadır. Bu konuda kaynaklarda bulunan bilgiler, bilinen ve yaygın olan olaylardır. Bu bilgiler incelendiğinde tevessülün hayatta olma ve ölümden sonralığıyla alakalı bir ayırma delalet etmemektedir. Fakat şunu belirtmek gerekir ki peygamberle veya sâlih kimselerle tevessül, onların Allah (c.c.) katında kıymetli bulunmalarından olup; maddî güçlerinden veya kudretlerinden dolayı değildir.²⁹⁰

Bununla birlikte dar-ı bekaya göç eden peygamberler ve sâlih kimseler ile tevessülde bulunurken şirke yol açacak hususlara dikkat etmek ve onlardan kaçınmak gerekir. Özellikle temel itikadi bilgileri eksik olan kimselerin bu konuda bilgilendirilmesi zorunludur. Kişiyi şirke düşüren davranışların başında Allah'tan (c.c.) başka herhangi bir kimseye uluhiyet niteliği atfetmek, ona dualarını sunmak, tevessülde bulunulan sâlih insana Allah'a (c.c.) duyulan sevgiye ve O'na gösterilen saygıya denk bir saygı göstermek, onu aşırı bir şekilde yüceltmek ve isteklerini Allah'ın (c.c.) değil onun karşılmasını beklemek gibi tutum ve davranışlar gelir.²⁹¹ Bu anlamda bir uygulamayı Ehl-i sünnet âlimleri de tasvip etmemişlerdir. Çünkü dinimizde iyi niyetle de olsa ziyaret esnasında bizzat ölüden yardım istenmesi, kabrin el ile selamlanması, mum ve ışık yakılması, elbiseden veya saçtan bir parça bağlanması, mektup bırakılması, kabre dokunup öpülmesi, etrafında tavaf eder gibi dönülmesi, kabrin üstüne mescit yapılması, kabre yönelik namaz kılınması, secde edilmesi gibi davranışlar yapılması ve bu şekilde ölüden medet umulması, kısmen cahiliye adetlerinden olduğu, kısmen de tevhit inancına ters düştüğü için şirk değilse

²⁸⁹ Nisâ, 4/94.

²⁹⁰ Yavuz, "Tevessül", s. 8.

²⁹¹ A.e., s. 7.

bile buna zemin oluşturma ihtimalinden dolayı çirkin görülmüş ve yasaklanmıştır. Ancak bu tür yanlış uygulamalar esas alınarak kabir ziyaretlerinin, bu maksatla yolculuğa çıkmanın ve mezarlıklarda dua etmenin kayıtsız-şartsız reddedilmesi de doğru değildir. Zira kabir ziyaretinin şu faydalarından bahsedilir:

- Ziyaret eden, ölümü ve âhireti hatırlar.
- Sâlih kişilerin kabirlerini ziyaret, ruhlara ferahlık, yüce duygulara bereket sağlar.
- Duaların kabulüne vesile olur.
- Ziyaret, zaman zaman bundan haberdar olan ölüleri memnun ettiği gibi ziyaret vesilesiyle edilen dualar ve okunan âyetlerden istifade etmelerini sağlar.²⁹²

Netice itibarıyla ölümü ve âhireti hatırlatan kabir ziyareti ve orada Kur'an okunup dua edilmesi, adabına riâyet edildiği, bid'at ve hurafelerden uzak durulduğu takdirde dinen meşrûdur²⁹³ ve tevhide aykırı değildir. Dolayısıyla Peygamber ve sâlih kimselerin zatlarını olmasa da makamlarını, mevkilerini ve Allah'ın (c.c.) onlara olan sevgisini vesile kılarak Allah'a (c.c.) dua edip istekte bulunmakta herhangi bir mahzur yoktur.

1.7.2.4. Melekler İle Tevessül

Meleklerin Allah'ı (c.c.) zikretmesi, mümin kullar için duada bulunması, bağışlanma dilemesi görünmeyen ordularla Allah'ın (c.c.) emriyle müslümanlara yardım etmesi Kur'an-ı Kerim'de bize anlatılan gaybi hususlardandır. Melekler, peygamberlerden sonra Allah (c.c.) nezdinde en yüce mertebeye sahip olan varlıklardır. Bu mertebelerinden dolayı bazı âlimler tarafından meleklerle de tevessülde bulunulabileceği ifade edilmiş ve şu ayetler delil gösterilmiştir: *“Arşu yüklenenler ile onun çevresinde bulunanlar (melekler) Rablerini hamd ile tesbih ederler, O'na inanırlar ve müminlerin bağışlanmasını dilerler: “Ey Rabbimiz! Sen, rahmetin ve ilminle her şeyi kuşattın. Tövbe edenleri ve yolundan gidenleri bağışla ve onları cehennem azabından koru! Rabbimiz! Onları ve atalarından, eşlerinden ve*

²⁹² Karaman, a.g.e., s. 58-59.

²⁹³ Toprak, Süleyman, *Ölümden Sonraki Hayat*, Konya, 1990, ss. 448-459.

nesillerinden olup da iyi yolda bulunanları kendilerine vaad ettiğin Adn cennetlerine kabul buyur. Kuşkusuz sen azizsin, hakimsin.”²⁹⁴

“Ey iman edenler! Allah’ı (c.c.) çokça zikredin. O’nu sabah akşam tespih edin. O, sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için size merhamet eden; melekleri de sizin için bağışlanma dileyendir. Allah (c.c.) , mü’minlere çok merhamet edendir. Allah’a (c.c.) kavuşacakları gün mü’minlere yönelik esenlik dileği “Selâm”dır. Allah (c.c.) , onlara bol bir mükâfat hazırlamıştır.”²⁹⁵ Meleklerle tevessül konusunda delil olarak zikredilen ve Abdullah b. Mes’ud’dan (r.a.) rivayet edilen bir hadis-i şerifte Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Sizden birinin hayvanı ıssız bir yerde/çölde aniden kaybolup gittiği zaman, ‘Ey Allah’ın (c.c.) kulları, (hayvanımı) tutunuz!’ diye nida etsin. Çünkü yeryüzünde Allah’ın (c.c.) hazır kulu vardır, onu sizin için tutacaktır.”Nevevi, bu hadisi naklettikten sonra itimat ettiği bazı hocalarının ve kendisinin bu hadisi uyguladığını ve olumlu sonuç aldığını söyler.²⁹⁶

Konuyla ilgili rivayet edilen başka bir hadis-i şerif de şöyledir: “Sizden birisi ıssız bir arazide bir şeyi kaybettiğinde veya bir yardım istediğinde, ‘Ey Allah’ın (c.c.) kulları, bana yardım edin!’ desin. Çünkü Allah’ın (c.c.) bizim görmediğimiz kulları vardır.”Bezzar (ö. 292/904) ile Taberaân’nin (ö. 360/970) rivayet ettiği ve Taberani’nin ravilerinin sika olduğunu belirttiği hasen bir hadiste yardıma gelenlerin melekler olduğu açıklanmaktadır: “Allah’ın (c.c.) , hafaza melekleri dışında yeryüzünde melekleri vardır. Onlar, düşen ağaç yapraklarını (da) yazarlar. Sizden birisi ıssız bir yerde/çölde yolunu kaybedecek olursa, ‘Ey Allah’ın (c.c.) kulları, bana yardım edin.’ diye nida etsin!”²⁹⁷

Ayrıca rivayet edildiğine göre Allah Resulü (s.a.v.), teheccüd kılmak için geceleyin kalktığında namaza şu dua ile başlıyordu: “Allah’ım (c.c.), Ey Cebrail’in, Mikail’in ve İsrâfil’in Rabbi, göklerin ve yerin yaratıcısı Rabbim! Gayb alemi de şehadet alemi de (inceden inceye) bilen Rabbim, Sen kulların hangi konuda ihtilaf ettilerse, aralarında hükmedensin. Öyle ise onların ihtilaf ettikleri konuda, izinle

²⁹⁴ Mü’min, 40/7.

²⁹⁵ Ahzab, 33/41-44.

²⁹⁶ Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim*, Beyrut, 1987, s. 135.

²⁹⁷ Alevî, Muhammed el-Malikî, *Mefâhimü Yecibu en Tüsahhah*, Dâru’l-Cevâmiü’l-Kelim, Kahire, ts., ss. 90-91.

beni hakka yönelt. Şüphesiz sen kimi diliyorsan, dosdoğru yola iletensin.”²⁹⁸ Burada Hz. Peygamber’in (s.a.v.), fazilet olarak kendisinden daha aşağıda olmalarına rağmen meleklerin isimlerini zikrederek Allah’a (c.c.) tevessülde bulunması dikkat çekicidir. Demek ki, dua eden kişi Allah (c.c.) katında kendisinden faziletçe daha aşağıda olanla bile tevessülde bulunabilir. Dolayısıyla vesile edinilen kişinin, dua edenden faziletçe aşağıda veya yukarıda olmasında bir beis olmadığı değerlendirilmektedir.

1.7.2.5. Kur’an-ı Kerim, Kutsal Zaman ve Mekanlarla Tevessül

Bütün dinlerde kutsal kitaba, kutsallık atfedilen mekânlara ve kutsallık atfedilen zamanlara bağlı olarak bir şeylere bu değerleri vesile kılma refleksi görülebilmektedir. Ancak tezimizin konusu İslâm dininde vesile-tevessül olduğundan burada İslâm dini dışındaki dinlerdeki zaman-mekân- metinlere atfedilen tevessüle girmeyeceğiz.

İslâm dinine göre zaman ve mekânın kutsallığı, ancak Kur’an ve Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından belirlenir. Ayet ve hadislerde bildirildiğine göre bazı zaman ve mekânlar vardır ki diğerlerinden daha faziletli ve mübarektir. Zamanla tevessül, ayet ve hadislerde mübarek ve mukaddesliği bildirilen bu özel vakitleri vesile ederek dua ve ibadette bulunup Allah’a (c.c.) yaklaşmaya ve O’nun rızasını elde etmeye çalışmaktır. Zira böyle zamanlarda yapılan duaların, diğer zamanlara göre Allah (c.c.) nezdinde daha makbul olduğuna inanılmaktadır.²⁹⁹ Kur’an-ı Kerim’de ve hadis-i şeriflerde kutsiyet ve faziletlerinden bahsedilen Muharrem, Recep, Şaban ve Ramazan ayları; Kur’an’ın indirildiği ve bin aydan daha hayırlı olduğu bildirilen Kadir gecesi, insanlara hidayet rehberi olarak indirilen Kur’an, “*mübarek, kutlu bir gece*” olarak vasıflandırılan Beraat gecesi, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) miraca yükseldiği Miraç gecesi, hac günleri olan kameri aylardan Zilhicce ayının ilk on gecesi, arefe günü, Cuma günü ve gecesi Cuma gününe gizlenmiş olan icabet saati, gecenin son üçte biri ve farz namazlardan hemen sonraki vakit, ezanla

²⁹⁸ Albânî, Nasruddin, *et-Tevessül Envâuhû ve Ahkâmuhû*, Mektebetü’l-İslâmiyye, Beyrut, 1986, s. 315.

²⁹⁹ Zehebî, Ebu Abdillâh Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Telhîsu Kitâbi’l-Mevzûât li İbni’l-Cevzi*, nşr. Ebu Temim Yasir b. İbrahim b. Muhammed, Mektebetü’r-Rüşd, Riyad, 1998, ss. 161-165.

kamet arası, secde anı, iftar vakti vb. gibi mübarek ve mukaddes vakitleri gözeterek yapılan dualar da zamanla tevessüle dâhildir. Allah Resulü (s.a.v.) bu vakitlerde diğer zamanlara göre daha çok ibadet ederek en güzel şekilde değerlendirmiş ve ümmetine de örnek olmuştur. Mü'minler de Asr-ı saadetten bu yana kutsal zamanlara ayrı bir önem vermekte, dua ve ibadetlerle geçirmeye çalışmaktadırlar.³⁰⁰

Bu konuda Kur'an- Kerim'den birkaç örnek vermek yerinde olacaktır.

“Kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye kulunu (Muhammed'i) bir gece Mescid-i Haram'dan çevresini bereketlendirdiğimiz Mescid-i Aksa'ya götüren Allah'ın (c.c.) şanı yücedir. Hiç şüphesiz O, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir.”³⁰¹

“Şüphesiz, biz onu (Kur'an'ı) Kadir gecesinde indirdik. Bilir misin nedir Kadir gecesi? Kadir gecesi bin aydan daha hayırlıdır. Melekler ve Ruh (Cebrail) o gecede, Rablerinin izniyle her türlü iş için iner de iner. O gece, tan yerinin ağarmasına kadar bir esenliktir.”³⁰²

“Kim ezanı işittiği zaman şöyle dua ederse kıyamet günü o kimseye şefaatin helal olur: İlahi! Bu tam davetin, bu kılınmak üzere olan namazın ey Rabbi Celili! Muhammed aleyhisselama vesileyi, fazileti ihsan et. Bir de kendisine vaat ettiğin “Makam-ı Mahmud”u verip oraya vardır. Hiç şüphe yok ki sen vaadinden caymazsın.”³⁰³ Aynı zamanda kutsal zamanlara verilen önem, inançlı bir insan ile bu özel zamanları din dışı kabul eden ve sıradanlaştıran insan arasındaki farkı ortaya koymaktadır.³⁰⁴

Kutsal zaman ve mekânlarla tevessül hakkında âlimler farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Onlardan bazıları böyle zaman ve mekânlarla tevessülün caiz olmadığını söylemişler ve bu tür bir tevessül kimileri tarafından bid'at ve mekruh,³⁰⁵ kimileri tarafından da şirk olarak değerlendirilmiştir. Onlara göre Allah'ın (c.c.) semadaki veya yeryüzündeki herhangi bir mahlukuyla; Recep, Şaban ve Ramazan ayları, Kadir gecesi vb. gibi mübarek zamanlarla Kabe, Arafat vb. gibi mübarek

³⁰⁰ Güneş, Kamil, *İslâm Düşüncesinde Kutsallık*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2010, ss. 87-88.

³⁰¹ İsrâ, 17/1.

³⁰² Kadr, 97/1-5.

³⁰³ Buhârî, Ezan, 8; Ebu Dâvud, Salat, 37.

³⁰⁴ Eliade, Mircea, *Kutsal ve Dindışı*, trc. Mehmet Ali Kılıçbay, Gece Yayınları, Ankara, 1991, ss. 48-51.

³⁰⁵ İbn Abidin, *Hâşiyetü Reddül-Muhtâr*, Kahraman Yayınları, İstanbul, 1984, s. 397.

mekânlarla yapılan tevessül, hiçbir varlığın Allah (c.c.) üstünde bir hakkı bulunmadığından dolayı meşru değildir. Bu tür tevessülde bulunanlara işlenişine ve çeşidine göre nasihat, uyarı, ikna ve hatta öldürmeye varan yaptırımlar uygulanır.³⁰⁶

Bazı âlimlere göre ise istifade etmek için bu zamanları vesile edip hassasiyet göstererek ibadet ve dua edilebilir. Zira kutsal zamanlarda yapılan amellerin sevabı diğer zamanlardan daha çoktur.³⁰⁷ Bu zamanların seçilerek onlara kutsallık verilmesi, tamamen ilahi irade ve takdire bağlıdır. Fakat bu zamanlardan hakkıyla istifade, ancak onlarda yapılacak salih amellerle mümkün olacaktır. Dolayısıyla Allah (c.c.) yanında diğer zamanlardan daha kıymetli olan bu zamanlarda, “*Allah’ım (c.c.) Kur’an’ın indirildiği ve bin aydan daha hayırlı olan şu Ramazan ayı, Kadir Gecesi ve o gecede indirilen ve insanlara hidayet rehberi olan Kur’an hürmetine dua ve ibadetlerimizi kabul eyle.*” şeklinde Allah’a (c.c.) dua edip isteklerimizi söylemekte herhangi bir sakınca olmadığı gibi böyle bir tevessül de tevhid inancına aykırı ve kişiyi şirke götürecek bir davranış değildir. Zira duada zamanı önemli kılan husus, psikolojik olarak hazırlanma, dua esnasında ihlâs, huşu ve huzuru sağlamaya vesile olması gibi özelliklerden kaynaklanmaktadır.³⁰⁸

Kur’an-ı Kerim ve hadis-i şeriflerde faziletlerinden bahsedilen ve mukaddes olduğu bildirilen yerlere giderek oralarda ibadet edip dua etmek ve yapılan duanın kabul edilmesini ümit etmek ise mekan ile tevessüldür.³⁰⁹ Dinimize göre Mekke-i Mükerreme ve çevresi, Medine-i Münevvere, Mescid-i Haram (Kabe), Mescid-i Nebevi, Mescid-i Aksa, Arafat, Tur-i Sina ve çevresi mukaddes ve mübarek yerlerdir.³¹⁰ Buralarda yapılan dualar, diğer mekanlarda yapılan dualardan çok farklı olup hem kabul olma ihtimali hem de elde edilecek sevap daha yüksektir.³¹¹ Aslında İslâm dinine göre dua her yerde yapılabilir. Fakat bir mü’min, isterse Allah (c.c.) rızası için bu mübarek ve mukaddes yerlere gidip ibadetlerini yerine getirebilir ve “*Allah’ım (c.c.) Kabe, Arafat hürmetine dualarımı ve ibadetlerimi kabul eyle, beni şu*

³⁰⁶ Güneş, a.g.e., s. 88.

³⁰⁷ A.e., s. 90.

³⁰⁸ İbn Teymiyye, *İktidâü’s-Sırâtı’l-Müstakim li Muhalefeti Ashâbi’l-Cehim*, nşr. Nasır b. Abdülkerim, Şeriketü’l-Ubeykan, Riyad, 1984, c. II, s. 653.

³⁰⁹ Güneş, a.g.e., s. 132.

³¹⁰ Bakara, 2/125-129; Âl-i İmrân, 3/96.

³¹¹ Bakara, 2/125, 158, 198-200, 203.

sıkıntıdan kurtar, bana şu ihtiyacımı lutfeyle”vb. şekilde bu mekanları vesile ederek dua edebilir. Dua eden kişi bu mekanlarda dua ederken diğer yerlere göre psikolojik olarak daha iyi motive olabilir ve içinde bulunduğu mekandan olumlu olarak etkilenip duasını daha ihlaslı ve içten yapabilir.³¹² Bununla birlikte bu mekanlarda dua ederken dua adabına riâyet etmek, tövbe ve dua etmek için bu mekanlara gitmeyi beklememek, bu mekanları ziyaret esnasında tevhibi ihlal edebilecek hususlardan, bid’at ve hurafelerden uzak durmak ve duayla istenecek şeyleri sadece ve sadece Allah’tan (c.c.) istemek gerekir.

Konuyla ilgili genel bir değerlendirme yapılacak olursa; insan, tabiatı itibariyle zayıf bir varlıktır. Başına gelen değişik sıkıntı ve problemlerden kurtulup gönül rahatlığı içinde yaşamak, arzu ettiği şeyi elde etmek ve ulaşmak istediği hedefe ulaşmak için maddî- mânevî bir vesile aramak, insanın fitratında var olan bir duygudur. İşte bütün çeşitleriyle tevessülün, bu duygu ve düşüncenin bir sonucu olarak ortaya çıktığını söylemek mümkündür.³¹³ Vesile ve tevessülün hak olduğu, âyet ve hadislerle, sahabeden itibaren ümmetin uygulamasıyla sabittir. İslâm âlimleri tarafından, Allah’ın (c.c.) isim ve sıfatları, hayatta olan sâlih kimselerin duası ve sâlih amel ile tevessül/şefaât ittifakla kabul edilmiş, teşvik ve tavsiye edilmiştir. “*Zat ile Tevessül*” başlığı altında işlenen “*Peygamber ve Sâlih Kimselerin Allah (c.c.) Nezdindeki Mertebesi İle Tevessül*”, “*Peygamber ve Sâlih Kimselerin Allah (c.c.) Nezdindeki Hakkı ile Tevessül*” ve “*Vefat Eden Peygamber ve Sâlih Kimselerle Tevessül*” konularında ise âlimler arasında ihtilaflar olmuş ve münakaşalar yaşanmıştır. İbn Teymiyye ve onun görüşlerini benimseyen âlimler, tevhid inancını korumak gibi iyi bir niyetle -belki biraz da yaşadıkları dönemdeki uygulamalar sebebiyle- bu meselede ifrata düşerek³¹⁴ zat ile tevessül çeşitlerini kabul etmeyip, en hafif şekliyle “*bid’at*” olduğunu iddia etmişlerdir. Hatta daha ileri giderek, aslında mekruh olan hususları bile “*şirk*” kapsamına alarak İslâmiyet’i taklit ederek öğrenen çok sayıdaki insanın görüş ve davranışını şirk saymışlar, hatta onları cahiliye döneminin putperest Araplarıyla aynı kefeye koyarak öldürülmelerini bile caiz

³¹² Güneş, a.g.e., ss. 198- 291.

³¹³ A.e., s. 83.

³¹⁴ Karaman, a.g.e., s. 61.

görecek kadar aşırı gitmişlerdir.³¹⁵ Başta Sübki olmak üzere Ehl-i sünnet âlimlerinin çoğunluğu ise bu tevessül çeşitlerini kabul etmekle kalmamış, tavsiye ve teşvik etmişlerdir. Ayrıca, mübarek zaman ve mekanlar gibi Allah (c.c.) ve Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından değer atfedilmiş şeylerle de tevessülde bulunulabileceğini ifade etmişlerdir.

Tevessül hakkındaki tartışmalar incelendiğinde anlaşılmaktadır ki her iki taraf da kendilerini haklı çıkaracak deliller ortaya koymuş veya aynı delilleri farklı şekillerde yorumlamışlardır. Fakat bir tarafın kendine göre haklı olması diğer tarafın haksız olmasına delalet etmez; hele hele onu dinden çıkararak bu görüşünden dolayı müşriklikle itham etmek, mü'minlere hiçbir zaman fayda getirmez; tam tersine aralarındaki kardeşlik bağlarının kopmasına, birlik ve beraberliklerinin dağılmasına sebep olur.

Bu konuda en büyük tartışma, zat ile, özellikle de ölen kimselerle tevessül konusunda olmuştur. Halbuki ölümler ile tevessülün lüzum ve zaruretine dair bir nass yoktur ve bunu inkar eden de Ehl-i sünnet camiasından çıkmaz. Aynı zamanda Allah'a (c.c.) tevhid inancını ihlal edebilecek davranışlarda bulunmadan, O'nun sevdiği bilinen veya öyle hüsnü zan edilen ölü veya hayatta olan sâlih bir kimse vesile kılınarak Allah'a (c.c.) dua etmek manasında bir tevessülü meneden nass da yoktur; dolayısıyla bu yola gidenler de kınanamaz ve müşrik olmakla itham edilemez. Asıl kınanması gereken ise bu meseleyi bir ayrımcılık konusu yapmaktır.³¹⁶ Öyle ise bu konuda birlik ve beraberliği sağlamak bakımından izlenmesi gereken insafli yol, İslâm'ın temel prensiplerine muhalif olmamak şartıyla herkesin görüşüne değer vermek, düşüncesine saygı göstermek ve gerçek yanlışlığın Müslümanlar arasında bölünme ve düşmanlığın doğmasına yol açmadığını vurgulamaktır.

Şurası bir gerçektir ki hem ülkemizde hem de diğer Müslüman ülkelerde Kur'an ve Sünnet'in ölçüleriyle bağdaşmayan, hem mutasavvıfların hem de diğer âlimlerin tasvip etmeyeceği şekilde kabir ziyaretleri yapılmakta, pek çok bid'at ve

³¹⁵ Uludağ, Süleyman, *Kelam İlmi ve İslâm Akâidi (Teftazânî, Şerhu'l-Akâid)*, Dergah Yayınları, İstanbul, 1982, s. 268.

³¹⁶ Karaman, a.g.e., s. 61.

hurafe davranışlar sergilenmektedir. Önemli olan bu gibi dinin prensiplerine uygun olmayan tutum ve davranışların ıslahına çalışmaktır.³¹⁷ Bunun için de insanların, dinin asli kaynaklarına uygun bir şekilde bilgilendirilmesi ve bilinçlendirilmesi gerekmektedir. Bu da vesile/şefaath konusunun teferruatlı bir şekilde araştırılıp ortaya konmasının ve insanların bu konuda bilgilendirilmesinin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

³¹⁷ Toprak, a.g.e., ss. 440-441.

İKİNCİ BÖLÜM

ABDULLAH FEVZİ EFENDİ’NİN TEVESSÜL ve VESİLE ANLAYIŞI

2.1. Abdullah Fevzi Efendi’nin Tevessül ve Vesileyle İlgili Görüşleri

Çalışmamızın bu bölümünde Abdullah Fevzi Efendi’nin tevessül ve vesile anlayışı genel olarak ve alt başlıklar halinde ele alınacaktır. Abdullah Fevzi Efendi’nin İbn Teymiyye ve taraftarları hakkında ifade etmiş olduğu “Biz delilin kesretine değil, kuvvet ve rasânetine itibar edenlerdeniz. Vehhâbîler ise tevessül ve istişfâ’ı ret ve inkâr için kitaplarına müşrikler hakkında nâzil olan ne kadar âyet varsa hepsini derç etmişler ve kesretle göz karartmak istemişlerdir.”³¹⁸ açıklaması onun tevessülü reddedenlere karşı bakışını göstermesi açısından da önem arz etmektedir.

2.1.1. Tevessülün Erkân ve Amacı

Abdullah Fevzi Efendi her ne kadar tevessülün yılmaz bir savunucusu olarak gözüксе de şekil ve amaçtan yoksun salt bir tevessül anlayışına karşı çıkmaktadır. O tevessülü dört temel üzerine bina eder. Bu dört şey olmadan yapılacak herhangi bir tevessülün caiz olmayacağını altını çizen Abdullah Fevzi Efendi bu şartları şu şekilde sıralar:

- Tevessülde bulunan kişi
- Tevessül olunan vâsita
- Kendisine tevessül olunan zat
- Tevessül olunan vâsita ile kendisine tevessül olunan zat arasındaki ilişki.

Abdullah Fevzi Efendi’ye göre tevessülde bulunulan vâsita ile kendisine tevessül edilen zat arasındaki bağ ne kadar kuvvetli olursa tevessülden istifade de o kadar kuvvetli ve isabetli olacaktır. Tevessül eden kişi her zaman herhangi bir şahıstır. Fakat kendisiyle tevessülde bulunulan çoğu zaman Cenab-ı Allah (c.c.) olmakla beraber bazen de herhangi bir insan olabilir. Tevessülde vâsita ve aracı mesabesinde olan tevessül olunan vâsita ise bazen bir şahıs, bazen bir fiil ve bazen de herhangi bir kutsal değere haiz bir şey olabilir.

³¹⁸ Koçkuzu, *Risaleler*, s. 117.

Bu bağlamda Allah'a (c.c.) tevessülde bulunan herhangi bir kimsenin bu tevessülü esnasında vesile kıldığı şey eğer bir şahıs ise bu şahsın her zaman hayatta olması şart ve gerekli değildir. Dolayısıyla vefat etmiş bir kimse ile de tevessülde bulunmak caiz olur. Kendisine tevessül olunan zat (mütevesselü ileyh) her zaman tevessül olunan sebep ve vâsıtan (mütevesselün bih) derece olarak yüksek ve büyük olacak diye bir kaide ve şart yoktur. Bu ikisi arasında eşitlik veya zıtlık da olabilir. Tevessülde kullanılan vâsita bir veya birkaç tane olabilir. Böyle olduğu takdirde silsile şeklinde bir tevessülden bahsetmek de mümlün olabilir.

Abdullah Fevzi Efendi'ye göre dilimizde kullandığımız aşk, hatır, hürmet ve yüzü suyu gibi kelimeler aslında birer sözlü tevessül çeşididir. 'Allah (c.c.) aşkına' vb. gibi cümleler kavli yani sözel birer tevessül çeşididir. Hak kelimesi ile kastedilen ise Peygamberlerin Allah (c.c.) katındaki değeri veya insanlar üzerindeki hakkı kastedilmiştir. Ona göre İbn Hacer, Sübkî, Aynî ve Kastalânî gibi İslâm âlimlerinin görüşlerine göre hak kelimesi ile dua etmek ve tevessülde bulunmakta herhangi bir sakınca söz konusu değildir.³¹⁹

2.1.2. Tevessül Şekilleri

Abdullah Fevzi Efendi'ye göre tevessülün dört şekli bulunmaktadır. Bunlardan ilki Peygamber veya sâlih zatlar ile yapılır ki bu türden tevessülde kendisi ile tevessülde bulunulan vâsita sadece bir vesile ve sebepten ibarettir. Burada aslolan kendisine dua edilen ve hacet ve sıkıntısının giderilmesini istediği yegane varlık Allah'tır (c.c.) . Bu bağlamda yukarıda bahsi geçen Hz. Adem'in (a.s.) tevbesinin kabulü için Hz. Peygamber (s.a.v.) ile yapmış olduğu tevessül³²⁰, Hz. Ömer'in (r.a.) Hz. Peygamberin (s.a.v.) amcası Hz. Abbas (r.a.) ile yapmış olduğu tevessül ve İmam Malik'in tevessülleri bu çeşit tevessüle örnek olarak verilmektedir.

Diğer bir tevessül çeşidi ise Peygamber ve sâlih kimseler vâsıtası ile dua ve teveccüh talebinde bulunmaktır. Bahsi geçen bu nevi bir tevessülde sail gerek hayatta, gerekse öldükten sonra dua ile talebini Allah'tan (c.c.) ister. Burada Abdullah Fevzi Efendi sahâbeden Bilal b. Haris el Müzenî'nin (r.a.) Hz.

³¹⁹ Koçkuzu, *Risaleler*, s. 472.

³²⁰ Hâkim en-Nîsâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed, *Müstedrek*, no:4228, c. 2, s. 672.

Peygamber'in (s.a.v.) kabrinde gerçekleştirmiş olduğu tevessülü ve sair insanların birbirlerinden dua talepleri ile yapmış oldukları tevessülleri örnek olarak verir. Bu bağlamda tevessülü reddeden vahhabiler dahi sıradan insanlardan bu şekilde dua talebinde bulunurlarken; Allah (c.c.) katındaki derece ve mertebeleri tartışılmaz olan Hz. Peygamber (s.a.v.) ve sâlih kimseler ile tevessülden neden imtina ettiklerini sorgular.

Bir başka tevessül çeşidi ise tevessülde bulunan kişi direk Hz. Peygambere (s.a.v.) müracaat eder ve O da Allah'tan (c.c.) sıkıntının giderilmesi için duada bulunur. Böylesi bir tevessüle ise Hz. Peygamber'e (s.a.v.) komşu olmak isteyen ve bu meyanda dua talebinde bulunan sahabeye secdelerini çoğaltmakla duanın kabulü için elinden geleni yapmasını tavsiyede bulunan Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hadisini örnek olarak verir. Bahsi geçen bu çeşit tevessül tasavvuf kültüründe malum olan ' Baba himmet! Evlat hizmet!' nevindendir.

Son olarak genelde tevessülde kullanılan ' Hak' kelimesi hürmet ve derece anlamında kullanılmaktadır. Yoksa salt Allah (c.c.) üzerine vaciplik ve zorunluluk düşünülemez. Böylesi bir tevessülde kelimenin beşere isnadı mecâzî; Allah'a (c.c.) isnadı ise hakîkîdir. Örneğin "*Eğisni Ya Allah (c.c.)!*"denildiğinde yaratma bakımından mütevessilin kasdetmiş olduğu hakiki isnat ile Allah (c.c.)'tır. "*Eğisni Ya Resulallah (s.a.v.)!*"denildiğinde ise yöneliş mecazi bir isnad ile kesp ve sefaat sebebi ile beşeredir. Yani Hz. Peygamber'e (s.a.v.) isnadı bu meyanda mecazidir.³²¹ Abdullah Fevzi Efendi'ye göre tevessülde isnad; görüldüğü üzere mecazi ve hakiki olarak ikiye ayrılır. Nasıl ki acıkan bir kimse yemeğe, susayan bir kimse de suya yöneliyorsa ve bu yöneliş şirk olarak değerlendirilemezse; Allah (c.c.) katında herhangi bir sıkıntı ve müşkilin giderilmesi için sıradan bir sebep ve vesile olan bir şahsın şefaathet ve duasını istemek de şirk olarak değerlendirilemez.

Abdullah Fevzi Efendi'ye göre burada aslolan yegane yaratıcı ve matlup Allah'tır (c.c.). Diğerleri birer vesile ve sebepten öteye geçemez. Bu anlamda '*Attığın zaman sen atmadın, Allah (c.c.) attı!*'³²² âyetini örnek vererek ok atma eyleminin her ne kadar Hz. Peygamber (s.a.v.) eli ile gerçekleştiği belirtilmişse dahi

³²¹ Koçkuzu, *Risaleler*, s. 184.

³²² Enfâl, 8/17.

eylem mecazi isnad ile Hz. Peygamber'e (s.a.v.); hakiki isnad ile ise Allah'a (c.c.) aittir. Yani mutlak fail Allah'tır (c.c.).

2.1.2.1 Hayatta Olan Sâlih Kimseler İle Tevessül

Hayattaki sâlih zatlar ile tevessül konusunda âlimler arasında farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Bir kısmı velîler ve sâlih kimseler ile tevessülde bulunmak caizdir derken, diğer bir kısım ise bunu caiz görmezler. Tevessüle cevaz verenlere göre âyetlerde buna işaret edilmiştir. Nitekim, Allah'a (c.c.) yaklaştıran vesile aramak mutlak anlamda emredilmiş ve müslümanı Allah'a (c.c.) yaklaştıran velîler de dolaylı bir şekilde bu emrin kapsamına alınmış, henüz yaratılmadan önce gıyabında Hz. Peygamber'le (s.a.v.) tevessül eden Yahudilerin bu eylemi reddedilmemiş, Resûl-i Ekrem'i sevip itaat etmek Allah'ı (c.c.) sevip itaat etmek olarak kabul edilmiş, melekler Hz. Adem'e (a.s.) secde ederek Allah'a (c.c.) kurbiyet sağlamış, iyi kulların ilâhî rahmeti tecelli ettiği hayır sahipleri olduğu açıklanmış ve müminlere iyilerle birlikte ölümü dilemek öğretilmiştir. Bütün bunlar velîlerin zatıyla tevessül etmeye işaret eder.

Hadislerde Hz. Peygamber (s.a.v.) ile tevessül etmenin tavsiye edilip bütün âlimlerce caiz görülmesi O'na tabi olan ve tabi olmayı tavsiye eden velîler ve sâlihlerle tevessülü de caiz kılar. Zira sâlih kullar Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ulaşma vâsıtasıdır. Hz. Ömer'in (r.a.) Abbas b. Abdülmuttalip (r.a.) ile tevessül etmesi de bu konuda önemli bir delil teşkil eder. Ayrıca, yaratmasına konu teşkil eden şey ister maddî isterse manevî olsun, Yüce Allah'ın (c.c.) yaratmadaki sünneti sebep ve vâsıtalarla fiillerini gerçekleştirmesi şeklinde de tecelli eder, hatta genel sünneti budur. Söz gelimi bedenen hasta olan bir insana ilaç vâsıtasıyla şifa verdiği gibi inkâr ve isyan etmek tarzındaki manevî bakımdan hasta olan birine de velî ve sâlih kulları vâsıtasıyla şifa verdiğini söylemek bu genel sünnetine uydundur, hatta doktora başvurmadan maddî hastalıktan kurtulmak mümkün olmadığı gibi velî vâsıtasını kullanmadan manevî hastalıktan kurtulmak mümkün değildir.³²³

Velîlerle tevessülde bulunmaya muhalefet edenlerce ileri sürülen iddiaların aksine bu yöntemi uygulayanlar velînin zatından kaynaklanan bir güce sahip

³²³ Yavuz, "Tevessül", s. 4-6.

olduğuna inanmamakta, aksine velî sadece Allah'ın (c.c.) bir sonucu yaratmasının bir sebebi olarak görülüp bütün kudretin Allah'a (c.c.) ait olduğuna ve bütün sonuçları Allah'ın (c.c.) yarattığına inanmamayı şirk olarak kabul etmektedir.³²⁴ Eş'arî ve Mâtürîdîlerin çoğunluğu bu görüştedir.

Tevesşülü kabul etmeyenlere göre ise velîler ve sâlih müminlerin zatiyla tevesşülde bulunmak caiz değildir. Zira velî kabul edilen bir müminin zatiyla tevesşülde bulunmak ona, Allah'a (c.c.) yapılan tazime benzer bir şekilde aşırı tazim göstermek ve gıyabında teveccüh ederek ondan bir talepte bulunmayı ifade eden bir eylemdir, bu ise Allah'tan (c.c.) başkasına yönelip dua etmek gibi bir tür ibadet anlamına gelir, Allah'tan (c.c.) başkasına ibadet etmek ise şirkir. Ayrıca velîlerle tevesşülde bulunmakla ilişkilendirilen âyetlerde zatla tevesşüle dair hiçbir bilgi yoktur. Aksine Allah'a (c.c.) yakın olmak için vesile aramayı emreden âyetler sâlih amel yapmaya teşvik etmektedir. İlgili âyetlere dayanılarak ortaya konulan görüşler aşırı bir yorumdan ibarettir. Başta Hz.Adem'in (a.s.) tevesşülü olmak üzere konuya dair olarak Hz.Peygamber'e (s.a.v.) isnat edilen rivâyetler ise zayıftır. Sahabe, tabiin ve müçtehit âlimlerden de böyle bir uygulama sahih rivâyetlerle nakledilmemiştir. Selefî âlimler bu görüştedir.³²⁵

Abdullah Fevzi Efendi Osman İbn. Huneyf hadisini³²⁶ zikrederek çeşitli hadis kaynaklarını sırasıyla belirttikten sonra, vahhabilerin hadisin sıhhatini kabul ettiklerini fakat güneşi balçıkla sıvamaya tevesşül etme tarzında tevile yöneldiklerini vurgulamaktadır. O bahse konu amanın Hz. Peygamber'e (s.a.v.) gelişini de zımni bir tevesşül olduğundan bahsetmekle birlikte bir de Hz. Peygamber'den (s.a.v.) istenen dua ile gıyaben de bir tevesşülde bulunulduğunu beyan eder.

Yine tevesşülün sadece şu hayatla sınırlı ve yalnızca Hz. Peygamber'in (s.a.v.) duası ile olacağını reddeder. Her ihtiyaç sahibinin dua ile tevesşülde bulunabileceğini belirten Abdullah Fevzi Efendi bununla birlikte Allah (c.c.) katında bir derece ve makam sahibi olduğuna inanılan kimselerin bu makam ve hatırları dua ile birleştirilerek tevesşülün yapılması üzerinde durur.³²⁷ Devamla bu türden bir

³²⁴ Kevserî, *Mahku't-Tekavvul fi Mes'eleti't-Tevesşül*, Kahire, 1369, s. 3-4.

³²⁵ Yavuz, "Tevesşül", s. 4.

³²⁶ Tirmizi, *Deavât*, 119.

³²⁷ Koçkuzu, *Risaleler*, s. 79.

tevessülde duayı bizzat tevessülde bulunan kişi yapacağından dolayı kendisi ile tevessülde bulunulan vâsıta ölmüş veya diri olsun; halihazırda bulunsun veya bulunmasın her durumda onunla tevessülde bulunulabileceğini belirtir.

Yukarıda bahsi geçen görüşlerini desteklemek sadedinde İbn Hacer'in bahsi geçen hadis nedeni ile hem hayatta ve hem de öldükten sonra tevessülün caiz olduğunu; bu itibarla selefin de her zorlukta bu duayı okuduklarını bildirdiğini beyan eder. Â'ma hadisinde geçtiği üzere Abdullah Fevzi Efendi vahhabilerin Peygamberin vefatından sonra yapılan tevessülü inkar etmelerini ve şirk olarak kabullenmelerini şu aşağıda geleceği şekilde reddeder. Ona göre Peygamberin vefatından sonra yapılan tevessül şirk olsa idi Hz. Peygamber (s.a.v.) bahsi geçen amaya bu duayı direk o mecliste telkin eder ve tevessülün bu çeşidini takrir ve tasvib ettiğini bildirirdi.

Eğer vahhabilerin iddia ettikleri üzere bu nevi bir tevessül caiz olmasaydı â'manın ilk etapta istediği üzere huzurda dua eder ve gıyaben yapılacak olan herhangi bir tevessül çeşidine vesile olmazdı. Yine vahhabilerin iddia ettikleri gibi olsa idi Hz. Osman'ın (r.a.) hilafeti zamanında bir ihtiyacını gidermek üzere halife ile görüşmek arzusunda olan şahsın bir türlü bu amaca ulaşamaması üzerine Osman ibn Huneyf'in (r.a.) ama hadisesinde geçen duayı o ihtiyaç sahibi şahsa telkin etmesi ve hatırlatması hem bu duanın ve hem de tevessülün tatbikat ve uygulamasının göstergesidir.

Hayattaki tevessülün başkaca bir delili ise Enes İbn Malik'in rivâyet etmiş olduğu ve kuraklık anında Hz. Peygamber'den (s.a.v.) yağmur yağması için dua talebinde bulunulması ve böylelikle yağmurun yağması hadisesidir. Bu bağlamda Abdullah Fevzi Efendi yağmurun yağması ve kesilmesi için Hz. Peygamber'den (s.a.v.) dua talebinde bulunulması ve böylelikle tevessül edilmesinin ve bu meyanda hayatta olan Peygamber varisi sâlih kimselerle de tevessülün mümkün ve caiz olacağını belirtmektedir.

Yine yukarıda geçtiği üzere halife Hz. Ömer'in (r.a.) Peygamber'in amcası Hz. Abbas (r.a.) ile yağmurun yağması için tevessülde bulunduğu ve orada hazır

bulunanlardan da Hz. Abbas (r.a.) ile tevessülde bulunmalarını istemesi³²⁸ hayattaki tevessülün başkaca bir göstergesidir. Bu anlamda Hz. Ömer'in (r.a.) Hz. Abbas (r.a.) ile tevessülde bulunması yine Peygamber dışındaki sâlih zatlarla da tevessülün cevazına işaret olarak değerlendirilebilir.³²⁹

Abdullah Fevzi Efendi'ye göre bir kimsenin mütevellün bih'inin mütevellün bih'i; yine o kimsenin de mütevellün bih'i olacaktır. Çünkü Hz. Abbas (r.a.), Hz. Peygamber'in (s.a.v.) amcası olarak O'nun yanındaki konumu ve yakınlığı dolayısıyla vefatından sonra O'nunla tevessülde bulunmaktadır. Bundan sonra ise Hz. Ömer (r.a.) ve diğer hazirûn da Hz. Abbas (r.a.) ile tevessülde bulunuyor ki böylelikle hem yaşayan sâlih bir zat ile ve hem de vefat etmiş olan Hz. Peygamber (s.a.v.) ile tevessül edilmiş olmaktadır.

2.1.2.2 Vefat Etmiş Olan Sâlih Kimseler İle Tevessül

Abdullah Fevzi Efendi vefat etmiş olan sâlih zatlarla yapılan tevessülü değerlendirirken Osman İbn Huneyf'in (r.a.) Hz. Osman (r.a.) zamanında devlet dairesinde bir işi olan kişiye ama hadisinde bahsi geçen duayı hatırlatmasını zikrederek böylesi bir tevessülün caiz olacağını Osman İbn Huneyf'in (r.a.) konum ve kişiliğinden de örnekler vererek açıklıyor.³³⁰ Devamla O'na göre Ebû Hureyre'den (r.a.) rivâyet edilen ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) 'Allah'ım (c.c.)! Sen'den, Sen'den isteyenlerin hakkı için istiyorum'³³¹ şeklindeki duası bir tevessül ifadesidir. O, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) tevessüle ihtiyacı olmadığı halde tevessülde bulunması, ümmetine bunu bildirmesi ve 'Sen'den isteyenlerin' tabiri ile istemeyi bilen herkes ile tevessülün yapılabileceği şeklinde bir değerlendirmeye gider. Yine çeşitli hadis metinlerinde de yer alan 'şu yürüyüşüm hatrına, bu çıkışım hatrına vb. ifadeler Abdullah Fevzi Efendi'ye göre amel ile tevessül edilebileceğinin birer göstergesidir.

Yine Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Fatıma Bint Esed'in (r.a.) vefatında O'nun için dua ederken 'Nebin hakkı için ve benden önceki nebilerin hakkı için...'³³²

³²⁸ Buhârî, İstiskâ, 3.

³²⁹ Koçkuzu, *Risaleler*, s. 22.

³³⁰ A.e., s. 98.

³³¹ İbn Mâce, Mesâcid, 14.

³³² Taberânî, *el-Mucemü'l-Evsât*, no:191, c. 1, s. 153.

şeklindeki ifadeleri hem yaşayan ve hem de vefat etmiş olan Peygamberlerle tevessülde bulunulabileceğinin göstergesidir. Bu anlamda zikredilen hadis tevessülün yalnızca yaşamla olabileceği düşüncesinde olan vahhabilerin iddialarını çürütmektedir değerlendirmesinde bulunmaktadır.

Peygamber ve sâlih kişiler her e kadar bize göre ölüp bu dünyadan gidiyorlarsa da kabirlerinde yaşamaktadırlar. Bu münasebetle onlar, dünyaya ait mucize, keramet ve tasarruflarını da orada devam ettirirler. Durum böyle olunca onları vesile kabul ederek her konuda tevessülde bulunmak mümkündür.³³³

Malik ed-Dâr'ın “Hz. Ömer (r.a.) devrinde halk şiddetli bir kıtlığa maruz kalmıştı. Derken bir adam Peygamber'in (s.a.v.) kabrine gelerek: ‘Ya Resulallah (s.a.v.)! Ümmetin için yağmur yağmasını iste. Zira onlar helak oldular.’ dedi. Bunun üzerine rüyasında adama şöyle denildi: “Ömer’ e git, ona selam götür, halkın suya kavuşacağını haber ver ve ona ‘Senin vazifen, iyi muamelede bulunmak, müvazeneli ve güzel hareket etmektir.’ de.”Adam derhal giderek durumu Hz.Ömer’e (r.a.) bildirdi. Bunun üzerine Hz. Ömer (r.a.) ağladı ve sonra da: ‘Rabb’im! Üstesinden gelemediğim şeyler hariç, çaba sarfetmekten geri durmuyor ve elimden geleni yapıyorum.’ dedi.”rivâyeti vefatından sonra da Hz. Peygamber (s.a.v.) ile tevessül edildiğini haber vermektedir.³³⁴

“Efendimizden (s.a.v.) vefatından sonra ümmeti için istiskâ talebinde bulunulması ve buna karşın diğer sahabeler tarafından bir ret ve inkâr vaki olmaması tevessülün cevazı için kavi bir hüccet ve celi bir burhandır.”³³⁵ diyen Abdullah Fevzi Efendi ise vefatından sonra Hz. Peygamber (s.a.v.) ve sâlih zatlar ile tevessülde bulunmayı “Efendimiz (s.a.v.)nasıl ki hayatta iken ümmeti için dua ve istiğfar etmiş ise; vefatından sonra hayat-ı şerife-i berzahiyelerinde de kendisine iltica ve kendisi ile tevessül edenler için de şefaet ve istiğfarda bulunmaya muktedir bir halde bulunuyorlar. Kendisindeki bu iktidar yani bu salahiyet-i tasarrufiyye mevt-i cismani

³³³ Kevserî, Muhammed Zahid, *İrgâmu'l-Merîd*, Hakikat Yayınları, İstanbul, 1989; Dağistanî, Ö. Ziyauddin, *Tasavvuf ve Tarikatlarla İlgili Fetvalar*, çev: İ. Gündüz-Y. Çiçek, Seha Neşriyat., İstanbul, ty., s. 172.

³³⁴ İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed, *Musannef*, nşr.: Kemâl Yûsuf el-Hût, Beyrut, 1989, c. VII, ss. 482-483.

³³⁵ Koçkuzu, *Risaleler*, s. 101.

ile kesilmiş değildir.”³³⁶ diyerek, dua ederken ne tarafa dönmesi gerektiğini soran Halife Mansur’a İmam Malik’in Hz.Peygamber’in (s.a.v.) kabrine yönelerek tevessülde bulunması gerektiği³³⁷ ile ilgili rivâyeti zikreder.

Merhum Abdullah Fevzi Efendi öldükten sonra kişi ile tevessül bağlamında “Rablerine -hangisi daha yakın olacak diye- vesile ararlar.” Ayetini zikrederek “Bu nass-ı celil Vehhâbîlik zihniyetine rağmen ba’de’l-irtihal zat ile tevessülün cevazının gösteriyor. Çünkü Beyzâvî’nin ve ekseri müfessirlerin görüşüne göre burada mütevessil ve mütevesselün bih olanlar meyanında Üzeyir (a.s) ve İsa (a.s) bulunuyor. Halbuki tarih-i sahihin şهادetine göre bunlar muasır değillerdir. Zira Üzeyir (a.s) Hükkâm-ı Benî İsrâîl’in son devirlerinde imrar-ı hayat etmiş, İsa (a.s) ise onun vefatından çok sonra âlem-i şuhudu teşrif buyurmuştur.”³³⁸ şeklinde açıklar.

Yukarıdaki ayetlerin yanı sıra “Biz her bir peygamberi, Allah’ın (c.c.) izniyle, ancak kendisine itaat edilmesi için gönderdik. Eğer onlar kendilerine kötülük ettiklerinde sana gelseler de Allah’tan (c.c.) bağışlanmayı dileselerdi, peygamber de onlar için mağfîret dileseydi, elbette Allah’ı (c.c.) ziyadesiyle affedici ve esirgeyici bulurlardı.”⁴³ ayetini değerlendiren Abdullah Fevzi Efendi bahsi geçen ayetin Peygamber ile tevessülün hem hayatta ve hem de vefatından sonra da mümkün olduğunu ifade ederek “Ayet-i kerimenin ifade ettiği tevessül fiili tevessüldür. Burada tevessülün lafzı yok ise de kuvvetli bir ruhu vardır. Bu ayet hem hayatî tevessül ve hem de irtihâlî tevessül için bir hüccet ve burhan teşkil eder.”³³⁹ demektedir.

Tevessül konusunda “Bunun üzerine Âdem’e rabbinden bazı sözler ulaştı (bunlarla tövbe etti); rabbi de onun tövbesini kabul buyurdu. Şüphesiz O, tövbeleri kabul buyuran ve rahmeti sınırsız olandır.”⁴⁶ ayetini de zikreden Abdullah Fevzi Efendi sonuç olarak şöyle bir değerlendirmede bulunur: “Bu ayet-i Furkaniyye kable’l-büruz Seyyidü’l-vücut (s.a.v.) Efendimiz hazretleri ile diğer bir peygamberin

³³⁶ Koçkuzu, *Risaleler*, s. 144.

³³⁷ Sübkî, *Şifâu’s-Sikâm fî Ziyâreti Hayri’l-Enâm*, Kahire, 1318, s.134-143; Âlûsî, a.g.e. c. VI, s. 128; Kevserî, *Mahku’t-Tekavvul fî Mes’eleti’t-Teveskül*, Kahire, 1369, s.11-12.

³³⁸ Koçkuzu, *Risaleler*, s. 158.

³³⁹ A. e., s. 143.

tevessül ve teşeffü' ettiği hakkında bir hüccet-i Kur'âniyye teşkil etmiş bulunuyor."³⁴⁰

2.2. İbn Teymiyye ve Taraftarlarına Karşı Tutunduğu Tavır

Ortaya çıkışından günümüze kadar İslâm dünyasında çok yönlü ve geniş bir etkiye sahip dinî ve siyasî bir hareket olan ve adını hareketin dinî yönünün temellerini atan Muhammed b. Abdülvehhâb'a nisbetle almış olan Vehhâbî hareketi, özellikle XIX. yüzyıl içerisinde dönemin siyasal kargaşa ve boşluğunu fırsat bilerek orataya çıkmış bir akımdır. Vehhâbîliğin kurucusu, Arabistan'ın Necid bölgesindeki Uyeyne'de Hanbelî kadısının oğlu olarak 1115 (1703) yılında dünyaya gelen Muhammed b. Abdülvehhâb'dır.³⁴¹ Sonraları ise Suud Krallığının da desteği ile ilmî ve siyasî sahada geniş bir kitleye yayılma imkanı bulmuştur. Suudîlerin siyasi desteğini de alan akım taraftarlarının aşırı tutumları, iman konusunda içinde buldukları taassub ve görüşlerini benimsemeyenleri küfürle itham etmek gibi özellikleri göz önünde bulundurulduğunda tarihteki "Haricilik" hareketinin bir tekrarı olarak görülmüştür.³⁴² Osmanlılar döneminde Hicaz bölgesinde yetişen Muhammed b. Abdülvehhâb akaid, fıkıh ve özellikle bid'at ve hurafelerle mücadele konusunda İbn Teymiyye'nin fikirlerinden etkilenerek yeni bir hareket başlatmış, Vehhâbîlik adıyla gelişen bu hareket daha sonra siyasî bir nitelik kazanıp Suudi Arabistan Krallığı'nın kurulmasında etkin rol oynamıştır.³⁴³

Hareket fikri altyapısını İbn Teymiyye'ye dayandırmakla birlikte görünüşte çoğu zaman onun va'z etmiş olduğu fikri kalıplar dışına çıkmışlar ve aşırı bir taassubu benimsemişlerdir. Özellikle imanî konularda tavizsiz ve aşırı katı bir tutum sergilemekte olan harekete karşı çoğu zaman İslâm âlimleri tarafından çeşitli eleştiriler yapılmıştır. Vehhâbîlik üzerine yazılmış Türkçe eserler içinde en tanınmış Eyüp Sabri Paşa'nın Târîh-i Vehhâbiyyân'ıdır (İstanbul 1296). Müellif, Osmanlılar ile Vehhâbîler arasında geçen olayları anlattığı kitabında yer yer Vehhâbî inanç ve uygulamalarına sert eleştiriler yöneltmektedir. Ahmed Cevdet Paşa'nın Târîh-i

³⁴⁰ Koçkuzu, *Risaleler*, s. 152.

³⁴¹ Büyükkara, Mehmet Ali, "Vehhâbîlik", *DİA*, İstanbul, 2012, c. 42, s. 611.

³⁴² Fırlı, Ethem Ruhi, *Çağımızda İtikadi İslâm Mezhepleri*, Şato Yayınları, İzmir, 2004, s. 91.

³⁴³ Koca, Ferhat, "İbn Teymiyye", *DİA*, İstanbul, 1999, c. 20, s. 414.

Cevdet'i de (II. cilt, İstanbul 1309) aynı tarihî olaylara ve benzer tenkitlere yer vermektedir. Cevdet Paşa'nın İbn Abdülvehhâb'ı İslâmiyet'in ilk yıllarında ortaya çıkmış yalancı peygamberlerle ilişki kurarak değerlendirmesi, Eyüp Sabri Paşa'nın Vehhâbîliği Karmatî hareketine benzetmesi ise yapılan eleştirilerin objektiflik ölçülerini zorlayan tesbitlerdir.³⁴⁴

İbn Teymiyye'nin tasavvufî yorumlardaki sübjektifliğe karşı sergilediği keskin tavrı ve bunları bid'at olarak nitelemesi, daha aşırı fikirlerin ortaya çıkmasına ve bunlardan kaynaklanan İslâm'ın ruhuna zıt uygulamaların halk arasında daha fazla yayılmasına engel olmuştur. Onun tasavvufa ve özellikle vahdet-i vücûd anlayışına yaptığı eleştiriler kendisinden sonraki âlimler arasında hayli etkili olmuş, görüşlerini destekleyen eserler telif edilmiştir. Öte yandan İbn Teymiyye'nin tasavvufî düşünceye yönelik eleştirilerine de başta Fuşûşü'l-hikem şârihleri olmak üzere kendisinden sonraki bazı sûfiler tarafından cevaplar verilmiştir.³⁴⁵ Bu bağlamda kendisini eleştirenlerden birisi de çalışma konumuz olan Abdullah Fevzi Efendi'dir. O, İbn Teymiyye'nin vesile ve tevessül konusundaki bazı düşüncelerini ilmî olarak eleştirirken; Vehhabîlerin bu kavramları neredeyse tamamen yok saymalarını ve hatta vesile ve tevessülde bulunanları küfürle itham etmelerini sert bir şekilde eleştirmektedir. Abdullah Fevzi Efendi'nin Vehhabîlik hareketi ile ilgili olan tevessül ve vesile risalelerini, Müslümanlara meselenin doğrusunu anlatmak ve karşı tarafın yanlışlarını ortaya koymak için kaleme aldığı görülmektedir.³⁴⁶ Risalelerde işlenen konular genellikle tasavvuf karşıtlığına ilmî anlamda verilen cevaplar ve yanlış düşünce ve fikirlerin açıklanması şeklindedir. Abdullah Fevzi Efendi, “bu eserimiz başlıca Vehhabîlere ki rûhî ve ruhânî âlemlerden bîhaber, sırf zahire ve kışra bağlanmış kalmış, cevâhir-i maneviyyeden ürkmüş bir taifeye karşı yazdığımız için; sük-i Selâtine mahsus olan cevâhir-i kıymettârı, kadir nâ şinâs ve nâ ehil olanların sum u şirâsına arz etmeyi muvafık-ı hikmet görmedik”³⁴⁷

Tevessül konusunu daha ziyade itikâdî bir konu olarak değerlendiren İbn Teymiyye ve taraftarlarının tevessülü ikiye ayırıp bir kısmını kabul edip, diğer

³⁴⁴ Büyükkara, Mehmet Ali, “Vehhâbîlik”, *DİA*, İstanbul, 2012, c. 42, s. 612.

³⁴⁵ Koca, “İbn Teymiyye”, s. 415.

³⁴⁶ Tanrıkulu, *Vehhabîlik Kitabı*, Koyunoğlu Kütüphanesi, Konya, Arşiv no: 7266, t.y.

³⁴⁷ A.e., s. 128.

kısmını reddettikleri görülür. Bu görüşte olanlar sâlih amellerle ve takva sahibi müttakî kişilerle yapılan tevessüle sıcak bakmışlar, falat ölümlerle yapılan tevessül anlayışına karşı çıkmışlar ve böylesi bir yaklaşımın Allah'a (c.c.) şirk koşmak olacağını söylemişlerdir.³⁴⁸

İbn Teymiyye'ye göre tevessül üç manayı içine alır: Bunlar, Allah'a (c.c.) yakınlık için Peygamberi ve O'na itaati vesile edinmek, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) dua ve şefaatinin vesile edinmek ve Allah'a (c.c.) zatı için yemin vermek, zatı ile istemek şeklindedir. Ancak üçüncü şık sahabe tarafından uygulanmamıştır.

İbn Teymiyye, yaratılmış şeyleri vesile ederek “senden falanca hakkı için şunu istiyorum” şeklinde yapılan bir dua ve isteğin hiçbir anlamı olmadığını ifade eder. Böylesi bir kişi Allah'a (c.c.) dua etmemiş olur.³⁴⁹ Ona göre, kim Allah'ın (c.c.) dışında bir şeyle ihtiyacını gidermeye veya sıkıntılarını kurtulmaya çalışırsa, onun sevgisi yöneldiği şeye olur. Kişinin kendisi ile Allah (c.c.) arasına çeşitli vâsıtalar koyup, onlara bel bağlaması, onlarla dua etmesi ve onlardan bir şey istemesi icma' ile o kişiyi kafir eder.³⁵⁰

Abdullah Fevzi Efendi'ye göre tevessülün şirk olmadığı ve İslâm inancına uygun olduğu konusunda hiçbir şüphe yoktur. Ehl-i Sünnet tevhid-i ef'âl itikadına göre Allah (c.c.) Hâlık, kul kâsibdir. Yani her şeyde ve her olayda yaratma açısından hakiki müessir Vacibü'l-Vücut olan Allah Teâla'dır (c.c.). Kulun ise kendi hareket ve fiillerinde Allah'ın (c.c.) yaratması karşısındaki konumu ancak kâsib ve müsebbib mahiyetindedir. Bu mahiyet, tevessül için de aynıdır. Şu halde tevessülün beşere veya sebeplere isnadı ancak mecazi bir isnaddır, Cenab-ı Hakk'a isnadı ise hakiki bir isnaddır.³⁵¹ Bunun aksi bir düşünce ise tevhit inancına aykırıdır.

Abdullah Fevzi Efendi tevessülün yalnızca aracı konulan kişinin hayatta olması ile caiz olacağı fikrini benimseyen Vehhâbîlere “Şirk telakki ettikleri tevessülü diride tecviz edip de ölüde mesağ göstermemeleri pek gülünç ve saçmadır.

³⁴⁸ İbn Teymiyye, *Kâide*, s. 23.

³⁴⁹ İbn Teymiyye, *Sırât-ı Müstekim*, çev. Sâlih Uçan, İstanbul, 1991, s. 306-307.

³⁵⁰ Abdurrahman b. Hasan Ali eş-Şeyh, *Fethu'l-Mecid Şerhu Kitâbü't-Tevhîd*, Sünnet-i Muhammediyye, Kahire, 1957, s. 120.

³⁵¹ Tanrikulu, Abdullah Fevzi, *Tevessül, Vesile ve Vehhabîliğe Red Risaleleri*, Koyunoğlu Kütüphanesi, Konya, Arşiv no: 7266, t.y., s. 101.

Zira bir kimsenin kendisi ile tevessül ettiği kişinin de tevessülde bulunduğu kişi, o kimsenin de dolaylı olarak mütevellün bihi (kendisi ile tevessül edilen kişi) olur.”³⁵² demek sureti ile karşı çıkmaktadır. “Tevhid inancına sahip bir mütevellil ise enbiya ve evliyadan ibaret olan mütevellil-bihlerine karşı ibadet ruhunu temsil eden fiil ve davranışlar sergilemezler. Yalnızca isteklerini Cenâb-ı Hakk'ın yaratması için bu tevessülde buldukları muhterem kişilerden şefaât ve tevassut rica ederler”³⁵³ diyen Abdullah Fevzi Efendi tevessül ve vesile edinilen herhangi bir kişi veya eşyadan medet umulmadığını aksine fail-i mutlak olan Allah'a (c.c.) yönelmekte olduğunu, dolayısıyla böylesi bir tevessülün şirk olamayacağını vutgulamaktadır. Eğer müşrikler "Biz ancak Allah'a (c.c.) tevessül etmek için onlara (putlara) ibadet ediyoruz" deselerdi o zaman da bu sözleri kabul edilemezdi. Çünkü, İslâm'ın kabul ettiği tevessülde mütevellil bih'e ilah veya ibadet edilen bir düşünceyle bakmak ve ibadet etmek kesinlikle caiz değildir. Tevessül edenin mümin, tevessül edilenin de Allah (c.c.) katında bu dereceye sahip biri olması gerekir. Ayrıca tevessül eden kimse mütevellil bihi ancak Allah (c.c.) katında vasıta olarak görür ve kesinlikle mütevellil bihe ibadet etmez. Hal böyle olunca, puta tapılarak gerçekleşen şirk ile tevessül etmek arasında hiçbir yakınlık yoktur.³⁵⁴

“Efendimizden vefatından sonra ümmeti için istiska talebinde bulunulması ve buna karşın diğer sahabeler tarafından bir ret ve inkâr vaki olmaması tevessülün cevazı için kavî bir hüccet ve celî bir burhandır.” diyen Abdullah Fevzi Efendi vefatından sonra Hz. Peygamber (s.a.v.) ve salih zatlar ile tevessülde bulunmayı “Efendimiz (s.a.v.) nasıl ki hayatta iken ümmeti için dua ve istiğfar etmiş ise; vefatından sonra hayat-ı şerîfe-i berzahiyyelerinde de kendisine iltica ve kendisi ile tevessül edenler için de şefaât ve istiğfarda bulunmaya muktedir bir halde bulunuyorlar. Kendisindeki bu iktidar yani bu salâhiyet-i tasarrufiyye mevt-i cismânî ile kesilmiş değildir.”³⁵⁵ diyerek, tevessül ve vesileyi şirk olarak değerlendiren Vehhabîlere karşı çıkmaktadır.

³⁵² Koçkuzu, *Risaleler*, s. 589.

³⁵³ Tanrıkulu, *Vehhabîliğe Red Risaleleri*, s. 197.

³⁵⁴ A.e., ss. 207-211.

³⁵⁵ Koçkuzu, *Risaleler*, s. 144.

Eğer tevessül şirk ise mütevell bih olan Allah Teala'nın (c.c.) isimleri ve salih amel gibi arızî vasıflar ile o mahiyet ve hakikat nasıl değişebilir? Vass-ı ârız mahiyette olmadığı için bir şeyin mahiyetinde ve mahiyetin imkanında değişiklik yapamaz. Bu nazariyeye göre mütevell bih ne olursa olsun şerik olması gerekir. Fakat Vehhâbîlerce de kabul edildiği gibi amel-i salih ve Esmâ-i İlahiyye ile yapılan tevessül şirk değildir. Çünkü şirkte Allah'a (c.c.) şirk koşulanlar arasında bir istisna söz konusu değildir. Aynı şekilde tevessülde de bir istisna söz konusu değildir. Böyle bir durumda Tevessülün tüm şekilleri ile dinen yasak olması gerekirdi. Halbuki tevessül konusunda verilen senetler de bunu destekler mahiyettedir. Vehhâbîlerin bir kısım tevessülü kabul edip bir kısmını ise reddetmeleri ilme, mantığa ve akla isyan ayrıca Enbiya ve evliyaya hayatlarında ve vefatlarından sonra gösterilmesi gereken edebe de aykırıdır.³⁵⁶

Burada Abdullah Fevzi Efendi'nin İbn Teymiyye ve taraftarları hakkında ifade etmiş olduğu "Biz delilin kesretine değil, kuvvet ve rasânetine itibar edenlerdeniz. Vehhâbîler ise tevessül ve istişfâ'ı ret ve inkâr için kitaplarına müşrikler hakkında nâzil olan ne kadar âyet varsa hepsini derç etmişler ve kesretle göz karartmak istemişlerdir."³⁵⁷ açıklaması onun tevessülü reddedenlere karşı bakışını göstermesi açısından önemlidir.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki, beşerî ve toplumsal ilişkilerinde Kur'an ve Sünnet ile ahlaklanması gereken Müslümanlar, ayrılığa düştükleri meseleleri sözlü veya yazılı tartışırken, birbirlerine karşı nezaket göstererek çok daha merhametli, ve itidalli olmak durumundadırlar. Nitekim, kendi izinden gidildiği taktirde hayat vaad eden yüce kitabımız, Müslümanların kafirlere karşı şiddetli, kendi aralarında ise merhametli olmalarını ve onların birlikte hareket edip ayrılığa düşmemelerini istemektedir.

Tevessül ve vesile olgusu genel olarak tasavvufî çevreler tarafından kabullenilmekle beraber İbn Teymiyye'ye kadar fazlaca tartışılan bir konu olmamıştır. Fakat İbn Teymiyye'den itibaren konu hakkında çeşitli tartışmalar yaşanmış ve farklı görüşler ortaya atılmıştır. İbn Teymiyye mevcut bid'at ve

³⁵⁶ Tanrıkulu, *Vehhâbîliğe Red Risaleleri*, s. 227.

³⁵⁷ Koçkuzu, *Risaleler*, s. 117.

hurafelerle mücadele ederek başta peygamberler olmak üzere evliyanın veya faziletli insanların yüceltilmesine, onlardan yardım istenmesine, dualarda aracı ve vesile kılınmalarına, bu kişilerin kabirlerine ibadet amacıyla ziyaretler yapılmasına karşı çıkmıştır. Tasavvufî kültürle yakın münasebeti bulunan kabir ziyareti, yatırlara saygı, istigâse, tevessül, şefaât gibi konularda da genellikle sûfilerden farklı düşünmüş, tekke muhitlerinde bu konular etrafında oluşan düşünce ve uygulamaları bid'at, hatta şirk olarak değerlendirmiştir.

Tevesül ve vesile konusunun XVIII. yy.'dan itibaren Muhammed bin Abdülvehhâb (ö. 1206/1792) ile birlikte daha da tartışılır hale geldiği görülmektedir. İbn Abdülvehhâb'ın, ilk Hanbelî âlimlerinden ve en önemlisi de İbn Teymiyye'nin ve İbn Kayyim el-Cevziyye'nin fikirlerinden etkilendiğini söylemek mümkündür.

Osmanlı-Türk toplumunda Muhammed b. Abdülvehhâb'ın düşünceleri ve öncüsü olduğu bu fikrî oluşum rağbet görmemiş, kendisi bir isyancı olarak, fikirleri de Hâricî düşünceleri olarak değerlendirilmiştir. Son devir Osmanlı âlimlerinden Bozkırlı Müderris Abdullah Fevzi Efendi de kaleme aldığı eserlerinde çoğunlukla bu durum üzerinde durmuş ve konu hakkında değerlendirmelerde bulunmuştur. Osmanlı'nın son devirlerinde başta Hicaz olmak üzere ortaya çıkan, İbn Teymiyye'nin görüşlerinden etkilenen Muhammed bin Abdülvehhâb ve Vehhâbîlik üzerine kaleme alınan bu eserlerde dönemin ilmî, siyasî, sosyal ve kültürel şartlarının anlatımının yanı sıra tevessül ve benzerî kavramlar üzerinde de durularak Muhammed bin Abdülvehhâb ve Vehhâbîlik düşüncesi eleştirilmiştir.

SONUÇ

İnsanoğlu yaratılış itibarı ile sıkıntılı anlarında; kendisi ile teselli olabileceğini umduğu Rabb'ine sığınarak sıkıntılılarından kurtulmayı ve rahata ermeyi ümit eder. Herhangi bir kimsenin sıkıntılı anlarında veya zor bir durumla karşı karşıya kaldığı durumlarda Allah'tan (c.c.) yardım dilemesi, O'na sığınması ve hacetini bildirmesi İslâm'ın temel ilkelerinden biridir. Dolayısıyla vesile ve tevessülde bulunulurken yardım ve inayetin Allah'tan (c.c.) olduğu bilinmelidir. Böylesi bir duruş ve yöneliş tevessül ve vesilenin olmazsa olmazları arasındadır. Aksine gerçekleştirilecek olan herhangi bir tutum ve davranış olayı mecrasından çıkararak başka mecralara evrilmesine sebebiyet verecektir.

Osmanlı bakiyesi ve Cumhuriyet dönemi âlimlerinden Müderris Bozkır'lı Abdullah Fevzi Efendi'nin tevessül ve vesile üzerinde yapmış olduğu çalışmalar ve değerlendirmeler konunun daha kolay anlaşılmasını sağlamaktadır. Abdullah Fevzi Efendi ilmî kişiliğinin yanı sıra tasavvufî kimliği de bulunan bir müderristir. Nakşi-Hâlîdî geleneğe bağlı olan Abdullah Fevzi Efendi; Memiş Efendi'nin halifelerinden icazet almış, Bekir Sami Paşa Medresesi'nde eğitim görmüş, kendisini çok yönlü olarak yetiştirmiş ve geliştirmiştir. Osmanlı'nın son döneminde Hicaz bölgesinde palazlanmaya başlayan ve daha sonra İslâm coğrafyasında hızla yayılan Vehhâbîlik akımını yakînen gözlemleyen Abdullah Fevzi Efendi, İslâmî kaynaklardan getirmiş olduğu ilmî ve mantıkî delillerle vesile ve tevessül konusunda çeşitli risaleler kaleme almıştır. Bu risalelerin yazılış amacını ise insanların yanılğı ile böylesi bir akıma kapılmalarını önlemek ve onları inanç bakımından korumak olarak açıklar.

Hiz. Peygamber (s.a.v.) döneminde gerçekleşen tevessül ve vesile uygulamalarında Vehhâbîler ve Abdullah Fevzi Efendi arasında herhangi bir görüş ayrılığı bulunmamakla birlikte, Hiz. Peygamberin (s.a.v.) vefatından sonra gerçekleşen uygulamalar tartışma konusu olmuştur. Abdullah Fevzi Efendi, tevessül ve vesilenin şirk olduğunu ve İslam akidesi ile bağdaşmayacağını ileri süren Vehhâbîlerin görüşlerini eleştirmekle birlikte; bu konuda delil olarak gösterdikleri ayet ve hadislerin bizzat müşriklerle ilgili olduğunu savunmaktadır. Abdullah Fevzi Efendi'ye göre Allah'a (c.c.) ve Hiz. Peygamber'e (s.a.v.) iman ve itaatten ibaret olan sâlih amellerin yanı sıra hayatta olan salih kulların duasıyla tevessülde bulunmak

gerektiğinde herhangi bir sakınca yoktur. Ona göre tevessül; insana ibadet etmek değil, aksine Allah'a (c.c.) ibadet etmenin bir vesilesi ve vâsıtasıdır.

Hz. Peygamber (s.a.v.) ve sahabe döneminde olmayıp, sonradan ortaya çıkan ve İslâm'ın temel prensipleri ile asla bağdaşmayan, herhangi bir kuldun günahlarını affetmesini veya rızkını çoğaltmasını istemek gibi uygulamalar hangi niyetle yapılırsa yapılısın caiz olmamakla birlikte böylesi bir tutum ve uygulama kişiyi iman dairesi dışına dahi sürükleyebilmektedir. Fakat burada Abdullah Fevzi Efendi'nin de üzerinde durduğu ve risalelerinin neredeyse tamamında bahsettiği tevessül ve vesile inancı; amaç ve gayesi bilindikten ve mesele mecrasından saptırılmadıktan sonra bela ve musibetlerin def'i ve ihtiyaçların halli için başvurulmuş bir uygulama olarak görülmektedir.

Kur'an-ı Kerim ve çeşitli hadis kaynaklarında geçen, sahabe hayatında örneklerine yer yer rastlanan vesile ve tevessülde aşırılık hoş karşılanmamıştır. Aynı şekilde bu olguları hepten reddetmek ,yahut tevessülde bulunana tekfir etmek de insaf ehline yakışmayacak bir tutumdur. Nitekim başta Hz. Peygamber (s.a.v.) ve sahabe olmak üzere İslâm tarihi boyunca meselenin çeşitli şekillerine rastlamak mümkündür. Bu bağlamda Allah (c.c.) katında değer ve kıymete haiz herhangi bir kişi, amel, zaman ve mekan ile O'na yönelmesinde, bunları Allah'a (c.c.) yaklaşmak ve rızasına erişmek için vesile edinilmesinde, mutlak yaratıcının Allah (c.c.) olduğu hatırdan çıkartılmadıktan ve aksi bir tavır takınılmadıktan sonra herhangi bir olumsuzluğa yol açmayacağı söylenilebilir.

Sonuç olarak tevessül ve vesile şeriatın asıl amaç ve gayesi değildir. Asıl olan amaç ve gaye Allah'a (c.c.) yaklaşabilmek ve rızasını kazanabilmektir. Bu itibarla hurafe ve bid'atlerden uzak, saf bir inanç ile gerçekleştirilecek olan tevessülün kişiyi umduklarına ulaşmada yardımcı olacak bir etken olarak düşünmek ve değerlendirmek yerinde olacaktır.

BİBLİYOGRAFYA

- ABU MANNEH**, Butrus, “Hâlidîliğin Yükselişine ve Gelişmesine Yeni Bir Bakış”, Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sûfiler, Ankara, 2005.
- ALBÂNÎ**, Muhammed Nasıruddin, *et-Teveşşül Envâuhû ve Ahkâmuhû*, Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, 1986.
- ALEVÎ**, Muhammed el-Malikî, *Mefâhimü Yecibu en Tüsahhah*, Dâru'l-Cevâmiu'l-Kelîm, Kahire, ty.
- ÂLÛSÎ**, Ebü's-Sena Şihabuddin Mahmud b. Abdullah, *Rûhü'l-Meânî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2014.
- ARABACI**, Caner, “İslâh-ı Medâris-i İslâmiyye Medresesi”, *Konya Ansilopedisi*, Konya, 2013.
- _____, “Milli Mücadele Döneminde Konya”, *Konya Ansiklopesi*, Konya, 2013.
- _____, “Milli Mücadele Döneminde Beylikler ve Osmanlı Devrinde Eğitim”, *Konya Ansiklopesi*, Konya, 2013.
- _____, *Osmanlı Dönemi Konya Medreseleri (1900-1924)*, Konya Ticaret Odası, Konya, 1998.
- ASLANER**, Serhat, *İlmiye Sınıfının II. Meşrutiyeti Algılayışı (Konya Örneği)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, Sakarya, 2006.
- ATALAY**, Ahmet, *Meşrutiyet ve İslâmiyet*, Damla Ofset, Konya, 1999.
- ATIYYE**, İzzet Ali, *el-Bid'a: Tahdîduhâ ve Mevkîfü'l-İslâmi Minhâ*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1980.
- AYTEKİN**, Hanefi, *İz Burakan 100 Ünlü Konya Valisi*, Ülkü Basımevi, Konya, 1994.
- BAĞDÂDÎ**, Mevlânâ Hâlid, *Risâle fi Hakki'r-Râbita (Reşahat Kenarında)*, İstanbul, 1294.
- BELOT**, P. J.B, *el-Ferâidu'd-Durriyye*, Matbaatü'l-Katalikiyye, Beyrut, 1929.

- BİRGİVÎ**, Muhammed b. Pir Ali, *Ziyâretü'l-Kubûr: eş-Şer'iyye ve's-Şirkiyye*, İdâretü'l-Buhûsi'l-İlmiyye, Riyad, 1995.
- BUHÂRÎ**, Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sahih*, I-III, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981.
- BURSEVÎ**, İsmail Hakkı b. Mustafa, *Rûhu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'an*, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009.
- CEBECİOĞLU**, Ethem; *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Rehber Yayıncılık, Ankara, 1997.
- CEYLAN**, Serdar, “Merhaba Akademik Sayfalar”, *Merhaba Gazetesi*, c. 15, sayı 24., 2015.
- CEZÂİRÎ**, Ebû Bekir Câbir, *Akâdetü'l-Mü'min*, Mısır, 1977.
- CÜRCÂNÎ**, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf, *et-Ta'rifât*, nşr. M. Abdülhakîm el-Kâdî, Kahire, 1411/1991.
- ÇALIŞKAN**, İsmail, *Kur'an-ı Kerim'e Göre Tevessül ve Vesile*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara, 1992.
- ÇEKER**, Orhan, *Tasavvufî Meselelere Fıkhi Bakış*, Rihle Kitap, İstanbul, 2012.
- ÇETİN**, İsmail, *Edeple Varış Lütufla Dönüş*, Dilara Yayınları, Ankara, 1982.
- DAĞİSTÂNÎ**, Ö. Ziyauddin, *Tasavvuf ve Tarikatlarla İlgili Fetvalar*, çev. İ.Gündüz-Y.Çiçek, Seha Neşriyat, İstanbul, ty.
- DEMİRLİ**, Ekrem, *İslâm Metafiziğinde Tanrı ve İnsan İbnü'l-Arabî ve Vücûd Geleneği*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2009.
- ELİADE**, Mircea, *Kutsal ve Dindışı*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Gece Yayınları, Ankara, 1991.
- ERAYDIN**, Selçuk, *Fusûsu'l-Hikem'e Yapılan Bâzı İtirazlar, Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, haz. Mustafa Tahralı-Selçuk Eraydın, İstanbul, 1987-1992.
- ERTEKİN**, Mehmet Zahir, “İbrahim Hakkı Konyalı ve Eserlerinde Sanat Tarihi”, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 33, Erzurum, 2014.

- FIĞLALI**, Ethem Ruhi, *Çağımızda İtikadi İslâm Mezhepleri*, Şato Yayınları, İzmir, 2004, s. 91.
- GEYLÂNÎ**, Seyyid Abdulkadir, *Fütûhu'l-Gayb*, çev.: İlyas Aslan- Derya Çakır, Gelenek Yayıncılık, İstanbul, 2003.
- GUMARÎ**, Ebû'l-Fazl Abdullah b. Muhammed b. es-Siddık, *İrğamü'l-Mübtedü'l-Garbi bi Cevâzi't-Tevevssüli bi'n-Nebiyi*, Dâru'l-İmami'n-Nevevi, Amman, 1992.
- GÜLER**, Zekeriya, “Vesile ve Tevevssül Hadislerinin Kaynak Değeri”, *İlam Araştırma Dergisi*, Sayı: 1, Cilt: 2, İstanbul, 1977.
- GÜMÜŞHÂNEVÎ**, Ahmed Ziyâeddîn, *Kitâbu Câmiî'l-Usûl fi'l-Evliyâ ve Envâihim ve Evsâfihim*, İstanbul, ty.
- GÜNDÜZ**, İrfan, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, Seha Neşriyat, Ankara, 1984.
- GÜNEŞ**, Kâmil, *İslâm Düşüncesinde Kutsallık*, İnsan yayınları, İstanbul, 2010.
- GÜRER**, Betül, *Gönül Gözüyle Kur'an İbn Atâ Tefsiri*, H Yayınları, İstanbul, 2018.
- HANBEL**, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî, *el-Müsned*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.
- ISFAHÂNÎ**, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*, Dâru'l-Kütübi'l-Arâbî, Beyrut, 1997.
- IŞIK**, Zekeriya, “XIX. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Sosyo-Ekonomik Değişim Süreci ve Tarikatlar”, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 8, Sayı 2, Çorum, 2015.
- İBN ABDÜSSELAM**, İzeddin, *İslâmî Hükümlerin Esas ve Hikmetleri*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2010.
- İBN ÂBİDÎN**, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî (ö. 1252/1836), *Hâşiyetü Reddü'l-Muhtâr*, Kahraman Yayınları, İstanbul, 1984.
- İBN ATÂ**, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Sehl, *Tefsîru İbn Atâ*, (Mecmûatü âsâri Ebî Abdirrahmân es-Sülemî içinde), nşr. Nasrallah Pürcevâdî, Merkez-i Neşr-i Dânişgâhî, Tahran, 1990.

İBN HACER, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449), *Fethu'l-Bârî*, çev. Beşir Eraysoy, Polen ve Karınca Yayınevi, İstanbul, 2014.

İBN HANBEL, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî (ö. 241/855), *el-Müsned*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.

İBN HİBBÂN, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed, *Kitâbu'l-Mecrûhîn mine'l-Muhaddisîn ve'd-Duafâ' ve'l-Metrûkîn*, thk. Mahmûd İbrahim Zâyid, Dâru'l-Baz, Mekke, ty.

İBN KESİR, Ebu'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn eş-Şâfî, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Mektebetü'l-Maârif, Beyrut, 1990.

_____, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'Azîm*, Dâru't-Taybe, Riyad, 1420/1999.

İBN MÂCE, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid, *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981.

İBN MANZÛR, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisânu'l-'Arab*, thk. Abdullah Ali Kebir ve diğeri, Dâru'l-Me'ârif, Kahire, 1979.

İBN TEYMİYYE, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî, *Kâ'ide Celîle fi't-Teveşşül ve'l-Vesile*, Beyrut, 1390/1970.

_____, *Resâil ve Fetâvâ*, thk. Muhammed Reşîd Rızâ-Muhammed el-Enver Ahmed el-Baltacı, Kahire, 1992.

_____, *İktidâü's-Sırâtü'l-Müstakîm li Muhâlefeti Ashâbi'l-Cehîm*, (nşr. Nasır b. Abdülkerim), Riyad, 1984.

İMAM-I GAZZÂLÎ, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî, *el-Münkız mine'd-Dalâl ve Tercümesi*, (nşr. Abdulhâlim Mahmud), (çev. Salih Uçar), Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1990.

_____, *İhyâ'ü 'Ulûmi'd-Dîn*, Dâru'l-Cîl, Beyrut, 1412/1992.

İMAM-I RABBÂNÎ, Ahmed-i Fârûk-i Sirhindî, *el-Mektûbât*, Fazilet Neşriyat, İstanbul, ty.

İSFAHÂNÎ, Râgıb, *Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'ân*, nşr. Safvân Adnân Dâvûdî, Dâru'l-Kalem, Dımeşk, 1992.

KARACA, Taha Niyazi, “Milli Mücadele’de Bozkır İsyanları”, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 16, 2004/1.

KARAMAN, Hayrettin, *Günlük Hayatımızda Helaller-Haramlar*, İz Yayınları, İstanbul, 1987.

KEVSERÎ, Muhabbed Zahid, *el-Makâlât*, Rihle Kitap, İstanbul, 2015.

KOÇKUZU, Ali Osman, *Bir Müderrisin Sürgün Yılları*, İz Yayınları, İstanbul, 2010.

_____, *Bozkırlı Abdullah Fevzi Efendi Risaleler*, İstanbul, 2012.

_____, *Çanakkale Cephesinde Bir Müderris*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2010.

_____, *Paşadaresi*, Konya, 2004.

KONYALI, İ. Hakkı, *Abideleri Ve Kitabeleriyle Konya Tarihi*, Konya, 2007.

_____, “Konya’da İslâm Üniversitesi- Islaâh-ı Medârîs-i İslâmiye”, *Yeni Asya*, 29 Eylül 1971.

_____, *Karaman Tarihi*, Baha Matbaası, İstanbul, 1967.

KUŞEYRÎ, Ebü'l-Kasım Abdülkerim b. Hevazin, *er-Risaletü'l-Kuşeyrîyye*, nşr. Abdülhâlim Mahmud, İbnü's-Şerif, Dâru'l-Kütübi'l-Hadise, Kahire, 1966.

_____, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risalesi*, haz.: Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul, 2014.

KUTUB, Muhammed, *Çağdaş Fikir Akımları I*, (çev. M. Beşir Eryarsoy), İşaret Yayınları, İstanbul, 1986.

_____, *İnsan Psikolojisi* (çev. Bekir Karlığa), İşaret Yayınları, İstanbul, 1987.

_____, *Tevhid*, (çev. Nurettin Yıldız), Risale Yayınları, İstanbul, 1987.

- MEVDÛDÎ**, Ebü'l-A'lâ, *Kura'an'a Göre Dört Terim* (çev. Osman Cilacı-İsmail Kaya), İstanbul, 1989.
- _____, *Tefhîmu'l-Kur'an* (çev. Kurul), İnsan Yayınları, İstanbul, 1987.
- MÜNÂVÎ**, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcil'ârifin b. Nûriddîn Alî, *Feyzu'l-Kadir Şerhül Camiü's Sağir Min Ehâdîsi'l- Beşîri'n- Nezir*, Dâru'l- Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ty.
- MÜSLİM**, Ebül'l-Hüseyn Müslim b. El-Haccac b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmi'u's-Sahih*, Beytü'l-Efkâr, Riyad, 1418/1998.
- NEBHANÎ**, Allame Yusuf B. İsmail, *Şevâhidü'l- Hak*, Fazilet Neşriyat, İstanbul, 2013.
- NESÂÎ**, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb, *Kitabü's-Süneni'l-Kübrâ*, (thk. Abdülgaffar Süleyman el-Bündari, Seyyid Kesrevi Hasen), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1991.
- NEVEVÎ**, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî, *Minhâc Şerhu Sahih-i Müslim b. Haccâc*, (thk. Şeyh Halil Memûn b. Şîhâ), Dâr'ül-Ma'rife, Beyrut, 1427.
- O'KANE**, Atum, "Mânevî Rehberlik Sanatı", *Jung Psikolojisi ve Tasavvuf*, Ed: J. Marvin, Spielgelman ve diğerleri (çev. Kemal Yazıcı- Ramazan Kutlu), İnsan Yayınları, İstanbul, 1994.
- ÖZÖNDER**, Hasan, *Konya Velileri*, Nüve Kültür Merkezi, Konya, 1990.
- ÖZTÜRK**, Nazif, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, Ankara, 1995.
- PRENSEY**, Robinson, *Psikoloji ve Yeni Eğitim* (çev. Haşan Tan), İstanbul, 1975.
- RÂFÎÎ**, Mustafâ Sâdık b. Abdirezzâk b. Saîd b. Ahmed b. Abdilkâdir, *İ'câzu'l-Kur'an*, Kahire, 1965.
- RAZÎ**, Fahreddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer, *Tefsir-i Kebir*, çev. Suat Yıldırım- Lütfullah Cebeci- Sadık Kılıç- Sadık Doğru, Huzur Yayın Dağıtım, İstanbul, 2013.

- _____, *el-Metâlibü'l-Aliyye mine'l-'İlmi'l-İlâhî*, (nşr. Ahmed Hicazi Sakka), Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1987.
- RIZA**, Muhammed b. Reşid, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-HakîmTefsiru'l-Menâr*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, 1999.
- SADIK**, Mustafa er-Rafii, *I'câzu'l-Kur'an*, Kahire, 1965.
- SARIKAYA**, Yaşar, "Osmanlı Dönemi Konya'sında Medrese Kurucusu ve Patronu Olarak Sûfiler ve Âlimler (18.-19. Yüzyıllar)", *Turkish Studies*, Volume 2 /1, Frankfurt, 2007.
- SELVÎ**, Dilaver, Enbiya Yıldırım, Kemal Yıldız, *Kur'an ve Sünnet Işığında Râbita ve Tevessül*, Umran Yayınları, İstanbul, 1994.
- _____, *İslâm'da Velâyet ve Keramet*, Hoşgörü Yayınları, İstanbul, 2012.
- SUYUTÎ**, Celâleddîn, *el-Hasâisül Kübrâ, Kifâyetü't-Tâlibi'l-Lebib fi Hasâisi'l-Habib*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, ty.
- _____, *Feyzu'l-Kadir Şerhü'l-Camiü's-Sağîr min Ehâdîsi'l-Beşîri'n-Nezîr*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, ty.
- _____, *Kifâyetü't-Tâlibi'l-Lebib fi Hasâisi'l-Habib*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, ty.
- SÜHREVERDÎ**, Şihâbuddin Ömer, *Avârifü'l-Meârif*, Mektebetü'l-Kâhire, Mısır 1393/1973.
- ŞA'RÂNÎ**, İmam Abdülvehhab, *Envâru'l-Kudsiyye fi Mâ'rifeti Kavâidü's-Sûfiyye*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 2013.
- ŞERKÂVÎ**, Hasan, *Mu'cemu Elfâzi's-Sûfiyye*, Müessesetü Muhtâr, Kahire, 1992.
- ŞEVKÂNÎ**, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed, *ed-Dürü'n-Nadîd fi İhlâs-ı Kelimeti't-Tevhîd*, nşr. Hâlid Abdüllatif, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1991.
- _____, *Neylü'l-Evtâr min Ehâdîs-i Seyyidi'l-Ahyar Şerhu Münteka'l-Ahbâr*, thk. Tâhâ Abdurrauf Sa'd-Mustafa Muhammed el-Hevari, Mısır, 1398.

- ŞEYBÂNÎ**, Ahmed B. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed, *el-Müsned*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.
- TABERÂNÎ**, Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, thk. Hamdî Abdulmecid es-Selefi, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arâbi, Beyrut, ty.
- _____, *el-Mu'cemü's-Sağîr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1983.
- TABERÎ**, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, Hisar Yayınları, İstanbul, 2018.
- TANRIKULU**, Abdullah Fevzi, *Teveessül, Vesile ve Vahhâbiliğe red Risaleleri*, Koyunoğlu Kütüphanesi, Konya, Arşiv no: 7266, t.y.
- _____, *Vehhâbîlik Kitabı*, Koyunoğlu Kütüphanesi, Konya, Arşiv no: 7266-10, 11, t.y.
- TAŞEL**, Lütfi, *Tanrikulu, Abdullah Fevzi*, Konya Ansiklopedisi, Konya, 2014.
- _____, "Vahhabilik Risalesi", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, Konya, 2009, yıl: IX, sayı: 3.
- TAŞKÖPRÜLÜZÂDE**, (Ahmed), *Mevzû'âtu'l-Ulûm*, haz.:Mümin Çevik, İstanbul, 1975.
- TİRMİZÎ**, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (279/892), *Sünen*, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut, 1419/1998.
- TOPÇU**, Nurettin, *Psikoloji*, Kurtuluş Matbaası, İstanbul, 1959.
- TOPRAK**, Süleyman, *Ölümden Sonraki Hayat*, Konya, 1990.
- ULUDAĞ**, Süleyman, *İslâm Düşüncesinin Yapısı*, Dergah Yayınları, İstanbul, 1994.
- _____, "İstimdad", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2002, yıl III, sayı: 8.
- _____, "İşârî Tefsir", *DİA*, İstanbul, 2001, c. 23, s. 424-428.
- _____, *Kelam İlmî ve İslâm Akâidi*, Dergah Yayınları, İstanbul, 1982.
- YAVUZ**, Yusuf Şevki, "İstimdad", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 2001, XXII.
- _____, "Teveessül", *DİA*, İstanbul, 2012, XLI.

- YAZIR**, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dîni Kur'an Dili*, Azim Yayıncılık, İstanbul, 1999.
- YILMAZ**, Mehmet, *Kur'an'da Şefa'at Kavramı ve Yaygın Şefa'at Anlayışıyla Karşılaştırılması*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul, 2006.
- ZEBÎDÎ**, Muhammed Murtazâ, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. Ali Şîrî, DâruT-Fikr, Beyrut, 1414/1994.
- _____, *İthâfû's-Sâdeti'l-Müttakîn bi-Şerhi Esrâri İhyâ'ü 'Ulûmi'd-Dîn*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2002.
- ZEHEBÎ**, Ebû Abdillâh Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Telhisu Kitâbi'l-Mevzûât li-İbn'l-Cevzi* (nşr. Ebû Temim Yasir b. İbrahim b. Muhammed), Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1998.
- ZEMAŞERÎ**, Ebü'l- Kasım Mahmud b. Ömer b. Muhammed, *el-Keşşaf an Hakâiki Gavâmizi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvil fi Vücûhi't-Te'vil*, nşr. Adil Ahmed Abdülmevcud ve diğeri, Mektebetü'l-Ubeykan, Riyad, 1998.